

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ
ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ.
ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ

Μελετητής - Φοιτητής: Μπάκης Γιώργος

Επιβλέποντες Καθηγητές: Π.Σκάγιαννης
Θ.Μαλούτας
Β.Κοτζαμάνης

ΒΟΛΟΣ ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1994

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εργασία αυτή βασίστηκε στα μαθήματα Προγραμματισμός και Σχεδιασμός Υποδομών, Αστική Γεωγραφία, και Δημογραφία. Η βοήθεια των επιβλεπόντων καθηγητών κυρίων Π.Σκάγιαννη, Θ.Μαλούτα, Β.Κοτζαμάνη υπήρξε υπερπολύτιμη. Πολλές ευχαριστίες οφείλονται επίσης σε όλους τους υπαλλήλους των δημόσιων οργανισμών (Νομαρχία Θεσ/νίκης, ΕΣΥΕ, Δήμος Καλαμαριάς, Δήμος Θεσσαλονίκης) για τα όποια στοιχεία πάρθηκαν για την καλύτερη τεκμηρίωση της εργασίας. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους εκείνους που υπομονετικά μου συμπαραστάθηκαν κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
ΓΠΣ	Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο
ΔΟΘ	Διεύθυνση Οικισμού Θεσσαλονίκης
ΔΧ	Δείκτης Χωροθέτησης
ΕΚΚΕ	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
ΕΠΑ	Επιχείρηση Πολεοδομική Ανασυγκρότηση
ΕΣΥ	Εθνικό Σύστημα Υγείας
ΕΣΥΕ	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας
ΚΑΠΗ	Κέντρο Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων
ΚΠΣ	Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας
ΝΟΚ	Ναυτικός Όμιλος Καλαμαριάς
ΝΟΘ	Ναυτικός Όμιλος Θεσσαλονίκης
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΟΤΑ	Οργανισμός Τοπικής αυτοδιοίκησης
ΟΣΚ	Οργανισμός Σχολικών Κτιρίων
ΠΕ	Πολεοδομική Ενότητα
ΠΚΜ	Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας
ΠΟΥ	Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας
ΠΣΠ	Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας
ΠΣΘ	Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης
ΤΑ	Τοπική Αυτοδιοίκηση
ΣΔ	Συντελεστής Δόμησης
ΤΕΕ	Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας
ΥΠΕΧΩΔΕ	Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	1
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	2
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	3
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
1.1. Δομή της εργασίας	7
1.2. Λόγοι επιλογής της εργασίας	8
1.3. Συλλογική κατανάλωση: μια πρώτη προσέγγιση	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ	13
2.1. Η θεωρία των δημοσίων αγαθών	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ	17
3.1. Το φαινόμενο του διοικητικού διαχωρισμού (Jurisdictional Partitioning)	17
3.2. Το φαινόμενο της φθίνουσας χρησιμότητας με την αύξηση της απόστασης (Tapering)	17
3.3. Εξωτερικές οικονομίες (Externalities)	17
3.4. Χωρικός διαχωρισμός αγαθών και υπηρεσιών	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ	21
4.1. Εισαγωγή	21
4.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ορισμός του κράτους πρόνοιας	22
4.3. Λόγοι παρέμβασης του κράτους	23
4.4. Υπηρεσίες του κράτους πρόνοιας	25
4.5. Κράτος πρόνοιας και αστικός χώρος	26
4.6. Είδη κατανάλωσης/κράτος πρόνοιας και πιέσεις προς αυτό	29
4.6.1. Η περίπτωση της Ελλάδας	32
4.6.1.1 Χωρική διάσταση του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα	34
4.7. Κρίση του κράτους πρόνοιας	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ	39
5.1. Εισαγωγή	39
5.2. Κοινωνικός εξοπλισμός και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης	40
5.3. Η κοινωνική αναπαραγωγή στην Ελλάδα	41
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ	43
6.1. Εισαγωγή	43
6.2. Σχέσεις κοινωνικής πολιτικής και διοικητικών συστημάτων	44
6.3. Βασικοί λόγοι πρόκρισης του τοπικού κράτους για τη παροχή μέσων συλλογικής κατανάλωσης	45
6.4. Θεωρητικές προσεγγίσεις για το τοπικό κράτος και τις τοπικές πολιτικές	46
6.5. Διοικητική οργάνωση και μέσα συλλογικής κατανάλωσης	47
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΥΓΕΙΑ / ΠΡΟΝΟΙΑ, ΧΩΡΟΙ ΑΝΑΨΥΧΗΣ. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ	50
7.1. Τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης στην Ελλάδα	51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΑΝΑΛΥΟΜΕΝΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ	53
-8.1. Εκπαίδευση	53
8.1.1. Θεωρητικές προσεγγίσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής	54
8.1.2. Εκπαίδευση και αστικός χώρος	59
8.1.3. Η εκπαίδευση στην Ελλάδα	60
-8.2. Υγεία/Πρόνοια	61
8.2.1. Υγεία	61
8.2.1.1. Παράγοντες που επηρεάζουν την εξέλιξη των δαπανών υγείας	61
8.2.1.2. Μονοπωλιακή δομή των συστημάτων	62
8.2.1.3. Υγειονομικές και κοινωνικές ανισότητες	63
8.2.1.4. Προτάσεις για μελλοντική διαμόρφωση των δαπανών υγείας	64
8.2.2. Πρόνοια	64
8.2.2.1. Γηροκομεία	64
8.2.2.2. ΚΑΠΗ	65
8.2.2.3. Παιδικοί και βρεφονηπιακοί σταθμοί	65
-8.3 Χώροι αναψυχής	66
8.3.1. Χώροι αναψυχής και ελεύθερος χρόνος	66
8.3.1.1. Ο αντιφατικός χαρακτήρας του ελεύθερου χρόνου	66
8.3.1.2. Οι διαστάσεις του πολιτισμικού φαινομένου	68
8.3.2. Διάκριση των χώρων αναψυχής	69
8.3.2.1. Η συσχέτιση χώρου - χρόνου	69
8.3.2.2. Κατηγοριοποίηση των χώρων αναψυχής	70
8.3.3. Πολιτιστικές υπηρεσίες και πολιτισμική κρίση	71
8.3.3.1. Η χωρική διάσταση της πολιτισμικής κρίσης	71
8.3.3.2. Σχέση της πολιτισμικής κρίσης με την κρίση του κράτους πρόνοιας	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ	74
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ. ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ	76
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	77
10.1. Συλλογική κατανάλωση και Δήμος Καλαμαριάς	77
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	78
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12: ΑΝΑΛΥΣΗ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ	81
12.1. Πληθυσμός	81
12.2. Οικιστική δομή	81
12.2.1. Πολεοδομικές ενότητες ή γειτονίες	82
12.2.2. Πληθυσμιακή κατανομή	83
12.3. Κοινωνική υποδομή	95
12.3.1. Εκπαίδευση	95
12.3.1.1. Προσχολική εκπαίδευση (Νηπιαγωγεία)	95
12.3.1.2. Δημοτική εκπαίδευση	96
12.3.1.3. Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Γυμνάσια - Λύκεια)	97
12.3.1.4. Γενικά συμπεράσματα για την εκπαίδευση	98
12.3.2. Υγεία / Πρόνοια	105
12.3.2.1. Υγεία	105
12.3.2.2. Πρόνοια	106
12.3.2.2. Συμπεράσματα για την υγεία / πρόνοια	106
12.3.3. Χώροι αναψυχής	111
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13: ΠΡΟΤΑΣΗ	113
13.1. Εκπαίδευση	113

13.1.1. Νηπιαγωγεία	113
13.1.2. Δημοτικά	113
13.1.3. Γυμνάσια - Λύκεια και γενικά συμπεράσματα	114
13.2. Υγεία / Πρόνοια	114
13.3. Χώροι αναψυχής	114
13.4. Αλλαγές χρήσεων γής	116
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14: Γενικά Συμπεράσματα	117
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	120
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΧΑΡΤΕΣ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΗΣ.....	125

**ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ
ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ
ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Δομή της εργασίας

Η εργασία αυτή θα πραγματευτεί τη σχέση του κοινωνικού εξοπλισμού ως στοιχείο συλλογικής κατανάλωσης με την πολεοδομική οργάνωση. Η δομή της θα αποτελείται από τρία μέρη: το θεωρητικό, το μεσοθεωρητικό και από ένα εμπειρικό που θα αποτελείται από μια εφαρμογή στην περιοχή του Δήμου Καλαμαριάς.

Αναλυτικότερα, στο θεωρητικό κομμάτι θα αναπτυχθούν οι διάφορες θεωρίες συλλογικής κατανάλωσης και η σχέση της με τον αστικό χώρο. Ακόμη θα ερευνηθεί η σχέση των μέσων συλλογικής κατανάλωσης (κοινωνικός εξοπλισμός και μέρος τεχνικής υποδομής - κράτος πρόνοιας) με τον αστικό χώρο αλλά και σε σχέση με την θεωρία των δημοσίων αγαθών. Στη συνέχεια θα υπάρξει αναφορά στη σχέση της συλλογικής κατανάλωσης με την κοινωνική αναπαραγωγή. Τέλος, θα γίνει και μια πρώτη αναφορά στη σχέση δημόσιας πολιτικής και συλλογικής κατανάλωσης.

Στο δεύτερο, μεσοθεωρητικό μέρος, θα παρουσιαστούν οι διάφορες κατηγορίες συλλογικής κατανάλωσης με τις οποίες θα ασχοληθούμε. Αυτές είναι η εκπαίδευση (πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια), η υγεία/πρόνοια και οι χώροι αναψυχής (αναψυχή, αθλητισμός, πολιτισμός, πράσινο). Αυτές είναι και ορισμένες από τις κυριότερες κατηγορίες του μεγάλου φάσματος υπηρεσιών που εμπεριέχονται στην έννοια της συλλογικής κατανάλωσης. Οι κατηγορίες αυτές είναι που καθορίζουν τη λειτουργική (όσον αφορά τις διαδικασίες αναπαραγωγής) φυσιογνωμία μιας περιοχής. Ακόμη είναι αυτές που με βάση τη θεωρία των δημοσίων αγαθών έχουν μη αμιγή χαρακτήρα (βλ. κεφ. 2.1 & 3.4). Ένα ακόλουθο βήμα σ' αυτό το μέρος είναι η ανάλυση των διαφόρων στρατηγικών και πολιτικών σε σχέση με την θεωρία των δημοσίων αγαθών, ειδικότερα δέ των στρατηγικών και πολιτικών των σχετικών με την τοπική αυτοδιοίκηση. Τέλος, θα γίνει συγκεκριμένη αναφορά στην περιοχή του Δήμου Καλαμαριάς σε σχέση με το ιστορικό της ως προς το εξεταζόμενο αντικείμενο, τον σχεδιασμό για το μέλλον, καθώς και τους στόχους της κοινωνικής στρατηγικής (αν αυτή υπάρχει).

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος θα υπάρξει μία εφαρμογή στην περιοχή του Δήμου Καλαμαριάς, που θα αποβλέπει στην πολεοδομική επέμβαση σε σχέση με τον κοινωνικό εξοπλισμό. Λέγοντας πολεοδομική επέμβαση εννοούμε μια πρόταση χωροθέτησης δραστηριοτήτων και αλλαγής χρήσεων. Η επέμβαση θα αφορά τα στοιχεία του κοινωνικού εξοπλισμού που ανταποκρίνονται στην κλίμακα της περιοχής, δηλαδή δεν θα εξετασθούν για παράδειγμα υποδομές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που αντιστοιχούν σε κλίμακα ευρύτερης περιοχής. Η φάση αυτή χωρίζεται σε δύο μέρη. Στη πρώτη θα γίνει ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης που υπάρχει στην

περιοχή και στη δεύτερη θα γίνει η καθ'εαυτό πρόταση. Το όλο σκεπτικό και η μεθοδολογία θα πηγάζει από τα δύο προηγούμενα μέρη, το θεωρητικό και το μεσοθεωρητικό. Για την πρόταση της επέμβασης θα χρησιμοποιηθούν απλά τοπογραφικά υπόβαθρα¹, καθώς και διάφοροι ποσοτικοί δείκτες.

1.2. Λόγοι επιλογής της εργασίας

Οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε αυτό το θέμα είναι οι εξής: α) οι διάφορες θεωρίες συλλογικής κατανάλωσης έχουν αρχίσει να αμφισβητούνται, ιδιαίτερα το κομμάτι που αφορά την κρατική παράμβαση, δηλαδή το κράτος πρόνοιας. Η έμφαση επικεντρώνεται (I) στο χαρακτήρα των κοινωνικών συγκρούσεων και τις πολιτικές ιδεολογίες που αποτέλεσαν πρόσφορες συνθήκες για διεύρυνση των κοινωνικοοικονομικών λειτουργιών του κράτους, (II) τις επιδράσεις της κοινωνικής πολιτικής στο ρυθμό της καπιταλιστικής συσσώρευσης, (III) το είδος της πολιτικής ενσωμάτωσης που επιδιώκεται με την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας, (IV) οι αιτίες για την διεθνή κρίση του κράτους πρόνοιας, και (V) τις τάσεις αναδιάρθρωσης, δηλαδή την προοπτική για ανάπτυξη ενός νέου είδους προτύπου που θα αντικαταστήσει το κράτος πρόνοιας σε ότι αφορά την κάλυψη των αναγκών για κοινωνική αναπαραγωγή, β) η ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει το θέμα σε σχέση με την Ελλάδα, αφού σ' αυτή παρουσιάζεται μια χρονική υστέρηση στην ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας, ενώ παράλληλα εμφανίζει κάποιες ιδιαιτερότητες, όπως υποκατάσταση κάποιων κοινωνικών παροχών από την οικογένεια (π.χ. η περίθαλψη των γερόντων γίνεται συνήθως από την οικογένεια και όχι από κάποιο γηροκομείο ή νοσοκομείο, και γ) η εργασία αυτή θα δώσει την δυνατότητα στον συγγραφέα να χρησιμοποιήσει τις γνώσεις που αποκόμισε στην πενταετή φοίτησή του συνθετικά έτσι ώστε, το αποτέλεσμά της να είναι μια ολοκληρωμένη διπλωματική εργασία.

1.3. Συλλογική κατανάλωση: μια πρώτη προσέγγιση

Το αστικό σύστημα δεν είναι κάτι ξεχωριστό από το "ολικό σύστημα" αλλά είναι μια πλευρά του. Είναι, με άλλα λόγια, η ειδική έκφραση του συστήματος με τη μορφή μιας χωρικής μονάδας συλλογικής κατανάλωσης. Σύμφωνα με τον Castells η λειτουργία του αστικού συστήματος στηρίζεται στη διαδικασία της κατανάλωσης και όχι στις διαδικασίες της παραγωγής (που είναι οργανωμένη σε περιφερειακό επίπεδο) και της συναλλαγής (P.Saunders, 1981: 183-184). Υπάρχει μια τεράστια ποικιλία υπηρεσιών, οι οποίες ομαδοποιούνται κάτω από τον όρο συλλογική κατανάλωση, είναι δηλαδή τα μέσα της κατανάλωσης με τα οποία πραγματοποιείται η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Αυτές μπορεί να είναι

¹ Η αρχική σκέψη ήταν να χρησιμοποιηθούν Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών, αλλά η πρόσβαση στα ψηφιοποιημένα υπόβαθρα στάθηκε αδύνατη για γραφειοκρατικούς κυρίως λόγους.

δημόσιες κατοικίες, πάρκα, σχολεία, νοσοκομεία, δημόσιες μεταφορές, φωτισμός δρόμων κλπ. Τα μέσα αυτά γίνονται όλο και περισσότερο συλλογικά, καθώς για λόγους που θα δούμε σε επόμενα κεφάλαια, το κράτος σταδιακά επεμβαίνει και αναλαμβάνει από μόνο του την παροχή τους. Για την πλήρη κατανόηση της συλλογικής κατανάλωσης, υπάρχει ποικιλία θεωρητικών απόψεων, που εξετάζουν - η κάθε μια από την σκοπιά της - τις υπηρεσίες και τα αγαθά που παρέχονται από το κράτος ή κάποιους άλλους φορείς και καταναλώνονται συλλογικά.

Ένας πρώτος ορισμός της συλλογικής κατανάλωσης που αναφέρεται περισσότερο στην κυριολεξία της έννοιας είναι ο εξής: είναι η κατανάλωση που πραγματοποιείται συλλογικά. Στις συλλογικές μορφές κατανάλωσης περιλαμβάνονται οι καταναλώσεις εκείνες των οποίων οι φορείς οργάνωσης και παροχής χαρακτηρίζονται από συλλογική σχέση ιδιοκτησίας ή/και εκείνες στο πλαίσιο των οποίων η ιδιοποίηση του προσφερόμενου προϊόντος ή υπηρεσίας είναι συλλογική (Θ.Μαλούτας, 1992: 13).

Έχουν, όμως, διατυπωθεί και άλλοι ορισμοί, όπως αυτός του Pinch, που όρισε τη συλλογική κατανάλωση ως εκείνα τα αγαθά και υπηρεσίες που παρέχονται από τον δημόσιο τομέα, έξω από τους μηχανισμούς της αγοράς, για τα οποία αποκαλύπτονται αποκλίσεις και στην ποσότητα και στην ποιότητά τους μεταξύ διαφόρων περιοχών, εξαιτίας του διοικητικού διαχωρισμού του χώρου, της φθίνουσας χρησιμότητας με την αύξηση της απόστασης από σημειακά χωροθετημένα αγαθά και των εξωτερικών οικονομιών (S.Pinch, 1985: 14). Σύμφωνα μ' αυτόν τον ορισμό, στη συλλογική κατανάλωση περιέχονται εκείνες οι υπηρεσίες, που τις διαχειρίζεται ο δημόσιος τομέας, έξω από τους μηχανισμούς της αγοράς αλλά που υποστηρίζονται από τους φόρους και εκείνες, που τις διαχειρίζονται σε βάση μη - αγοράς αλλά είναι ημιεμπορευματικές (δηλαδή υποστηρίζονται και από τους φόρους και από αυτό που πληρώνουν οι χρήστες).

Ή από μια άλλη σκοπιά, όπως ο Dunleavy την ορίζει, ως την κατανάλωση που παίρνει την μορφή προϊόντων ή υπηρεσιών, που μπορούν να τη διαχειρίζονται ο δημόσιος ή ο ιδιωτικός τομέας, μπορεί να λειτουργεί με κριτήρια αγοράς ή μη - αγοράς και οι διάφορες παροχές μπορούν να υποστηρίζονται ή όχι από το κράτος (P.Saunders, 1981: 216).

Όμως, η συλλογική κατανάλωση αναφέρεται σε ένα σύμπλεγμα φαινομένων που δεν μπορεί να περιγραφεί με έναν απλό, "στεγανό" ορισμό. Για παράδειγμα, σε πολλά πεδία, όπως η εκπαίδευση, υπάρχουν αξιοπρόσεχτες εναλλακτικές από τον ιδιωτικό τομέα, σε σχέση με τις κρατικές παροχές. Αυτό σημαίνει ότι μια μελέτη θα πρέπει να λαμβάνει όλους τους τομείς υπόψη. Όμως στην παρούσα εργασία, θα ασχοληθούμε με τις υπηρεσίες και τα αγαθά που παρέχονται από τον δημόσιο τομέα και έχουν άμεση σχέση με το

κράτος πρόνοιας και μ' αυτά που παρέχονται από κάποιον άλλο φορέα αλλά επιδοτούνται με κάποιο τρόπο από το κράτος, δηλαδή τα ημιδημόσια αγαθά.

Η συλλογική κατανάλωση έχει τρεις βασικές ιδιαιτερότητες. Επηρεάζει την διαμόρφωση του αστικού χώρου, είναι βασική συνιστώσα του κράτους πρόνοιας, και τέλος, εξασφαλίζει την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Βέβαια, θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι δύο τελευταίες ιδιαιτερότητες είναι ιδιαίτερα συνδεδεμένες, αφού το κράτος πρόνοιας είναι αυτό που παράγει τις συνθήκες για κοινωνική αναπαραγωγή.

Ο αστικός χώρος διαμορφώνεται και επηρεάζεται, σε ότι αφορά την κοινωνική του και λειτουργική του διαίρεση, από τις μορφές ανάπτυξης των καταναλωτικών δραστηριοτήτων και πιο ειδικά της συλλογικής κατανάλωσης, που καλύπτει σημαντικό τμήμα τους. Υπάρχουν τρεις χωρικές σκοπιές για την εξέταση της συλλογικής κατανάλωσης. Η σκοπιά του διοικητικού διαχωρισμού (jurisdictional partitioning), η θεωρία των εξωτερικών οικονομιών (externalities) και η σκοπιά της φθίνουσας χρησιμότητας λόγω απόστασης (distance - decay effects) (S.Pinch, 1985: 1).

Η συλλογική κατανάλωση είναι συνιστώσα του κράτους πρόνοιας, του οποίου η ανάπτυξη εντάσσεται στα πλαίσια της λογικής του φορντισμού που ίσχυε στις καπιταλιστικές χώρες, για τον οποίο υπήρξε κεντρικός μηχανισμός της κοινωνικής αναπαραγωγής, αλλά και του κεϋνσιανισμού, κυρίως σε ότι αφορά το κοινωνικό επίπεδο. Αυτό όμως, δεν σημαίνει ότι η εξέταση των διαδικασιών σχεδιασμού, διοίκησης, διανομής και κατανάλωσης των μέσων συλλογικής κατανάλωσης² καλύπτει συνολικά την διαδικασία συγκρότησης και αναπαραγωγής μιας κοινωνίας. Παρόλα αυτά όμως, η συλλογική κατανάλωση δεν παύει να αποτελεί βασική συνιστώσα στη διερεύνηση της συγκρότησης και αναπαραγωγής μιας κοινωνίας (Ι.Σαγιάς και Μ.Σπουδαρλάκης, 1992: 33-34). Ειδικότερα στην Ελλάδα παρουσιάζεται ένας κρατισμός διαφορετικός απ' αυτόν του δυτικού μοντέλου ανάπτυξης. Ενώ λοιπόν στην Δύση η επιβλητική παρουσία οργανωμένων συμφερόντων οδήγησε στη συγκρότηση συμβολιακών κοινωνικών σχέσεων, στην Ελλάδα, όπου οι μηχανισμοί της αγοράς ατροφούν και άρα υπάρχει αδυναμία διαμόρφωσης τέτοιων σχέσεων, το κράτος αναδεικνύεται σέ συνεκτικό θεσμό κοινωνικής αναπαραγωγής.

Σύμφωνα με τον Castells ο οποίος στηρίζεται στην θεωρία του Marx για την αξία της εργατικής δύναμης, η αύξηση της παροχής συλλογικής κατανάλωσης λειτουργεί για το συμφέρον του

² Συγγενής εμπειρική έννοια των μέσων συλλογικής κατανάλωσης είναι ο "κοινωνικός εξοπλισμός". Χρησιμοποιείται κυρίως στην πολεοδομία και καλύπτει τους φυσικούς φορείς οργάνωσης του αστικού χώρου, όπως είναι η εκπαίδευση, η υγεία, η πρόνοια, οι πολιτιστικές δραστηριότητες κλπ.

κεφαλαίου, αφού εξασφαλίζει την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Αυτή η άποψη βασίζεται σ' αυτό που είπε ο Marx, ότι δηλαδή ο εργάτης παράγει συνεχώς υλικό, αντικειμενικό πλούτο, όμως με την μορφή του κεφαλαίου, δηλαδή με την μορφή μιας άλλης δύναμης που τον εξουσιάζει και τον εκμεταλεύεται, ενώ ο καπιταλιστής παράγει εξίσου αδιάκοπα εργατική δύναμη, όμως με την μορφή μιας υποκειμενικής πηγής πλούτου, αποχωρισμένης από τα αντικείμενα, μέσα στα οποία και δια μέσου των οποίων, αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί. Αυτή δηλαδή η αδιάκοπη αναπαραγωγή, η διαιώνιση του εργάτη αποτελεί το ουκ άνευ της καπιταλιστικής παραγωγής. Αυτή η συνεχής διαδικασία δημιουργεί πολλές φορές κοινωνικές κρίσεις και συγκρούσεις μεταξύ των τάξεων. Έτσι, η απόφαση για να ανατεθούν πολλές υπηρεσίες στο κράτος αναπτύχθηκε, όχι λόγω των τεχνικών χαρακτηριστικών τους, αλλά λόγω των κοινωνικών κρίσεων που μεταφράζονται σε πολιτική δράση. Αυτή η πολιτική δράση, η πίεση, για παροχή αυτών των αγαθών από τον δημόσιο τομέα, προέρχεται από διάφορες κατευθύνσεις - ομάδες πίεσης, πολιτικοί σε διάφορα επίπεδα, συνδικάτα, εμπορικά συμφέροντα κλπ. - και η σχετική σημασία αυτών των ενεργειών και κινήσεων διαφέρει κάθε φορά. Εκτός όμως, από την μαρξιστική λογική, στα πλαίσια της οποίας, η κοινωνική αναπαραγωγή αποκτά αναλυτική αξία, υπάρχει και η βεμπεριανή προσέγγιση, που είναι πιο θεωρητική και στηρίζεται σε μια διαφορετική αντιμετώπιση του καπιταλισμού και κατά την οποία υποστηρίζεται ότι η διαδικασία της αναπαραγωγής της κοινωνικής δομής θα πρέπει να ειδωθεί στη βάση της ενεργοποίησης μορφών "εκλεκτικής συγγένειας" μεταξύ οικονομικών συμφερόντων και ιδεών, κατά την ιστορική διαδρομή που διαγράφει μια κοινωνία (Μ.Πετμεζίδου-Τσουλουβή, 1987: 19).

Στην έννοια της συλλογικής κατανάλωσης τρία είναι τα προβλήματα που θα εξετάσουμε:

- αν μπορεί η συλλογική κατανάλωση να αντιστοιχηθεί με χωρικές μονάδες,
- αν μπορεί να ορισθεί σε σχέση με τις λειτουργίες που αναπαράγουν την εργατική δύναμη και
- σε τι είδους παροχές ο όρος συλλογική κατανάλωση αναφέρεται τελικά (P.Saunders, 1981: 210).

Τέλος, η προσοχή της αστικής κοινωνικής έρευνας για την συλλογική κατανάλωση που εξασφαλίζεται από το κράτος αναπτύχθηκε από τον λογισμό της ως ένα από τα στοιχεία - κλειδιά της παραγωγής της αστικοποίησης, σε μια ευρύτερη μελέτη των οικονομικών, κοινωνικών και ιδεολογικών διαδικασιών και αποτελεσμάτων της. Πρόσφατα ένα μεγάλο θέμα στην θεωρητική συζήτηση ήταν η έμφαση στην ερμηνεία της κρατικής παρέμβασης ως στρατηγικής κοινωνικού ελέγχου, επικεντρωμένης στην οικονομική πλευρά. Με βάση αυτή τη συζήτηση, φαίνεται ότι το όριο μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης είναι ένα θέμα - κλειδί και η έννοια της

αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης είναι ένα βασικό στοιχείο θεωρώντας ότι έχουμε καταλάβει και σκεφτεί την αντιφατική φύση της και τα όριά της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ

Ως σημείο εκκίνησης για το τι είναι συλλογική κατανάλωση εξετάζονται δύο βασικές διαδικασίες της βιομηχανικής κοινωνίας. Η παραγωγή (δημιουργία όλων των αγαθών και υπηρεσιών που χρειάζονται τα μέλη της κοινωνίας, έτσι ώστε αυτή να αναπαράγεται) και η κατανάλωση, η ωφελιμότητα αυτών των αγαθών και υπηρεσιών για τα μέλη της κοινωνίας.

Στις αναπτυγμένες βιομηχανικά κοινωνίες υπάρχουν δύο βασικά συστήματα που χρησιμοποιήθηκαν για να συντονίσουν τις διαδικασίες παραγωγής και κατανάλωσης για των οποίων το διαχωρισμό υπάρχουν κάποια κριτήρια ρύθμισης της διανομής των αγαθών και υπηρεσιών. Το πρώτο σύστημα είναι η κεντρικά σχεδιαζόμενη οικονομία ή αλλιώς το σύστημα "διαταγών" (command system), όπου και η παραγωγή και η κατανάλωση ρυθμίζονται κεντρικά από μια γραφειοκρατία. Το δεύτερο σύστημα είναι η πλήρως ελεύθερη οικονομία της αγοράς, η οποία βασίζεται στους μηχανισμούς της αγοράς. Κάτω από αυτό το σύστημα, στην πιο ακραία του μορφή, και η παραγωγή και η κατανάλωση αφήνονται στο "αόρατο χέρι" της ιδιωτικής αγοράς (S.Pinch, 1985: 6).

Η κύρια λειτουργία δραστηριοτήτων όπως η εκπαίδευση, η υγεία κλπ. είναι η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Κάποιες υπηρεσίες είναι "ακριβές" και άρα απρόσιτες για τις οικονομικά ασθενείς ομάδες. Γι αυτό αυτές οι λειτουργίες θα πρέπει να οργανώνονται από το κράτος ή από κάποιον άλλο φορέα με την συνδρομή του κράτους και να καταναλώνονται συλλογικά. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι ενώ η παραγωγή οργανώνεται σε περιφερειακά, εθνικά και διεθνή επίπεδα, η συλλογική κατανάλωση οργανώνεται κυρίως, σε επίπεδο πόλης. Στα παραπάνω βασίστηκε η ανάγκη ύπαρξης των λεγόμενων δημόσιων αγαθών (εξετάζονται στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο).

Υπάρχουν κάποια αγαθά και υπηρεσίες των οποίων την παραγωγή και διανομή αναλαμβάνουν δημόσιοι φορείς χωρίς κριτήρια αγοράς, χωρίς δηλαδή, να απαιτείται από τους χρήστες πληρωμή για αυτά που τους παρέχονται (εκτός από την φορολογία). Είναι λοιπόν αναγκαίο, να εξετάσουμε την διαφορά ανάμεσα στα ιδιωτικά και δημόσια αγαθά.

2.1. Η θεωρία των δημοσίων αγαθών

Υπάρχουν δύο ειδών καταναλωτικά αγαθά. Τα ιδιωτικά, τα οποία καταναλώνονται μόνο από ένα άτομο ή το πολύ από μια ομάδα ανθρώπων (όπως π.χ. οικογένεια) και τα δημόσια, που μπορούν να καταναλωθούν από πολλούς ανθρώπους και μερικά από αυτά είναι αδύνατο να διανεμηθούν από ιδιωτικές αγορές (όπως π.χ. ένα μεγάλο αντιπλυμμηρικό έργο).

Όσον αφορά τα δημόσια αγαθά, είναι αυτά, που μπορεί ο καθένας ξεχωριστά να αποκομίζει συγχρόνως υπηρεσία ίσης ποσότητας και ίδιας ποιότητας με την συνολικά παρεχόμενη από τα αγαθά³ (Δ.Καράγιωργας, 1979: 103). Τρία είναι τα κύρια χαρακτηριστικά - κριτήρια όπως τα θέσπισε ο Musgrave⁴ για να ορίσει τα καθαρά δημόσια αγαθά.

- Η συλλογική προσφορά, δηλαδή η αδιαιρετότητα στην κατανάλωσή του⁵ (αφού ένα αγαθό που προσφέρεται σε ένα άτομο, μπορεί να προσφερθεί και σε άλλα χωρίς επιπλέον κόστος, άρα η ίδια φυσική μονάδα αγαθού μπορεί να εξυπηρετεί πολλούς συγχρόνως).
- Ο μη - αποκλεισμός (το αγαθό είναι διαθέσιμο σε όλους είτε θέλουν, είτε όχι να πληρώσουν γι αυτό - π.χ. δημόσιοι δρόμοι)⁶.
- Η μη - απόρριψη (όταν ένα αγαθό προσφέρεται πρέπει να καταναλώνεται ισομερώς απ' όλους είτε θέλουν, είτε όχι).

Στην πράξη, υπάρχουν αγαθά για τα οποία η αρχή του αποκλεισμού ισχύει μερικά (εκπαίδευση, ιατρική περίθαλψη κλπ.). Αυτά τα αγαθά ονομάζονται και ημιδημόσια, ενώ για ένα μέρος του οφέλους που παρέχουν μπορεί να υπάρξει κάποιο τίμημα και για κάποιο άλλο όχι. Για παράδειγμα, όσον αφορά την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, το 75% του κόστους δίνεται από το κράτος και με το 25% συνδράμει ο χρήστης (μιλάμε για την Ελλάδα). Η αδυναμία αποκλεισμού στην ακραία περίπτωση, ως έννοια, είναι ταυτόσημη με την έννοια των εξωτερικών οικονομιών. Πρόκειται για δύο διαφορετικούς όρους που εκφράζουν την ίδια έννοια. Πράγματι η αδυναμία αποκλεισμού, που χαρακτηρίζει τα δημόσια αγαθά, είναι μια ακραία περίπτωση εξωτερικών οικονομιών, δηλαδή ένα όφελος που η αγορά αδυνατεί να ενσωματώσει στην τιμή και έτσι μπορεί να απολαμβάνεται από όλους χωρίς πληρωμή. Άρα ένα δημόσιο αγαθό δημιουργεί μεγάλες εξωτερικές οικονομίες (Δ. Καράγιωργας, 1979: 120)⁷.

Κανένα από τα γνωστά δημόσια αγαθά δεν έχει την ικανότητα να εξυπηρετεί συγχρόνως απεριόριστο αριθμό καταναλωτών και μάλιστα με υπηρεσίες ίδιας ποσότητας και ποιότητας (π.χ. τα νοσοκομεία έχουν ορισμένο αριθμό κρεβατιών). Άρα λοιπόν, τα δημόσια αγαθά, έχουν το χαρακτηριστικό της αδιαιρετότητας αλλά

³ Ο ορισμός αυτός ανταποκρίνεται κυρίως στα καθαρά δημόσια αγαθά και είναι καθαρά θεωρητικός. Στην πράξη είναι σχεδόν αδύνατο να υπάρχει αγαθό που να πληρεί αυτά τα χαρακτηριστικά.

⁴ Ο Musgrave στήριξε την θεωρία του στα χαρακτηριστικά των αγαθών και υπηρεσιών και όχι στον τρόπο παραγωγής τους (ιδιωτικός ή δημόσιος).

⁵ Λόγω αυτού του χαρακτηριστικού, η ιδιωτική επιχείρηση δεν μπορεί να αναλάβει τον εφοδιασμό της αγοράς με τέτοιου είδους αγαθά. Αυτό το αναλαμβάνει το κράτος.

⁶ Σύμφωνα με τον Καράγιωργα αυτός είναι ο ορισμός της απόλυτης αδυναμίας αποκλεισμού με την επισήμανση ότι εδώ η αγορά αποτυγχάνει να εφοδιάσει την κοινωνία με τέτοιου είδους αγαθά. Ακόμη το άτομο συμφωνεί με την παραγωγή ενός δημοσίου αγαθού μόνο αν όλοι εξαναγκαστούν να συνεισφέρουν. Αυτός ο εξαναγκασμός μπορεί να προέλθει μόνο από το κράτος μέσω των φόρων.

⁷ Αυτός είναι ένας άλλος ορισμός του δημόσιου αγαθού.

όχι της απόλυτης. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν κάποια αγαθά με περιορισμένη αδιαιρετότητα στην κατανάλωσή τους (π.χ. θέατρο) που μπορούν να παραχθούν και να προσφερθούν από ιδιωτική επιχείρηση (ιδιωτικά αγαθά συλλογικής κατανάλωσης). Αν όμως, η επιχείρηση θελήσει να μεγιστοποιήσει το κέρδος, μέσω αύξησης της τιμής, τότε είναι ενδεχόμενη μια μείωση της ζήτησης, δηλαδή της κατανάλωσης. Γι αυτό για τέτοιου είδους αγαθά επεμβαίνει το κράτος με επιχορηγήσεις κ.α. ή με παροχή τέτοιων αγαθών (π.χ. κρατικά θέατρα).

Πρέπει να σημειώσουμε ότι η ύπαρξη αδιαιρετότητας δεν συνεπάγεται υποχρεωτικά αδυναμία εφαρμογής της αρχής του αποκλεισμού και το αντίστροφο. Σε ένα δημόσιο αγαθό αυτά τα δύο χαρακτηριστικά μπορεί να συμπίπτουν αλλά μπορεί και όχι.

Ένα ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί είναι το τι και πόσο πρέπει να παραχθεί από τα δημόσια αγαθά. Υπήρξε μια θεωρία (του ανταλλάγματος) που υποστηρίζει ότι στις ανταγωνιστικές κοινωνίες τα άτομα αξιολογούν τα δημόσια αγαθά με βάση το προσωπικό τους συμφέρον. Έτσι, διαμορφώνουν τις προτιμήσεις τους για τα δημόσια αγαθά. Με δεδομένα το εισόδημα και τις προτιμήσεις τους διαμορφώνεται η τιμή του αγαθού. Λόγω όμως των χαρακτηριστικών των δημοσίων αγαθών, ρόλο τιμής παίζει ο φόρος. Έχοντας λοιπόν, τις ατομικές ζητήσεις από την μία και την προσφορά από την άλλη, προσδιορίζουμε την ποσότητα ισορροπίας του αγαθού και την τιμή (φόρος) που είναι ο καθένας διατεθειμένος να πληρώσει (Δ.Καράγιωργας, 1979: 138).

Θεμελιώδης υπόθεση πάνω στην οποία στηρίζεται αυτή η θεωρία είναι ότι οι καταναλωτές αποκαλύπτουν τις αληθινές προτιμήσεις τους για τα αγαθά αυτά όπως ακριβώς και για τα ιδιωτικά. Επειδή όμως, οι καταναλωτές στην περίπτωση των δημοσίων αγαθών έχουν όφελος από την απόκρυψη είτε εντελώς, είτε μερικώς των προτιμήσεών τους αφού γνωρίζουν ότι μπορούν να τα απολαμβάνουν "τζάμπα" ή με πολύ μικρό τίμημα, η υπόθεση ότι με το μηχανισμό της αγοράς αποκαλύπτονται οι προτιμήσεις των καταναλωτών είναι τελειώς αστήρικτη.

Αυτή την αδυναμία μπορούν να την αναπληρώσουν (με πολλές επιφυλάξεις) άλλοι μηχανισμοί όπως ο μηχανισμός της ψηφοφορίας που λειτουργεί στις γνωστές μορφές πολιτικής δημοκρατίας. Όμως και πάλι, αν ο ψηφοφόρος νομίζει ότι το κράτος θα καθορίσει τον φόρο με βάση την προτίμησή του για το δημόσιο αγαθό, έχει πολύ ισχυρό κίνητρο να μην αποκαλύπτει τις αληθινές προτιμήσεις ή να τις υποτιμά. Αν βέβαια έχει καθοριστεί από πριν ένα πάγιο φορολογικό καθεστώς (πράγμα πολύ δύσκολο) δεν υπάρχει πρόβλημα απόκρυψης των προτιμήσεών.

Το τίμημα για τα δημόσια αγαθά μπορεί να το επιβάλλει μόνο το κράτος για την κάλυψη του κόστους παραγωγής των δημοσίων

αγαθών. Αυτός είναι και ο βασικός παράγοντας που κάνει το κράτος ικανό πολιτικό μηχανισμό να εφοδιάσει την κοινωνία με τέτοια αγαθά. Το αν αυτό μπορεί να γίνει "άριστα"⁸ ή όχι δεν μπορεί να απαντηθεί. Βέβαια, το ότι το κράτος είναι επιφορτισμένο με τον εφοδιασμό της κοινωνίας με δημόσια αγαθά δεν σημαίνει ότι πρέπει να τα παράγει κιόλας. Αυτό μπορεί να γίνει και από ιδιωτικές επιχειρήσεις που παράγουν το αγαθό για λογαριασμό του κράτους.

⁸ Σύμφωνα με το κριτήριο Pareto που ισχύει στις ανταγωνιστικές αγορές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ

Οι παράμετροι οι οποίες συνήθως υποσκάπτουν την καθαρότητα της θεωρίας για την κατανομή των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών είναι γεωγραφικής φύσης.

3.1. Το φαινόμενο του διοικητικού διαχωρισμού (Jurisdictional Partitioning)

Οι περισσότερες χώρες χωρίζονται σε μικρότερες περιοχές οι οποίες διαφέρουν ως προς την ποσότητα και την ποιότητα των δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών που προσφέρουν και που συχνά εξαρτώνται από την θέση τους. Αυτός ο διαχωρισμός εντάσσεται στα πλαίσια μιας πολιτικής αποκέντρωσης των υπηρεσιών του κεντρικού κράτους και μεταφοράς αρμοδιοτήτων στη τοπική αυτοδιοίκηση. Η διαφορά ανάμεσα στις υπηρεσίες και τα αγαθά που προσφέρουν αυτές οι περιοχές, οφείλεται συνήθως στη διαφορετική πολιτική ή στη διαφορετική διαχείριση που ακολουθούν οι κατά τόπους αρχές.

3.2. Το φαινόμενο της φθίνουσας χρησιμότητας με την αύξηση της απόστασης (Tapering)

Ακόμη και αν σ' αυτές τις περιοχές που αναφέραμε παραπάνω, οι υπηρεσίες που προσφέρονται είναι χωρίς κόστος ως προς την προσφορά, οι χρήστες θα πρέπει τυπικά να καλύψουν το κόστος μετακίνησης προς το αγαθό. Το κόστος αυτό μεγαλώνει όσο μεγαλώνει και η απόσταση. Αυτό σημαίνει ότι ένας προϋπολογισμός χρημάτων, ο χρόνος ή η προσπάθεια που καταναλίσκονται, η ποσότητα ενός δημοσίου αγαθού ή η συχνότητα με την οποία καταναλώνεται, μειώνονται όσο αυξάνεται η απόσταση από το αγαθό. Άρα, κάτω από αυτές τις συνθήκες η φθίνουσα χρησιμότητα σε σχέση με την απόσταση (distance - decay effects) υποβαθμίζουν το κριτήριο του μη - αποκλεισμού στη προσφορά των δημοσίων αγαθών. Ακόμη και η ποιότητα των δημοσίων αγαθών επηρεάζεται από την απόσταση (S.Pinch, 1985: 8) (π.χ. υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης, όπως το 166, χρειάζονται περισσότερο χρόνο για να φτάσουν σε πιο μακρινή απόσταση).

3.3. Εξωτερικές οικονομίες (Externalities)

Πολλές δραστηριότητες έχουν παρενέργειες που δεν ενσωματώνονται σε κόστη ή τιμές. Αυτές οι δραστηριότητες εμφανίζονται σε συγκεκριμένες τοποθεσίες και οι παρενέργειες τους διαχέονται προς τα έξω σε κάποιο χωρικό πεδίο. Και εδώ παίζει ρόλο η απόσταση. Αυτές οι επιδράσεις μπορεί να είναι θετικές, δημιουργώντας οφέλη για την γύρω περιοχή ή αρνητικές, παράγοντας αρνητικά οφέλη. Δραστηριότητες που παράγουν

αρνητικές εξωτερικές οικονομίες ονομάζονται "επιβλαβείς" (π.χ. θόρυβος από τους δρόμους) και εκείνες που παράγουν θετικές εξωτερικές οικονομίες ονομάζονται ευεργετικές (για παράδειγμα τα πάρκα και ο ανοικτός χώρος, καθώς και η κοινωνική κινητικότητα που προάγεται με της καλής ποιότητας εκπαιδευτικές δραστηριότητες) (S.Pinch, 1985: 9).

Πολλές από αυτές τις δραστηριότητες έχουν μεγάλο αντίκτυπο στην ευημερία των τοπικών κοινοτήτων. Χρησιμοποιείται μάλιστα και ο όρος "πλεόνασμα" (spillover) για να περιγράψει μια κατάσταση όπου κάποιες δραστηριότητες εμφανίζονται και καταναλώνονται - αλλά δεν πληρώνονται - σε μια τοπική περιοχή, από άλλους "free riders"⁹ από άλλα διαμερίσματα (juridictions).

3.4. Χωρικός διαχωρισμός αγαθών και υπηρεσιών

Σύμφωνα με τον Pinch και τα χαρακτηριστικά που θέσπισαν για τα δημόσια αγαθά οι Samuelson και Musgrave, καθώς και των τριών χωρικών χαρακτηριστικών που αναφέραμε παραπάνω, τα αγαθά και οι υπηρεσίες όπως φαίνεται και στον πίνακα 3.1, χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες:

1. τα καθαρά δημόσια αγαθά, τα οποία ικανοποιούν πολλά ή όλα τα χαρακτηριστικά που έθεσαν οι Samuelson και Musgrave,
2. τα καθαρά ιδιωτικά αγαθά,
3. τα καθαρά τοπικά αγαθά, που γενικά είναι αυτά που προσφέρονται ελεύθερα και με ίσο κόστος για όλα τα άτομα μέσα στις τοπικές κοινωνίες, και
4. τα μη - αμιγή τοπικά αγαθά, που αποτελούν αγαθά και υπηρεσίες που επηρεάζονται από τα τρία χωρικά χαρακτηριστικά που αναφέραμε παραπάνω.

Οι δύο πρώτες κατηγορίες αφορούν τον διαχωρισμό τους ως προς ποιος τα παρέχει και τα εκμεταλεύεται, ενώ οι δύο τελευταίες αφορούν το χωρικό διαχωρισμό τους. Από χωρική άποψη τα αγαθά και οι υπηρεσίες που μας ενδιαφέρουν, είναι αυτά της κατηγορίας 4 και ιδιαίτερα για τις ανάγκες αυτής της εργασίας αυτά που είναι σημειωμένα με αστερίσκο. Αυτό το πλαίσιο μπορεί να είναι καλό για αρχή αλλά η συλλογική κατανάλωση είναι πιο πολύπλοκη από ότι προτείνει η θεωρία των δημοσίων αγαθών. Όπως είπαμε και στην εισαγωγή, στην εργασία αυτή θα ασχοληθούμε με τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης που παρέχονται από το δημόσιο τομέα.

Το ενδιαφέρον μας στρέφεται σε εκείνα τα αγαθά και τις υπηρεσίες που εξασφαλίζονται από τον δημόσιο τομέα, σε βάση μη - αγοράς, τα οποία ποικίλουν ως προς την ποιότητα και την ποσότητα

⁹ Στις ανταγωνιστικές κοινωνίες οι άνθρωποι ενεργούν ορθολογικά όταν εξυπηρετούν το προσωπικό τους συμφέρον και εδώ το συμφέρον του ατόμου εξυπηρετείται καλύτερα όταν δεν πληρώνει για πράγματα που μπορεί να έχει "τζάμπα" (as a free rider).

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ (JURISDICTIONAL PARTITIONING)	ΦΘΙΝΟΥΣΑ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΜΕ ΑΥΞΗΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΑΣΗΣ (TAPERING)	ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ (EXTERNALITIES)
1. ΚΑΘΑΡΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΑΓΑΘΑ			
άμυνα			
νομικό σύστημα			
αντιπλημμυρικά έργα			
νομισματικά standards			
οφέλη κοινωνικής ασφάλειας			
2. ΚΑΘΑΡΑ ΤΟΠΙΚΑ ΑΓΑΘΑ			
παροχή ηλεκτρισμού			
τοπικό ράδιο και T.V.			
παροχή νερού			
3. ΜΗ - ΑΜΙΓΗ ΤΟΠΙΚΑ ΑΓΑΘΑ			
δημόσιες κατοικίες	\$		\$-
σχολεία*	\$	\$TEY	\$+
κατοικίες ηλικιωμένων	\$		
νοσοκομεία*	\$	\$TEY O	\$+
υπηρεσίες γιατρών	\$	\$TEY O	
υπηρεσίες νοσοκόμων	\$	\$TEY	
αστυνομία	\$	\$TEY O	
πυροσβεστική	\$	\$O	
πάρκα*	\$	\$TEY	\$+
αθλητικά κέντρα*	\$	\$TEY	\$+
υποδομές (π.χ. ύδρευση)	\$	\$TEY	\$+-
πισίνες	\$	\$TEY	
συλλογή σκουπιδιών	\$	\$O	
απόρριψη σκουπιδιών	\$	\$TEY	\$-
γραφείο συμβουλών καταναλωτή	\$	\$TEY	
περιβαλλοντικός έλεγχος	\$	\$O	
σχεδιασμός	\$	\$TEY	\$+-
δρόμοι	\$	\$TEY	\$+-
βιβλιοθήκες	\$	\$TEY	
4. ΚΑΘΑΡΑ ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΑΓΑΘΑ			
τροφή			
ρουχισμός			
διαρκή αγαθά			
αυτοκίνητα			
\$= δείχνει ενδεχόμενη μη - καθαρότητα			πίνακας 3.1
TEY = χωρικά εντοπισμένη υπηρεσία			πηγή: S.Pinch, 1985
O = υπηρεσία με εμβέλεια απόστασης			
(+)= θετικές εξωτερικές οικονομίες			
(-) = αρνητικές εξωτερικές οικονομίες			

μεταξύ διαφόρων περιοχών, λόγω των επιδράσεων του διοικητικού διαχωρισμού, της φθίνουσας χρησιμότητας με την αύξηση της απόστασης και των εξωτερικών οικονομιών. Υπάρχουν δύο σημαντικά σημεία που πρέπει να προσέξουμε:

- η συλλογική κατανάλωση αναφέρεται σε ένα περίπλοκο σύστημα - σύνολο φαινομένων που δεν είναι δυνατόν να αναλυθούν με ένα απλό ορισμό. Για παράδειγμα σε πολλά πεδία, όπως η εκπαίδευση, όπου υπάρχουν σεβαστές εναλλακτικές λύσεις από τον ιδιωτικό τομέα ως προς τον δημόσιο, μια σωστή μελέτη πρέπει να λαμβάνει υπόψη όλους τους τομείς.
- παρ' όλο που κάποια στοιχεία της κρατικής πολιτικής είναι α-χωρικά¹⁰, η μεγάλη πλειονότητα των κρατικών δραστηριοτήτων επηρεάζονται, αλλά και επηρεάζουν αυτούς που ονομάζουμε γεωγραφικούς παράγοντες (P.Saunders, 1981: 211).

Σύμφωνα με τον Thompson (1965: 118), οι Harvey και Pahl ενίσχυσαν την πίστη ότι οι τοπικές δημόσιες υπηρεσίες τείνουν στο να γίνουν τα κύρια μέσα της κατανομής του εισοδήματος στην οικονομία. Ο Harvey ο οποίος παρουσίασε μία σύνθεση των επιδράσεων της φθίνουσας χρησιμότητας με αύξηση της απόστασης και των εξωτερικών οικονομιών με τον όρο "πραγματικό εισόδημα", υποστήριξε ότι η κατανομή του πραγματικού εισοδήματος μπορεί να είναι ανεξάρτητη σε κάποιο βαθμό από τις ανισότητες στο νομισματικό εισόδημα που πηγάζουν από την αγορά εργασίας ή τα οφέλη κοινωνικής ασφάλειας, αλλά την ίδια στιγμή τις επαναπροωθεί. Ο Pahl υποστήριξε ότι υπάρχουν δύο σημαντικοί περιορισμοί στην ατομική πρόσβαση σε σπάνιους πόρους στις αστικές περιοχές. α) Ο χωρικός περιορισμός (που θα μπορούσε να εκφραστεί με το χρόνο ή το κόστος που χρειάζεται για την αντιμετώπιση του εμποδίου της απόστασης από μια υπηρεσία) και β) ο κοινωνικός περιορισμός¹¹ (εμπλέκεται με τις διαφορετικές προσβάσεις στους πόρους λόγω γραφειοκρατικών κανόνων και διαδικασιών που ορίζονται από τους τοπικούς managers (π.χ. planners) στο αστικό σύστημα.

¹⁰ Ο Castells κάνει την παραδοχή ότι η συλλογική κατανάλωση εξισώνεται με τις χωρικές μονάδες. Όμως αφού παραδεχόμαστε ότι η συλλογική κατανάλωση αναφέρεται σε κοινωνικές παροχές που παρέχονται και διαχειρίζονται από το κράτος, τότε είναι επόμενο κάποιες από αυτές να έχουν και χωρική πλευρά (σπίτια, νοσοκομεία, σχολεία) και κάποιες άλλες όχι (ασφάλιση κλπ.). Ο Castells όμως αγνοεί τα α-χωρικά στοιχεία των κοινωνικών εξόδων του κράτους.

¹¹ Βέβαια, αυτό που ο Pahl θεωρεί ως κοινωνικό περιορισμό, είναι κατά την άποψή μας λεπτομέρεια. Φαίνεται σαν να υπερπηδά το γεγονός ότι ο ισχυρότερος κοινωνικός περιορισμός είναι ο κοινωνικός διαχωρισμός. Δηλαδή ανάλογα με το σε ποια τάξη ανήκεις έχεις και την ανάλογη πρόσβαση στους σπάνιους πόρους των αστικών περιοχών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

4.1. Εισαγωγή

Το κράτος πρόνοιας συγκροτούν κοινωνικές διαδικασίες οι οποίες διευκολύνουν την κοινωνική αναπαραγωγή. Οι διαδικασίες αυτές αναφέρονται συνήθως σε δημόσιες παροχές προς το σύνολο ή μέρος του κοινωνικού σώματος. Η μεμονωμένη εμφάνιση τέτοιων παροχών δεν σημαίνει και ύπαρξη κράτους πρόνοιας. Η ύπαρξη, για παράδειγμα, δημόσιων παροχών στο χώρο της παιδείας ή της υγείας είναι πολύ προγενέστερη του κράτους πρόνοιας. Η κρατική μέριμνα για την παροχή κοινωνικών υπηρεσιών αναδεικνύεται ως μια από τις κύριες συνιστώσες της κρατικής παρέμβασης στο κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Η τάση αυτή συνοδεύεται από μια ιδεολογία που θέτει ως στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη μέσα από την ανακατανομή του προϊόντος της οικονομικής ανάπτυξης. Αυτό χαρακτηρίζεται από την ποιοτική και ποσοτική ευρύτητα των παρεχόμενων υπηρεσιών¹² που έχουν ως στόχο την εξυπηρέτηση και την καλυτέρευση των συνθηκών ζωής του συνόλου σχεδόν του κοινωνικού σώματος.

Η χρήση του κράτους πρόνοιας ως εννοιολογικού εργαλείου στο πλαίσιο θεωρητικών σχημάτων δεν μπορεί να γίνεται στη βάση του ορισμού του ως ενός συνεχούς παροχών, αλλά στη βάση της λειτουργίας του στο πλαίσιο της μεταπολεμικής αναπτυξιακής διαδικασίας (Θ.Μαλούτας, 1988: 14). Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρέασαν την εξέλιξη του κράτους πρόνοιας στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Ένας βασικός παράγοντας είναι η ίδια η δυναμική της εκβιομηχάνισης: περιβαλλοντικές και υγειονομικές ανάγκες των αναπτυσσόμενων πόλεων, αυξανόμενη προλεταριοποίηση του πληθυσμού και κατάρρευση των παραδοσιακών μορφών κοινωνικής αναπαραγωγής που στηρίζονταν στις συγγενικές και κοινοτικές σχέσεις (Μ.Πετμεζίδου - Τσουλουβή, 1992: 21). Άλλοι μελετητές τονίζουν την ευρεία διάδοση των κοινωνικών αξιών/ιδεολογιών που υποστηρίζουν την κρατική παρέμβαση για την κοινωνική προστασία, σε συνάρτηση με την ενίσχυση των κοινωνικών και πολιτικών οργανώσεων της εργατικής τάξης. Τέλος, μια τρίτη κατηγορία επικεντρώνεται στο ρόλο που παίζουν οι καινοτομίες τις οποίες σε διάφορες χρονικές στιγμές εισάγουν ορισμένα κυβερνητικά και διοικητικά όργανα, τονίζοντας έτσι τη σχετική αυτονομία και εσωτερική δυναμική των κρατικών δομών (Α.Orloff & Τ.Skocpol, 1984).

4.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ορισμός του κράτους πρόνοιας

¹² Οι δημόσια παρεχόμενες υπηρεσίες αποτελούν σημαντικό και διευρυνόμενο τμήμα των μέσων κατανάλωσης και των πραγματοποιούμενων καταναλώσεων κατά την μεταπολεμική περίοδο.

Οι διαφορετικές θεωρήσεις της εξέλιξης του κράτους πρόνοιας εκφράζουν διαφορετικές προσεγγίσεις των κρατικών θεσμών και σχέσεων ανάμεσα στις οικονομικές και πολιτικές δομές.

Από την μια μεριά, υπάρχει ο συγκερασμός πλουραλιστικών θεωριών για την πολιτική και φονξιοναλιστικών για την κοινωνία, που οδηγεί σε μια θεώρηση του κράτους πρόνοιας ως συνόλου θεσμών που απορρέουν από αναγκαιότητες της βιομηχανικής κοινωνίας, οι οποίες ωστόσο δεν συνδέονται άμεσα με τις ταξικές συγκρούσεις (Μ.Πετμεζίδου - Τσουλουβή, 1992: 22). Οι θεωρίες αυτές προβάλλουν ένα είδος τεχνολογικού ντετερμινισμού: το κράτος πρόνοιας αποτελεί αναγκαία και αναπόφευκτη συνέπεια της λογικής της εκβιομηχάνισης, καθώς διαμορφώνει ένα τύπο ατόμου που ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της βιομηχανικής κοινωνίας. Άλλες πλουραλιστικές προσεγγίσεις που προέρχονται από τη φιλελεύθερη πολιτική θεωρία επικεντρώνονται στις ατομικές επιλογές και τις διαπροσωπικές συγκρούσεις γύρω από τον προσδιορισμό των κοινωνικών προβλημάτων στα πλαίσια του καπιταλισμού της ευημερίας.

Από την άλλη μεριά, υπάρχουν οι μαρξιστικές προσεγγίσεις, που επιχειρούν να εντάξουν την κοινωνική πολιτική και την ανάπτυξη των κρατικών θεσμών κοινωνικής προστασίας σε ένα ιστορικό πλαίσιο κοινωνικών και ταξικών συγκρούσεων.

Στις καπιταλιστικές κοινωνίες το κράτος πρόνοιας όλο και περισσότερο ελέγχει το επίπεδο και τα πρότυπα κατανάλωσης, τις διαδικασίες κοινωνικής αναπαραγωγής και τα πρότυπα κοινωνικοποίησης. Ο Gough ορίζει το κράτος πρόνοιας ως σύνολο θεσμών που κατοχυρώνουν "τη χρησιμοποίηση της κρατικής εξουσίας για το μετασχηματισμό της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και τη συντήρηση του μη - εργαζόμενου πληθυσμού σε μια καπιταλιστική κοινωνία" (I.Gough, 1979: 45). Ο Gough επιχειρεί να εντάξει τους στόχους και τις λειτουργίες του κράτους στα πλαίσια μια ανάλυσης των κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων. Παράλληλα μας επιτρέπει να συλλάβουμε την "παράδοξη αντίφαση λειτουργιών" που χαρακτηρίζει τους κρατικούς θεσμούς κοινωνικής πρόνοιας: οι θεσμοί αυτοί στοχεύουν στον έλεγχο και την κοινωνική ενσωμάτωση της εργατικής τάξης, συγχρόνως όμως ικανοποιούν και ορισμένες ανάγκες της εργατικής τάξης (I.Gough, 1979: 66). Ο παραπάνω ορισμός έχει το πλεονέκτημα ότι συνδυάζει μια συστημική ανάλυση των λειτουργιών της πολιτικής για την κοινωνική προστασία (ρόλος των θεσμών της κοινωνικής πρόνοιας στην εξασφάλιση συνθηκών κερδοφόρας συσσωρεύσεως), με μια προσέγγιση των κοινωνικών συγκρούσεων που αναπτύσσονται σε ένα σύνολο θεσμικών χώρων (περισσότερο ή λιγότερο σχετικά αυτόνομων) και επηρεάζουν τη διαμόρφωση και εφαρμογή κοινωνικής πολιτικής.

4.3. Λόγοι παρέμβασης του κράτους

Σε σχέση με τη συλλογική κατανάλωση, η κρατική παρέμβαση επιτελεί τη λειτουργία της διατήρησης του συστήματος με τέσσερις τουλάχιστον τρόπους.

- Είναι απαραίτητη για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης που απαιτείται από τις διάφορες μορφές κεφαλαίου.
- Ομαλοποιεί την πάλη των τάξεων.
- Παρακινεί τη ζήτηση στην οικονομία και άμεσα και έμμεσα, αφού τα αγαθά και οι υπηρεσίες που παράγονται από το κράτος, είναι εισαγωγές σε πολλές διαδικασίες ιδιωτικής παραγωγής και κατανάλωσης.
- Επενδύει σε μη κερδοσκοπικές περιοχές αντιτιθέμενη στα μειωμένα ποσοστά κέρδους του ιδιωτικού τομέα (P.Saunders, 1981: 194).

Η διεύρυνση της κρατικής παρέμβασης για την παροχή υπηρεσιών κρατικής πρόνοιας υποστηρίζεται από διάφορες κοινωνικές ομάδες που υποκινούνται από διαφορετικά συμφέροντα. Μέσα από την κρατική παρέμβαση για την κοινωνική προστασία το κεφάλαιο επιδιώκει να μειώσει τη δυσaréσκεια των εργατικών στρωμάτων χρησιμοποιώντας την κοινωνική πολιτική ως μέσο ελέγχου και ενσωμάτωσης των εργατικών και μεσαίων στρωμάτων στο καπιταλιστικό σύστημα. Δεν είναι βέβαια ασήμαντα τα οικονομικά οφέλη για το κεφάλαιο, που απορρέουν από την ανάληψη από το κράτος μέρους των λειτουργιών αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Από την άλλη μεριά, με τη διεύρυνση των θεσμών κοινωνικής πρόνοιας, τα εργατικά στρώματα επιδιώκουν τη θεσμοθέτηση και εφαρμογή κάποιων αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης, που θα αμβλύνουν τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες.

Η μεγέθυνση της κρατικής παρέμβασης στη σφαίρα της συλλογικής κατανάλωσης έχει παράγει ένα αριθμό θετικών επιδράσεων (αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, ομαλοποίηση της πάλης των τάξεων κλπ.), αλλά παράλληλα γεννά ένα νέο σύνολο αντιφάσεων μέσα στο σύστημα. Αυτές, βασικά, προήλθαν από την μείωση του ιδιωτικού ελέγχου της εργατικής δύναμης και των μέσων παραγωγής από την μια μεριά, και του συλλογικού χαρακτήρα της αναπαραγωγής αυτών των δύο στοιχείων από την άλλη. Με άλλα λόγια, το κράτος πληρώνει το αυξανόμενο κόστος της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, τη στιγμή που το κεφάλαιο καρπώνεται τα κέρδη από αυτή την εργατική δύναμη.

Γι αυτό το κράτος αντιδρώντας στις οικονομικές πιέσεις (που δημιουργούνται λόγω αύξησης του ελλείματος μεταξύ εσόδων και εξόδων, στο οποίο οδηγείται μέσω της αύξησης των κοινωνικών παροχών), μειώνει το επίπεδο των εξόδων και αναπροσανατολίζει πόρους από την υποστήριξη της εργατικής δύναμης στην υποστήριξη του κεφαλαίου. Έτσι τα προβλήματα στέγασης, εκπαίδευσης κλπ. επανεμφανίζονται και κάνουν το κράτος να επέμβει. Η μόνη διαφορά

τώρα είναι ότι το πεδίο της κατανάλωσης πολιτικοποιείται, έτσι ώστε το κράτος να δέχεται περισσότερο την ανάγκη επέμβασης στην καθημερινή ζωή και άρα, ως αποτέλεσμα να πολιτικοποιείται περισσότερο η καθημερινή ζωή. Είναι πολλές οι παροχές για τις οποίες το κράτος στρέφεται στο κεφάλαιο, το οποίο μπορεί να έχει μεγάλα οφέλη από την ανάπτυξη ενός κοινωνικού - βιομηχανικού συμπλέγματος. Κοινωνικά ή άλλα συναφή προγράμματα που θα επιδοτούνταν ολικώς ή μερικώς από το κράτος και που στόχος τους είναι να αυξήσουν την παραγωγικότητα, θα πρόσφεραν νέες ευκαιρίες επενδύσεων στις βιομηχανίες μονοπωλιακού χαρακτήρα (οι εταιρείες, αν το κράτος τα επιδοτεί, θέλουν να συμμετέχουν στα κοινωνικά προγράμματα, αφού τους δίνεται η δυνατότητα πρώτον να επενδύσουν - π.χ. τα νέα συστήματα διδασκαλίας που πουλούν στις εκπαιδευτικές περιφέρειες με συμβάσεις επίδοσης - και δεύτερον να ομαλοποιήσουν την πάλη των τάξεων - π.χ. μέσω της δημιουργίας θέσεων εργασίας για ανέργους και υποαπασχολούμενους) (J.O' Connor, 1977, 69-70).

Σύμφωνα με τον O' Connor λοιπόν, η μεγέθυνση του δημόσιου τομέα και η αύξηση των δημοσίων δαπανών, όλο και περισσότερο αποκτούν καθοριστική σημασία για την ανάπτυξη του ιδιωτικού τομέα και κυρίως για την κερδοφόρα συσσώρευση του μονοπωλιακού κεφαλαίου. Αυτό συμβαίνει γιατί το κράτος αναλαμβάνει όλο και μεγαλύτερες ευθύνες για την εξεύρεση κεφαλαίων που είναι αναγκαία για τις προωθημένες οικονομίες και συγχρόνως συμβάλλει στην αύξηση της συνολικής ζήτησης.

Το αντικείμενο της κρατικής παρέμβασης είναι να βοηθήσει την επέκταση του κεφαλαίου, έτσι ώστε να μην μιλάμε πλέον για παραγωγή αγαθών από το κράτος με αξία χρήσης απαραίτητης στην κοινωνική παραγωγή, αλλά για παραγωγή κάποιων συνθηκών απαραίτητων για την αποδοτικότητα του κεφαλαίου. Η αναπαραγωγή αυτών των συνθηκών από το κράτος είναι αντιφατική, γιατί αυτές οι συνθήκες έχουν παραχθεί από δημόσιες δαπάνες ως δημόσια έργα και όχι σαν εμπορεύματα.

Η κοινωνική αναπαραγωγή σύμφωνα με τον Marx, μπορεί να χωριστεί σε δύο τμήματα. Το πρώτο είναι τα μέσα παραγωγής (τμήμα 1) και το άλλο είναι τα μέσα κατανάλωσης (τμήμα 2). Για να δούμε όμως, πως η κρατική δαπάνη ενεργεί στη συναλλαγή, μεταξύ των δύο τμημάτων; Η δαπάνη σε κάθε περίπτωση είναι ένα μέρος του πλεονάσματος της κοινωνικής αξίας που παράχθηκε στα δύο τμήματα. Αυτό σημαίνει, ότι η δαπάνη είναι κατανάλωση της διαθέσιμης κοινωνικής αξίας, κι αυτό γιατί η κρατική δαπάνη εμπλέκει το τέλος των αξιών συναλλαγής που εμπεριέχεται στα αγαθά και υπηρεσίες που παράχθηκαν από τον ιδιωτικό τομέα και "αγοράστηκαν" από το κράτος. Εξ ορισμού η κρατική δαπάνη είναι η ρευστοποίηση της αξίας που παράγεται από ιδιωτικούς κλάδους για τα έξοδα της αξίας που παράγεται από άλλους κλάδους. Βάση των

ειδών κρατικής δαπάνης υπάρχουν δύο διαφορετικοί τρόποι που εμφανίζεται η κατανάλωση:

- Η περίπτωση που η κρατική δαπάνη γίνεται για αγαθά πολυτέλειας που είναι άχρηστα για την κοινωνική παραγωγή και την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης (αγαθά που δεν είναι ούτε μέσα παραγωγής ούτε μέσα κατανάλωσης για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης).
- Η περίπτωση που η κρατική δαπάνη γίνεται για τα κοινωνικά μέσα παραγωγής ή κατανάλωσης (M.Folin, 1981: 52-57).

4.4. Υπηρεσίες του κράτους πρόνοιας

Σύμφωνα με τον O' Connor το καπιταλιστικό κράτος πρέπει να εκπληρώνει δύο βασικές, αλλά συχνά αντιφατικές λειτουργίες: α) το κράτος πρέπει να δημιουργεί και να διατηρεί κατάλληλες συνθήκες για την κερδοφόρα συσσώρευση του κεφαλαίου, και β) πρέπει να νομιμοποιεί την ίδια του τη δραστηριότητα δημιουργώντας συνθήκες για κοινωνική αρμονία. Οι δραστηριότητες και οι δαπάνες του κράτους ανάλογα με το αν αφορούν τη λειτουργία συσσώρευσης ή νομιμοποίησης ανήκουν είτε στην κατηγορία του κοινωνικού κεφαλαίου είτε στην κατηγορία των κοινωνικών εξόδων. Το κοινωνικό κεφάλαιο, που προσφέρεται από το κράτος πρόνοιας¹³, παρουσιάζεται σε δύο όψεις: α) την κοινωνική επένδυση (π.χ. δημόσιες επενδύσεις για την κατασκευή υποδομής και την αστική ανανέωση, οι οποίες στοχεύουν στην αύξηση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου και της εργασίας) και β) την κοινωνική κατανάλωση (π.χ. προγράμματα και υπηρεσίες που μειώνουν το κόστος αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης). Η κοινωνική επένδυση χωρίζεται στο φυσικό κεφάλαιο (π.χ. σχολεία) και στο ανθρώπινο κεφάλαιο (π.χ. διδασκαλικές υπηρεσίες). Οι δαπάνες κοινωνικής κατανάλωσης μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο υποομάδες: τα αγαθά και οι υπηρεσίες που καταναλώνονται συλλογικά από την εργατική τάξη και η κοινωνική ασφάλιση. Η πρώτη υποομάδα αποτελεί παροχές σε είδος και περιλαμβάνει αγαθά και υπηρεσίες όπως:

- προγράμματα ανάπτυξης προαστείων (εκπαίδευση, αναψυχή),
- προγράμματα ανανέωσης αστικών κέντρων (π.χ. επέκταση συγκοινωνιών), και
- συναφή προγράμματα (π.χ. παιδικά κέντρα, νοσοκομεία).

¹³ Θα πρέπει να τονιστεί ότι η συζήτησή μας περιορίζεται στους τρόπους που το κράτος εξασφαλίζει την κατανάλωση άμεσα. Δεδομένης της συνολικότητας των σχέσεων εισροών εκροών της οικονομία, το κράτος εξασφαλίζει την κατανάλωση έμμεσα με πάρα πολλούς τρόπους. Για παράδειγμα, επιδοτώντας την κοινωνική κατανάλωση ιατροφαρμακευτικών υπηρεσιών, η ζήτηση για φάρμακα, υγειονομικό εξοπλισμό κλπ. κρατιέται ψηλά, και έτσι έμμεσα εξασφαλίζει την επένδυση στις βιομηχανίες φαρμάκων και υγειονομικών εξοπλισμών.

Η δεύτερη υποομάδα συνιστά παροχές σε χρήμα και περιλαμβάνει διάφορες ασφαλίσεις, βοηθήματα κλπ (J.O'Connor, 1977: 134).

Οι παροχές σε είδος αναφέρονται σε συγκεκριμένες καταναλώσεις που προεπιλέγονται από τους οργανισμούς παροχής και από τα σώματα που τους ελέγχουν, ενώ η επιλογή των τομέων για την διάθεση των πιστώσεων κτλ. αποτελεί κυβερνητική επιλογή. Επίσης, οι παροχές σε είδος, προκαθορίζουν τόσο τον τομέα όσο και τη μορφή της παροχής. Οι παροχές σε χρήμα, από την άλλη πλευρά, δεν προκαθορίζουν κανένα από τα παραπάνω στοιχεία, αποτελώντας μια γενική συμβολή στην αύξηση δυνατοτήτων κατανάλωσης (Θ.Μαλούτας, 1988: 17).

Ο όγκος της κοινωνικής κατανάλωσης εξαρτάται από την φορολογική βάση. Σε περιοχές που κατοικεί η αστική τάξη ή η μεσαία (προάστεια), λόγω υψηλότερου εισοδήματος, άρα και μεγαλύτερων εσόδων για το κράτος, έχουν και κοινωνική κατανάλωση ποιότητας. Αντίθετα στο κέντρο της πόλης όπου κατοικεί η εργατική τάξη (ισχνά έσοδα), οι δαπάνες κοινωνικής κατανάλωσης είναι χαμηλές. Αυτός ο διαχωρισμός δεν είναι απόλυτος, αλλά θα πρέπει να πούμε γενικά ότι οι σχέσεις μεταξύ των διαφόρων περιοχών (κέντρο ή προάστεια κλπ.) αντανακλούν τις κοινωνικές σχέσεις των τάξεων οι οποίες κατοικούν σ' αυτές τις περιοχές.

4.5. Κράτος πρόνοιας και αστικός χώρος

Η στενή σχέση μεταξύ συλλογικής κατανάλωσης και αστικού χώρου έχει γίνει αντικείμενο ευρείας συζήτησης, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει κατ' ανάγκη ότι ο αστικός χώρος περιορίζεται σ' αυτήν μόνο την διάσταση (όπως έκανε ο Castells). Αναφέρεται στο γεγονός ότι ο αστικός χώρος αποτελεί το κατ' εξοχήν γεωγραφικό πλαίσιο ολοκλήρωσης των διαδικασιών αναπαραγωγής. Οι συνέπειες είναι αμφίδρομες. Το αστικό τοπίο δεν μπορεί να αναλυθεί χωρίς αναφορά στις διαδικασίες συλλογικής κατανάλωσης, αλλά κι αυτή δεν μπορεί να προσεγγιστεί σε ένα α-χωρικό πλαίσιο, χωρίς αναφορά σε κάποιο γεωγραφικό περιβάλλον και στο σχεδιασμό (Μαλούτας, Οικονόμου, 1987). Άρα, ενδεδειγμένο γεωγραφικό επίπεδο για την ανάλυση των διαδικασιών που συνθέτουν το κράτος πρόνοιας (τουλάχιστον σε ότι αφορά τις αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες) αποτελεί ο αστικός χώρος τόσο λόγω της ποιοτικής και ποσοτικής συσσώρευσης σ' αυτόν των σχετικών διαδικασιών, όσο και λόγω της κλίμακάς του που εναρμονίζεται με τις διαδικασίες αυτές.

Η χωρική διάσταση είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την ανάλυση των θεσμοθετημένων κοινωνικών διαδικασιών που συνθέτουν το κράτος πρόνοιας. Η χωρική διάσταση αναφέρεται στην περίπτωση αυτή τόσο στο χώρο που απαραίτητα καταλαμβάνουν οι παραπάνω διαδικασίες, όσο και στον τρόπο που ο χώρος αυτός συναρθρώνεται με εκείνον των υπόλοιπων κοινωνικών διαδικασιών, καθώς και στις επιπτώσεις των δυνατοτήτων/περιορισμών που απορρέουν από αυτή τη

συνάρθρωση για την αναπαραγωγή της δομής αλλά και της συνολικής φυσιογνωμίας του κράτους πρόνοιας (Θ.Μαλούτας, 1988: 275).

Η σχέση μεταξύ μέσων συλλογικής κατανάλωσης και αστικού χώρου συνίσταται ουσιαστικά σε δύο σημεία:

- η χωρική κατανομή των μέσων συλλογικής κατανάλωσης αποτελεί κεντρικό στοιχείο της τεχνικής διαίρεσης του χώρου και, συνεπώς, των λειτουργικών του χαρακτηριστικών σε επίπεδο περιφέρειας ή επικράτειας (Harvey, 1982),
- παράλληλα, η άνιση κατανομή τους αποτελεί βασική παράμετρο των διαχωρισμών στον αστικό χώρο και, έτσι, της διαμόρφωσης διαφορικής γαιοπροσόδου η οποία μέσω των μηχανισμών της αγοράς οδηγεί σε μετασχηματισμούς των χρήσεων γής και του κοινωνικού διαχωρισμού στον αστικό χώρο.

Έτσι η ουσία της χωρικής διάστασης του κράτους πρόνοιας δεν είναι ο συνολικός χαρακτηριστικός του χώρος (η πόλη), αλλά η χωρική δομή που συνίσταται στις χωρικές σχέσεις που διέπουν τις διαδικασίες που αποτελούν το κράτος πρόνοιας και τον τρόπο χωρικής διάρθρωσης των διαδικασιών αυτών με τις ευρύτερες κοινωνικές διαδικασίες.

Η χωρική διάσταση του κράτους πρόνοιας μπορεί να εκφραστεί και άμεσα και έμμεσα. Η συγκεκριμένη φυσική παρουσία των μέσων συλλογικής κατανάλωσης - που αποτελούν τους φυσικούς φορείς των παροχών σε είδος - με τον τρόπο κατανομής τους στον αστικό χώρο, με την διαπεριφερειακή κατανομή τους κλπ., αποτελεί την άμεση έκφραση. Έμμεσα εκφράζεται, για παράδειγμα, με την χρήση χωρικών κριτηρίων κατά τον προγραμματισμό ορισμένων τομειακών παροχών (π.χ. διοχέτευση παροχών προς τις υποβαθμισμένες αστικές περιοχές), με τις χωρικές επιπτώσεις ορισμένων πολιτικών πρόνοιας, που αρχικά δεν φαίνεται να συναρτώνται με το χώρο (π.χ. κατανομή πιστώσεων στο πλαίσιο πολιτικών κατοικίας).

Οι παροχές σε είδος (μιλήσαμε γι αυτές παραπάνω - κοινωνικός εξοπλισμός και μέρος τεχνικής υποδομής) μορφοποιούνται συνήθως ως μέσα συλλογικής κατανάλωσης. Η πλειονότητά τους εξαρτάται από το κράτος και η πρωτοφανής σε έκταση ανάπτυξή τους δημιούργησε ευνοϊκές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη των υπολοίπων. Η ανάπτυξη των μέσων συλλογικής κατανάλωσης σημαίνει "ομοιογενοποίηση" του χώρου της πόλης - με την έννοια ότι απλώνονται σε όλη την πόλη στην προσπάθεια ισομερούς εξυπηρέτησης όλου του πληθυσμού - οργάνωση - με το συγχρονισμό των αλληλεξαρτημένων διαδικασιών στο εσωτερικό, αλλά και μεταξύ των διαφόρων περιοχών - και έλεγχο του αστικού χώρου - με την εντεινόμενη διεύθυνση των κρατικών ρυθμίσεων σε χώρους πολύ πιο αυτόνομων διαδικασιών κοινωνικής αναπαραγωγής (Θ.Μαλούτας, 1988: 281 και 1992: 16).

Ο πολεοδομικός προγραμματισμός υπήρξε το κύριο εργαλείο για την πολεοδομική οργάνωση των μέσων συλλογικής κατανάλωσης, η οποία δεν επιτυγχάνεται αυτόματα. Υπάρχουν μηχανισμοί στην αγορά γης, των οποίων οι επιπτώσεις αποτελούν βασικό παράγοντα μη κοινωνικής ομοιογενοποίησης και πρέπει να ανασχεθούν, όπως προϋποθέτει η πολεοδομική οργάνωση των μέσων συλλογικής κατανάλωσης. Η αρνητική αυτή λειτουργία της αγοράς γης, όσον αφορά τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης δεν οφείλεται, βέβαια, στην γενικότερη μη ορθολογιστική λειτουργία της.

Το γεγονός ότι στο χώρο της συλλογικής κατανάλωσης οι τιμές γης διαμορφώνονται συνήθως διοικητικά, και σε επίπεδα που αποκλείουν την πληρωμή υψηλής γαιοπροσόδου (αλλιώς θα υπήρχε κίνδυνος για τον κεντρικό ρόλο της συλλογικής κατανάλωσης όσον αφορά την κοινωνική αναπαραγωγή), έχει ως παρενέργεια τις μη λειτουργικές και ομοιογενοποιητικές χωροθετήσεις. Η άρση των αντιφάσεων αυτών, ο εξορθολογισμός δηλαδή του χώρου, βρίσκεται σε μια σειρά στοιχείων:

1. στο διαχωρισμό των χρήσεων γης (zoning) που δημιουργείται στον αστικό χώρο με τη ανάπτυξη της βιομηχανίας,
2. στην έντονη συγκέντρωση κεφαλαίου, καθώς και στην έντονη προλεταριοποίηση και την παράλληλη συρίκνωση των ενδιάμεσων κοινωνικών κατηγοριών που επίσης ευνόησαν το διαχωρισμό χρήσεων γης και τον κοινωνικό διαχωρισμό του αστικού χώρου,
3. στον πολεοδομικό σχεδιασμό, σύμφωνα με τον οποίο θεσμοθετήθηκαν χρήσεις γης, αποκτήθηκαν γήπεδα για κατασκευή κοινωνικού εξοπλισμού κλπ., με αποτέλεσμα τη ρύθμιση της χωρικής διάστασης της συλλογικής κατανάλωσης και που λειτουργικά συνδέεται με την ανάγκη ελαχιστοποίησης του κόστους/χρόνου μεταφοράς εμπορευμάτων και φορέων εργασιακής δύναμης, με την επίτευξη οικονομικών κλίμακας μέσω της προώθησης της "συνεργασίας" που ευνοεί η συγκέντρωση και με την προσπάθεια αποφυγής των αρνητικών πλευρών της συγκέντρωσης και ο οποίος διευκολύνεται από την ιστορικά διαμορφωμένη αποξένωση των λαϊκών μαζών από την έγγειο ιδιοκτησία. (Θ.Μαλούτας, 1988: 282 και 1992: 17).

Ο εξορθολογισμός του αστικού χώρου αποτέλεσε στις αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες ζήτημα γύρω από το οποίο στις περισσότερες περιπτώσεις διαμορφώθηκε μια κοινωνική συναίνεση, που στηρίχθηκε σε ετερόκλητα ως προς την ουσία τους συμφέροντα, αλλά κοινά ως προς τις δυνατότητες πραγματοποίησής τους μέσω αυτού του εξορθολογισμού. Η συναίνεση αυτή ισχυροποιήθηκε κατά την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας, οπότε ο εξορθολογισμός του χώρου ήταν και προϋπόθεση αλλά και επίπτωση της ανάπτυξης των διαφόρων παροχών.

Η ανάπτυξη των μέσων συλλογικής κατανάλωσης εκτός από ομοιογενοποιητικές επιδράσεις, έχει και "αθέλητες" διαχωριστικές

επιπτώσεις. Αυτές εμφανίζονται γιατί ο εξοπλισμός περιοχών με μέσα συλλογικής κατανάλωσης, ανεβάζει τις περιοχές αυτές στην κλίμακα των προτιμήσεων και κατά συνέπεια στην κλίμακα τιμών και ενοικίου¹⁴. Επειδή η ανάπτυξη γίνεται βαθμιαία, οι αναπροσαρμογές στην κλίμακα προτίμησης οδηγούν σε κοινωνική διαφοροποίηση των περιοχών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αναίρεση της προσπάθειας για κοινωνική εξίσωση των συνθηκών διαβίωσης σε υποβαθμισμένες περιοχές με την ανάπτυξη πληρέστερων δικτύων σ' αυτές.

Μια έντονη αντίθεση ανάμεσα στις παροχές σε χρήμα και στις παροχές σε είδος είναι ότι, οι μεν πρώτες δεν δημιουργούν κανενός είδους χωρικές δεσμεύσεις, ενώ οι δεύτερες διαχωρίζουν τον αστικό χώρο σε βιώσιμο και μή. Άλλες δύο αντιφατικές κατευθύνσεις που δημιούργησε η ρύθμιση της ζήτησης στο πλαίσιο του φορντισμού και του κεϋνσιανισμού, όσον αφορά τον αστικό χώρο, είναι ότι οι παροχές σε χρήμα ενέτειναν την λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς, οξύνοντας τις κοινωνικά διαχωριστικές και πολεοδομικά μη ελεγχόμενες επιπτώσεις τους και ότι τις κοινωνικές πολωτικές επιπτώσεις μετρίασε ο προνοιακός χαρακτήρας. Από την άλλη, οι παροχές σε είδος, όπως είδαμε παραπάνω, εισήγαγαν τάσεις πολεοδομικού εξορθολογισμού και εξομάλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων (Θ.Μαλούτας, 1992: 19-20).

4.6. Είδη κατανάλωσης/κράτος πρόνοιας και πιέσεις προς αυτό

Η διαδικασία κατανάλωσης είναι βασική συνιστώσα για την αναπαραγωγή των υπαρχουσών δομών και σχέσεων. Κύρια μορφή της είναι η ιδιωτική κατανάλωση που αντιδιαστέλλεται με δύο άλλες μορφές την αυτόνομη και την κοινωνικοποιημένη κατανάλωση. Η αυτόνομη δεν καθορίζεται τουλάχιστον άμεσα από τους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης. Σήμερα η μορφή αυτής της κατανάλωσης τείνει να περιοριστεί σε θεσμούς, δομές και σχέσεις που λειτουργούν στην ιδιωτική σφαίρα (π.χ. φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων στο σπίτι). Η κοινωνικοποιημένη μορφή, όμως, συντελείται μέσω διαδικασιών που έρχονται σε αντίθεση με τις κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις και την κυρίαρχη ιδεολογία των οικονομιών της αγοράς. Αυτό γίνεται γιατί η ποσότητα που καταναλίσκεται δε συνδέεται πάντα με την ικανότητα του καταναλωτή να ανταποκριθεί στην τρέχουσα τιμή του προϊόντος ή της υπηρεσίας (Ι.Σαγιάς και Μ.Σπουρδαλάκης, 1992: 35-36). Υπάρχουν τρεις υποκατηγορίες της κοινωνικοποιημένης κατανάλωσης (βλ. Σαγιάς, 1992, Ο' Connor, 1977 κ.α.).

- Η ημιιδιωτική κατανάλωση, δηλαδή δημόσια οργανωμένες υπηρεσίες, αλλά όχι επιδοτούμενες και χωρίς πρόσβαση στην αγορά (δημόσιες κατοικίες),

¹⁴ Υπολογίζονται με τη διαφορική γαιοπρόσοδο I.

- Η ημισυλλογική κατανάλωση, δηλαδή δημόσια οργανωμένες και επιδοτούμενες υπηρεσίες με πρόσβαση στην αγορά (δημόσιες συγκοινωνίες) και
- Ο πυρήνας της συλλογικής κατανάλωσης - δημόσια οργανωμένες και επιδοτούμενες υπηρεσίες, χωρίς παροχή από την αγορά (όχι πάντα) (υγεία και εκπαίδευση).

Εκτός από τους τρεις παραπάνω τύπους υπάρχουν και τρεις πολιτικά ορισμένοι τύποι κοινωνικοποίησης της κατανάλωσης.

- Είναι μια αντίδραση του καπιταλισμού σε συγκεκριμένες καταστάσεις όπου πιέζεται να εξασφαλίσει τις ελάχιστες προϋποθέσεις για ζωή για τους εργαζόμενους σε μέρη που δεν υπήρχαν (όπως για παράδειγμα οι πόλεις με ορυχεία), γιατί οι εργαζόμενοι ή αρνιόταν να κατοικήσουν σε τέτοια μέρη ή έφευγαν γρήγορα ή πολύ γρήγορα κατέβαιναν σε απεργία.
- Είναι η συλλογική οργάνωση των εργαζομένων για κατανάλωση: συνεταιρισμοί, σύνδεσμοι, όλοι οι τύποι της περισσότερο ή λιγότερο βιομηχανοποιημένης αλληλεγγύης ή συλλογικής κατανάλωσης.
- Είναι η κρατική παρέμβαση μέσω της προσφοράς των δημοσίων υπηρεσιών. Είναι ακόμη, μια απάντηση στην πάλη των τάξεων, το οποίο δεν σημαίνει ότι είναι υποχρεωτικά μια απάντηση στις απαιτήσεις της εργατικής τάξης (E.Preteceille, 1981: 6-7).

Η μετατροπή του τρόπου κατανάλωσης, που επιδρά και στα αντικείμενα και στις σχέσεις κατανάλωσης, έχει χαρακτηριστεί σαν η μετατροπή του τρόπου παραγωγής, που φαίνεται σαν κίνηση κοινωνικοποίησης. Αλλά η κοινωνικοποίηση της κατανάλωσης δεν είναι τίποτα περισσότερο από την κοινωνικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή μια γραμμική διαδικασία, μια συνεχόμενη ανάπτυξη ή μια συσσωρευτική αύξηση. Η κοινωνικοποίηση - η αύξηση του μεγέθους των κοινωνικών πρακτικών που εμπλέκονται σε κάθε καταναλωτική διαδικασία - μπορεί να γίνει μέσω της επέκτασης της κοινωνικής κατηγορίας της εργασίας και μέσω μιας προοδευτικής ενοποίησης διαφόρων στοιχείων της εγχώριας παραγωγής στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Η κοινωνικοποίηση αναφέρεται απ' ευθείας στην διαδικασία της κατανάλωσης, ιδιαίτερα μέσω νέων τύπων συνεργασίας και τεχνικού διαχωρισμού της εργασίας και μέσω της επένδυσης νέων ικανοτήτων των καταναλωτών και ειδικευμένου προσωπικού.

Αν οι τρόποι παραγωγής και κατανάλωσης δεν είναι δυνατόν να "συνεργαστούν" με κάποιους τρόπους της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, οι τρόποι με τους οποίους οι διάφοροι τύποι κοινωνικοποίησης της κατανάλωσης αντιδρούν, χωρίς να την επιλύουν την αντίφαση αυτή, δεν μπορούν να περιοριστούν σε μια διαδικασία που βασίζεται σε μια αυξανόμενη συνειδητοποίηση των δυσκολιών που γίνονται αντιληπτοί από κάποιους, όπως είναι η αστική τάξη ή το κράτος, που προσπαθούν να επινοήσουν λύσεις και να τις κάνουν πράξη και μετά να τις υιοθετήσουν και αναπτύξουν.

Αυτή η υποκειμενική άποψη είναι κοινή γι αυτούς που βλέπουν το κράτος σαν μεταρρυθμιστή - γι αυτούς η ανάπτυξη της κρατικής παρέμβασης στη συλλογική κατανάλωση είναι το λιγότερο ένα μέσο για να αντιμετωπίσει υπερβολικές δυσκολίες, και το περισσότερο, ένας αποτελεσματικός τρόπος επιτυχίας της ανακατανομής, κοινωνικής δικαιοσύνης και προόδου - και γι αυτούς που το βλέπουν από μια λειτουργική σκοπιά, δεχόμενοι το κράτος ως την απάντηση στις ανάγκες του κεφαλαίου και/ή σαν ένα μέσο για μεγαλύτερο κοινωνικό έλεγχο (E. Preteceille, 1981: 5-6).

Κυρίαρχο στοιχείο της συλλογικής κατανάλωσης είναι η άμεση εμπλοκή του κρατικού μηχανισμού τόσο στην παραγωγή, όσο και στην κατανομή των αγαθών ή υπηρεσιών που κατατάσσονται σ' αυτήν. Δηλαδή, κύριο γνώρισμα των μέσων συλλογικής κατανάλωσης είναι ο κοινωνικός τους χαρακτήρας. Η κρατική παρέμβαση έχει δύο κύριους στόχους: τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και την συντήρηση του σχηματισμού κεφαλαίου. Αυτή η θεωρητική παρατήρηση παρουσιάζει δυσκολίες εφαρμογής όταν αντιμετωπίζει την οργάνωση και ανάλυση συγκεκριμένης κατάστασης.

Το κράτος δέχεται τριών ειδών πιέσεις: οικονομικές, ιδεολογικές και πολιτικές. Στο οικονομικό επίπεδο αντιμετωπίζει:

1. Πιέσεις κόστους εργασίας (μετατόπιση του από τις επιχειρήσεις στον κρατικό προϋπολογισμό).
2. Πιέσεις κόστους παραγωγής (μετατόπισή του από τις επιχειρήσεις στον κρατικό προϋπολογισμό).
3. Πιέσεις για τόνωση των επενδύσεων και οικονομική μεγέθυνση - το κράτος ατμομηχανή (ενίσχυση επενδύσεων και μεγέθυνση σε κλάδους που παράγουν εισροές για την κοινωνικοποιημένη κατανάλωση). Αυτές οι πιέσεις συντείνουν στην ενεργό παρουσία του σε τομείς όπως υγεία, παιδεία και δημόσια έργα που έχουν πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις.
4. Πιέσεις για την τόνωση της συμπληρωματικής - ως προς την κοινωνικοποιημένη - κατανάλωσης (στόχος η ενδυνάμωση της ιδιωτικής κατανάλωσης).
5. Πιέσεις ιδιωτικής συσσώρευσης κεφαλαίου (πιέσεις για μείωση της παρέμβασης από πλευράς κράτους).

Στο ιδεολογικό επίπεδο το κράτος αντιμετωπίζει:

6. Πιέσεις για την διατήρηση της κοινωνικής σταθερότητας. Το κράτος προβλέπει συχνά την ζήτηση στον τομέα της συλλογικής κατανάλωσης και έτσι αναστέλλει ή περιορίζει οποιαδήποτε κοινωνική αναταραχή.
7. Πιέσεις για τη διατήρηση της ιδεολογικής κυριαρχίας της αγοράς. Το κράτος μειώνει την παρέμβασή του αφού ο κρατικός παρεμβατισμός φαίνεται να αμφισβητεί τον μηχανισμό της αγοράς.
8. Πιέσεις που προέρχονται από την ανάγκη επιλεκτικής διατήρησης παραδοσιακών αξιών. Ο καταναλωτισμός εξαφανίζει παραδοσιακές

αξίες και συνήθειες. Η παρέμβαση του κράτους αντικειμενικά ενισχύει παραδοσιακές αξίες.

Στό πολιτικό επίπεδο το κράτος αντιμετωπίζει:

9. Πιέσεις για περιορισμό της πολιτικοποίησης των κοινωνικών του δραστηριοτήτων (περιορισμός της πολιτικής διάστασης της παρέμβασής του).

10. Πιέσεις δημοσιονομικού χαρακτήρα. Συνδέονται με τις ανταγωνιστικές σχέσεις που πηγάζουν από τον ίδιο τον κρατικό μηχανισμό και από την λειτουργία των μηχανισμών της αγοράς στην διαδικασία κατανομής των διαθέσιμων πόρων (Ι.Σαγιάς και Μ.Σπουρδαλάκης, 1992: 40-45).

Ο συνδυασμός των παραπάνω πιέσεων με τις διάφορες μορφές κατανάλωσης, μπορεί να είναι θετικός, αρνητικός ή και να ποικίλλει. Αυτοί οι συνδυασμοί φαίνονται στον πίνακα 4.1..

4.6.1. Η περίπτωση της Ελλάδας

Κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο στην Ελλάδα, δόθηκε μικρή σημασία στην ανάπτυξη της συλλογικής κατανάλωσης και του κράτους πρόνοιας γενικότερα. Το ενδιαφέρον αυξήθηκε μετά το 1974, όταν όμως τα σημάδια της κρίσης σε διεθνή κλίμακα ήταν ορατά και κατά συνέπεια τα περιθώρια ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας είχαν αρχίσει να περιορίζονται.

Μιλώντας για το κράτος πρόνοιας στην Ελλάδα το ζητούμενο που προκύπτει είναι οι λόγοι της μη ανάπτυξής του. Αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος δεν έχει αναλάβει μια σειρά διαδικασιών που αναφέρονται στο χώρο της κατανάλωσης, αλλά ο τρόπος και η έκταση που έχει πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο δεν συγκρίνονται με το πρότυπο που επικράτησε στις αναπτυγμένες βιομηχανικές χώρες. Έτσι παρατηρείται στην ελληνική κοινωνία το εξής παράδοξο φαινόμενο: σε μια περίοδο κατά την οποία στα περισσότερα κράτη της δυτικής Ευρώπης το οικονομικό boom παρέχει για πρώτη φορά πρόσφορες συνθήκες για την ανάπτυξη πλατιάς συναίνεσης στην κοινωνία γύρω από ορισμένα ελάχιστα standards διαβίωσης και την ευθύνη της πολιτείας για την εφαρμογή συλλογικών ρυθμίσεων που

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1: Συνδυασμός πιέσεων προς το κράτος και μορφών κατανάλωσης					
ΠΙΕΣΕΙΣ	ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ				
	Αυτόνομη	Ιδιωτική	Ημιιδιωτική	Ημισυλλογική	Συλλογική
A. Οικονομικές					
ι. Κόστος εργασίας	+	-	+	+	+
ιι. Κόστος παραγωγής	-	-	-	+	-
ιιι. Κράτος-ατμομηχανή	-	-	+	-	+
ιiv. Συμπληρωματική κατανάλωση	-	-	+	-	π
v. Συσσώρευση κεφαλαίου	π	+	+	+	-
B. Ιδεολογικές					
vi. Κοινωνική σταθερότητα	-	-	π	+	+
vii. Κυριαρχία της αγοράς	-	+	+	-	-
viii. Παραδοσιακές αξίες	+	-	-	+	-
Γ. Πολιτικές					
ix. Πολιτικοποίηση	+	+	π	+	-
x. Δημοσιονομικές	+	+	-	π	-
Συνοπτικός πίνακας					
Οικονομικές πιέσεις	-	-	+	-	+
Ιδεολογικές πιέσεις	-	-	π	+	-
Πολιτικές πιέσεις	+	+	-	+	-
(+)=θετικός συνδυασμός					
(-)=αρνητικός συνδυασμός					
π=ποικίλλει					
					πηγή:Σαγιάς & Σπουρλαδάκης, 1992

εξασφαλίζουν τα standards αυτά, στην ελληνική κοινωνία την ίδια περίοδο οι κοινωνικο - οικονομικές ανισότητες εντείνονται, το εργατικό κίνημα αποδιοργανώνεται και ελάχιστα διαμορφώνεται συλλογική συνείδηση για την αναγκαιότητα της ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας. Και όλα τα παραπάνω συμβαίνουν την στιγμή που υπάρχει χαμηλό επίπεδο ικανοποίησης βασικών βιοτικών αλλά και ποιοτικών αναγκών, όπως δείχνουν τα πρότυπα κατανάλωσης των μικρομεσαίων και εργατικών στρωμάτων (Μ.Πετμεζίδου - Τσουλουβή, 1992: 110).

Στην Ελλάδα παρατηρείται κυρίως τόνωση των μορφών ιδιωτικής κατανάλωσης, οι οποίες συνδέονται θετικά με τις ανάγκες συσσώρευσης και με την ιδεολογική κυριαρχία της αγοράς. Όσον αφορά τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης, τονίζεται η σημαντική ανεπάρκεια τους στην Ελλάδα τόσο σε ποσότητα (μικρή ανάπτυξη μορφών κοινωνικοποιημένης κατανάλωσης), όσο και σε ποιότητα παρεχόμενων υπηρεσιών.

Αναφερόμενοι στους δύο σημαντικότερους πόλους κοινωνικού συμφέροντος (κεφάλαιο/εργασία) μπορούμε να πούμε ότι: από την πλευρά του κεφαλαίου, στοιχεία όπως το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης της παραγωγικής διαδικασίας, η περιορισμένη συγκέντρωση κεφαλαίου, καθώς και ορισμένοι συγκυριακού τύπου παράγοντες, όπως η υπερεπάρκεια εργατικής δύναμης κατά την εποχή αυτή, δεν οδήγησε στη τροφοδότηση συστηματικών πιέσεων από την πλευρά του κεφαλαίου για την διεύρυνση της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Από την πλευρά της εργασίας υπάρχουν παράγοντες που οδήγησαν στην απουσία σχετικών πιέσεων, όπως το συγκριτικά χαμηλό ποσοστό της μισθωτής εργασίας και των εργαζομένων στην παραγωγή (Θ.Μαλούτας, 1988: 32-33). Η απουσία αποτελεσματικών κοινωνικών κινημάτων έχει οδηγήσει, στην Ελλάδα, στην συνεχή υποκατάσταση κοινωνικοποιημένων μορφών κατανάλωσης, από άλλες πλήρως ή εν μέρει εμπορευματοποιημένες. Αποτέλεσμα αυτής της υστέρησης της ελληνικής κοινωνίας είναι η οπισθοδρόμηση σε παραδοσιακές δομές και σχέσεις (όπως η διευρυμένη οικογένεια, κυκλώματα αλληλοβοήθειας στη βάση κοινού τόπου καταγωγής και η μορφολογία του αστικού χώρου που επιτρέπει την λειτουργία των παραπάνω) που υποκαθιστούν τις κρατικά οργανωμένες παροχές και που φυσικά, δεν αφορούν μόνο την κατανάλωση αλλά το σύνολο των σχέσεων της κοινωνικής αναπαραγωγής (Ι.Σαγιάς και Μ.Σπουρδαλάκης, 1992: 58-59).

4.6.1.1 Χωρική διάσταση του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα

Η χωρική φυσιογνωμία που απορρέει από διαδικασίες κοινωνικής αναπαραγωγής συνδυασμένες με την περιορισμένη ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας, διαφέρει σημαντικά από εκείνη του αναπτυγμένου κράτους πρόνοιας. Βασικό χαρακτηριστικό της είναι ο χαμηλός βαθμός ολοκλήρωσης του χώρου, με την συνύπαρξη πολλών λιγότερο

ή περισσότερο ομοειδών και σχετικά αυτόνομων τμημάτων του αστικού ιστού.

Ο Θ.Μαλούτας υποστηρίζει ότι:

Επίκεντρο της διαφοροποιημένης αυτής χωρικής φυσιογνωμίας αποτελούν οι διαδικασίες μιας κοινωνικά γενικευμένης μεσοστρωματικού τύπου αναπαραγωγής, της οποίας το εύρος καθορίζεται και εξασφαλίζεται, σε μεγάλο βαθμό, πολιτικά και η οποία υλοποιείται κυρίως μέσω της κοινωνικά εξαπλωμένης ιδιοκτησίας, του ελέγχου και της πρωτοβουλίας στις διαδικασίες αξιοποίησης του αστικού χώρου. Απόληξη των διαδικασιών αυτών αποτελεί ένας χώρος αντικείμενο έντονης και κοινωνικά εξαπλωμένης κερδοσκοπίας, χώρος ιδιωτικοποιούμενος, εκτατικός σε βάρος κάθε μορφής δημοσίου χώρου, με την απουσία των δραστηριοτήτων κράτους πρόνοιας να εξοντώνει τον τελευταίο, ακόμη και ως διαθέσιμο χώρο (Θ.Μαλούτας, 1988: 299).

Ένας άλλος παράγοντας επιτείνει τις διαφοροποιητικές τάσεις της φυσιογνωμίας του ελληνικού αστικού χώρου έναντι αυτής των χωρών του αναπτυγμένου κράτους πρόνοιας είναι η απουσία διαχωρισμού σε ζώνες δραστηριοτήτων, απόρροια της περιορισμένης βιομηχανικής ανάπτυξης. Η μικρή κλίμακα των οικονομικών μονάδων επιτρέπει την διατήρηση του χώρου εργασίας κοντά στην κατοικία και κατά συνέπεια την διατήρηση σχετικά αυτόνομων περιοχών σε αντίθεση με τον διαχωρισμό δραστηριοτήτων σε λειτουργικά παραπληρωματικές ζώνες και τη συνεχή διακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων μεταξύ τους.

Τέλος, η ανάπτυξη των υπηρεσιών, δεν αναδιοργανώνει αποφασιστικά τη δομή του αστικού χώρου, αλλά κατανέμεται σύμφωνα με την υπάρχουσα δομή του αυξάνοντας, μάλλον, τις αντιστάσεις στην αλλαγή της. Οι χωρικές επιπτώσεις της ανάπτυξης των υπηρεσιών έχουν κυρίως χαρακτήρα κοινωνικού και όχι λειτουργικού διαχωρισμού που οφείλονται στην τάση των ιδιωτικών υπηρεσιών να ακολουθούν τα ευπορότερα κοινωνικά στρώματα, τάση που σχετικοποιείται όμως στο πλαίσιο μιας όχι ιδιαίτερα πολωμένης κοινωνικής δομής και ενός αστικού χώρου χωρίς έντονο κοινωνικό και λειτουργικό διαχωρισμό. Αναφέρονται επίσης, επιπτώσεις (οι οποίες είναι σημαντικές) στην τάση συγκέντρωσης των υπηρεσιών στο κέντρο ή τα κεντρικά σημεία του αστικού χώρου και παράλληλα στο κέντρο του αστικού δικτύου. Το δεύτερο (η περιφερειακή κατανομή) συναρτάται και με το γεγονός ότι η μεσοστρωματική αναπαραγωγή συνδέθηκε αποκλειστικά με το μεγάλο αστικό κέντρο και ιδιαίτερα την Αθήνα. Το πρώτο (ενδοαστική κατανομή) συνδέεται με την σπανιότητα των μέσων συλλογικής κατανάλωσης και, άρα, με την συγκέντρωσή τους στα πιο επίκαιρα σημεία¹⁵, καθώς και με την

¹⁵ Η συγκέντρωση αυτή δεν οφείλεται μόνο στις προσπάθειες εξορθολογισμού της κατανομής των μέσων συλλογικής κατανάλωσης από την διοίκηση, αλλά και στο γεγονός ότι από την σταδιακή παραγωγή μέσων συλλογικής κατανάλωσης

μεταπολεμική διαμόρφωση της περιφέρειας των μεγάλων αστικών κέντρων με διαδικασίες που δεν περιείχαν σημαντική ανάπτυξη δημόσια παρεχόμενων υπηρεσιών και που παράλληλα, ελαχιστοποιούσαν και τα χωρικά περιθώρια μιας τέτοιας ανάπτυξης στο μέλλον (Θ.Μαλούτας, 1988: 301).

4.7. Κρίση του κράτους πρόνοιας

Μετά από δύο δεκαετίες ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας, διατυπώνονται διάφορες απόψεις για το μέλλον του θεσμού, οι οποίες διχάζονται και συνιστούν ένα ευρύ φάσμα προσεγγίσεων. Από την μια μεριά εκφράζονται ελπίδες για την συμβολή της κοινωνικής πολιτικής στην ανάπτυξη μιας περισσότερο δίκαιης κοινωνίας, ενώ από την άλλη εκφράζονται φόβοι ότι η κρατική παρέμβαση στον τομέα της κοινωνικής προστασίας περιορίζει σημαντικά την ατομική ελευθερία και επιλογή. Οι διάφορες γραφειοκρατικές δυσκολίες και η εντεινόμενη αδυναμία του κράτους να ανταποκριθεί στις συνεχώς διογκούμενες ανάγκες των κοινωνικών ομάδων για παροχή κοινωνικών υπηρεσιών ενισχύουν τις τάσεις αμφισβήτησης.

Οι υποστηρικτές του κράτους πρόνοιας επιχειρούν να δείξουν ότι η κοινωνική πολιτική μπορεί να παίξει θετικό ρόλο στη δημιουργία μιας τεχνολογικά δυναμικής και ευημερούσας κοινωνίας, ενώ όσοι αντιτίθενται στην άποψη αυτή υποστηρίζουν ότι η κοινωνία η οποία δαπανά ένα μεγάλο μέρος των πόρων της οδηγείται αναπόφευκτα σε οικονομική κατάρρευση (Μ.Πετμεζίδου - Τσουλουβή, 1992: 20).

Η συλλογική κατανάλωση οργανωμένη από το κράτος είχε ένα θετικό αποτέλεσμα για το κεφάλαιο, όσο επικρατούσε ο μεταπολεμικός τύπος οικονομικής μεγέθυνσης¹⁶. Αλλά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης και οι συσσωρευμένες συγκρούσεις γύρω από τους θεσμούς κοινωνικής προστασίας κλόνισαν σημαντικά την βάση της συναίνεσης.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και αναδιάρθρωσης είναι πολλαπλές. Η μεγάλη όξυνση της ανεργίας δημιουργεί αντιθέσεις σε ανέργους και μη, παρουσιάζοντας τους πρώτους ως διασπαθιστές του δημόσιου χρήματος το οποίο εμποδίζεται να επιστρέψει στους δημιουργούς του. Μ' αυτές τις συνθήκες (αυξημένης ανεργίας) σημαντική παρουσιάζεται η εξασφάλιση που αντιπροσωπεύει η δημόσια απασχόληση, η οποία συνίσταται, στην εγγυημένη συνέχιση της απασχόλησης, αλλά και στην άνιση πρόσβαση στις δημόσιες παροχές, αφού οι απασχολούμενοι στο δημόσιο (οι περισσότεροι) βρίσκονται πιο κοντά στα κέντρα αποφάσεων που αφορούν τις παροχές, και κατά συνέπεια έχουν μεγαλύτερη δυνατότητα πρόσβασης στη συλλογική

ευνοούνται, για προφανείς λόγους, οι κεντρικές περιοχές, ιδιαίτερα μάλιστα σε πόλεις με ευρεία πρόσφατη επέκταση.

¹⁶ Συσσώρευση κεφαλαίου - φορντικό μοντέλο και κεϋνσιανικό.

κατανάλωση. Ακόμη, η ανασφάλεια που κυριαρχεί στο χώρο της ιδιωτικής απασχόλησης οξύνεται από το γεγονός ότι πολλές θέσεις τακτικής εργασίας μετατρέπονται σε μερικής και περιστασιακής απασχόλησης ή καταργούνται καθώς το έργο που παρήγαγαν ανατίθεται πλέον υπερβολικά. Τέλος, πλήττονται κοινωνικές ομάδες, όπως οι νέοι, που φθάνουν σε μια κλειστή αγορά εργασίας, οι γυναίκες, που απολύονται ευκολότερα λόγω της πιο πρόσφατης εισδοχής τους στην αγορά εργασίας και λόγω της θέσης τους στον οικογενειακό καταμερισμό εργασίας, οι φυλετικές μειονότητες, που εισπράτουν τους εναντίον τους διαχωρισμούς και σ' αυτόν τον τομέα. Τα πλήγματα αυτών των ομάδων αυξάνονται λόγω των δυσμενών για αυτές επιπτώσεων της αναδιάρθρωσης του κράτους πρόνοιας (Θ.Μαλούτας, 1988: 19-20).

Οι συνθήκες ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας συνεπώς διαφοροποιούνται και από μια έντονα αναπτυξιακή περίοδο μεταβαίνουμε σε μια νέα εποχή, που οξύνονται οι κοινωνικοί διαχωρισμοί. Στις νέες αυτές συνθήκες το κράτος πρόνοιας μετατρέπεται σε αντικείμενο διαπάλης για την εξασφάλιση των υπηρεσιών του ή μετατρέπεται σε αντικείμενο περικοπών με στόχο τη διαφορετική χρήση (αμεσότερη χρηματοδότηση της συσσώρευσης) των δημοσίων πόρων.

Με την οικονομική κρίση, που εκφράζεται και ως δημοσιονομική, ο συντηρητικός λόγος (που επικράτησε στις περισσότερες χώρες τα τελευταία χρόνια)¹⁷ γίνεται νεοφιλελεύθερος και όσον αφορά το κράτος πρόνοιας προβάλλει τα προβλήματα που δημιούργησαν δύο δεκαετίες ανάπτυξής του. Αυτά είναι (α) η συνεχής διόγκωση των δημοσίων δαπανών που αποστερούν τον ιδιωτικό τομέα από μεγάλο μέρος των πόρων, (β) η αύξηση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα που περιορίζει το εργατικό δυναμικό για τον ιδιωτικό τομέα, πράγμα που συμβάλλει στην αύξηση των ημερομισθίων και την άνοδο του κόστους παραγωγής, και (γ) η συνεχής αύξηση του δημοσίου δανεισμού που ωθεί σε υψηλά επίπεδα τα επιτόκια και τροφοδοτεί τον πληθωρισμό (Μ.Πετμεζίδου - Τσουλουβή, 1992: 45). Προτείνει λοιπόν:

- ιδιωτικοποίηση των σχέσεων ιδιοκτησίας των δημοσίων μέσων κατανάλωσης,
- εξατομίκευση των μορφών ιδιοποίησης των υπηρεσιών που προσφέρουν επαναφέροντας στο προσκήνιο το ζήτημα της ελευθερίας, το οποίο δεν συνδέεται μόνο με το δικαίωμα της άρνησης κάποιου να χρηματοδοτεί την κατανάλωση άλλου, αλλά και

¹⁷ Την ίδια στιγμή η αριστερά βρίσκεται σε περίοδο ιδεολογικο-πολιτικής υποχώρησης, συχνά προσδεμένη σε παρωχημένα σχήματα κοινωνικής ανάλυσης και κατά συνέπεια σε παρωχημένα σχήματα κοινωνικών παροχών. Παρόλα αυτά, η συντηρητική πολιτική αντιμετώπισε σοβαρό πρόβλημα πραγματοποίησης περιστολών στις σχετικές δαπάνες και κυρίως σε τομείς πολιτικά επικίνδυνους (π.χ. υγεία, εκπαίδευση κλπ.).

με το δικαίωμα επιλογής του είδους και της ποιότητας κατανάλωσης (Θ.Μαλούτας, 1988: 22).

Η κρατική παροχή υπηρεσιών και συλλογικών μέσων κατανάλωσης, όπως και οι έμμεσοι μισθοί (κοινωνική πρόνοια κλπ.), εμπλέκουν μεγαλύτερη δημόσια δαπάνη, η οποία καθυστερεί τη συσσώρευση κεφαλαίου, μερικώς μέσω της φορολογίας των κερδών και επίσης λόγω του ότι αποστερεί κεφάλαια από εναλλακτικές χρήσεις πιο βοηθητικές για τη συσσώρευση. Η κρίση οδηγεί σε μεγαλύτερη πίεση, η οποία ξεκινά από την ανάγκη οι δημόσιοι πόροι να υποστηρίζουν άμεσα την συσσώρευση. Γι αυτό υπάρχει μια γενική τάση, στις καπιταλιστικές χώρες, να υπάρξει μείωση των δημοσίων δαπανών από το κεντρικό κράτος για συλλογική κατανάλωση, η οποία επίσης διακινδυνεύει τα θετικά αποτελέσματα του κράτους πρόνοιας για το ίδιο το κεφάλαιο (E.Preteceille, 1981: 9)

Άλλοι μελετητές, στα πλαίσια της μαρξιστικής προσέγγισης, προσπαθούν να συνθέσουν τις οικονομικές συγκρούσεις ως αιτίες της κρίσης με αντιφάσεις που γεννιούνται μέσα από τις πολιτιστικές αξίες. Κάτι παρόμοιο επιχειρεί και ο Offe, που υποστηρίζει ότι οι ταξικές συγκρούσεις που αναπτύσσονται στα πλαίσια των οικονομικών δομών δημιουργούν ανυπέβλητα προβλήματα για την χάραξη πολιτικής από το κράτος, παράλληλα όμως το πολιτιστικό επίπεδο της κοινωνίας αποτελεί και αυτό τη βάση διαμόρφωσης διεκδικήσεων τις οποίες η κοινωνία αδυνατεί να ικανοποιήσει. Οι συνθήκες αυτές διευρύνουν τις τάσεις αμφισβήτησης και οδηγούν σε μια πλατύτερη "κρίση νομιμοποίησης" μέσα στην κοινωνία.

Υπάρχει επαναπροσανατολισμός των χρήσεων για τις οποίες επενδύονται οι δημόσιοι πόροι και ποιοτική μετατροπή των τύπων συλλογικής κατανάλωσης. Έτσι μπορεί οι δημόσιες δαπάνες να μην μειώνονται εντελώς ή και σε κάποιες περιπτώσεις να αυξάνονται, αλλάζει όμως, η οικονομική λογική τους και επίσης τα κοινωνικά αποτελέσματά τους από τις προηγούμενες αλλαγές, όπως επίσης η φύση και οι πραγματικές κοινωνικές επιδράσεις της συλλογικής κατανάλωσης. Για παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε την περίπτωση της κατοικίας, η οποία υπέστη τις μεγαλύτερες περικοπές. Ένα στοιχείο ερμηνείας είναι ότι η κατοικία ως παροχή ήταν η πιο στενά συνδεδεμένη με το φορντιστικό μοντέλο. Υπολογίζοντας κανείς και την "γκετοποίηση" πολλών απομακρυσμένων περιοχών, όπου αναπτύχθηκαν μεγάλα στεγαστικά προγράμματα, κατανοεί την δυνατότητα περικοπής δαπανών για μια τέτοια παροχή που δεν ανταποκρίνεται πλέον στις νέες αντιλήψεις και ανάγκες. Ωστόσο, φαίνεται ότι "το κράτος πρόνοιας βρίσκεται μάλλον σε περίοδο προσαρμογής παρά σε περίοδο έντονης παρακμής" (Heidenheimer κ.α., 1983: 331, στο Μ.Πετμεζίδου, 1992).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

5.1. Εισαγωγή

Ο ρόλος της συλλογικής κατανάλωσης είναι ιδιαίτερα κεντρικός, είναι ρόλος ερμηνευτικού άξονα για την συνολική διαδικασία αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης και της εξέλιξης της, με πολύ σημαντικές εξάλλου επιπτώσεις και στο επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας και, άρα, στο σύνολο της κοινωνικής αναπαραγωγής.

Η έννοια της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης είναι απαραίτητη στην ανάλυση των κυριότερων πλευρών της κατανάλωσης στην καπιταλιστική κοινωνία, γιατί πιέζει τις πιο καθοριστικές από αυτές, τον ισχύον σύνδεσμο μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης, που έχει ξεχαστεί από τις περισσότερες θεωρίες της κατανάλωσης, οι οποίες θεωρούν τον καταναλωτή και τον εργαζόμενο ως διαφορετικά άτομα και ερευνούν την συμπεριφορά των καταναλωτών σαν να είχαν μια ανεξάρτητη λογική.

Επειδή η αναπαραγωγή δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αλλαγή, τίθεται το ερώτημα της τεχνολογικής αλλαγής και της φύσης και των εκφράσεων της αναγκαιότητας της αναπαραγωγής. Ακόμη αυτή η έννοια δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να καλύψει όλες τις πρακτικές κατανάλωσης¹⁸. Αυτή είναι μία ακόμη, πιο λεπτή αλλά όχι λιγότερο επικίνδυνη, φονξιοναλιστική αφαίρεση, που έχει να κάνει με τον "οικονομισμό" (economism) ή τον "παραγωγισμό" (productivism). Δηλαδή, παρότι ο βασικότερος προσδιορισμός της κατανάλωσης είναι η κοινωνική (καπιταλιστική) αναγνώριση της παραγωγικής εργασίας, και το σχετικό είδος της εργατικής δύναμης, η σχέση των εργαζομένων με τις δουλειές τους, με τη ζωή τους σαν ολότητα, με τον διαχωρισμό τους που τους επιβάλλεται μέσω του χωρισμού μεταξύ δουλειάς και καθημερινής ζωής (εκτός δουλειάς), δεν μπορούν να ειπωθούν χωρίς να σκεφτούμε το γεγονός ότι οι εργαζόμενοι δεν είναι απλά και μόνο εργατική δύναμη (E.Preteceille, 1981: 4-5).

Η διευρυμένη αναπαραγωγή ενός ατόμου είναι μια διαδικασία που απέχει από την απλή αναπαραγωγή της δυνατότητας να δουλέψει και ειδικά της δυνατότητας να κάνει μια συγκεκριμένη δουλειά, από την οποία κερδίζει τα προς το ζείν. Η κουλτούρα, η εκπαίδευση, η ιδεολογία κ.α. είναι την ίδια στιγμή κοινωνικές διαδικασίες που έχουν συγκεκριμένα αποτελέσματα, ανάμεσα στα άλλα, στην παραγωγή και στο πως οι εργαζόμενοι ζούν.

¹⁸ Η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης την οποία ο Castells εξισώνει με την συλλογική κατανάλωση και πιο πέρα με την έννοια του αστικού, είναι μόνο ένα κομμάτι των αστικών διαδικασιών.

5.2. Κοινωνικός εξοπλισμός και αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης

Οι γενικές συνθήκες της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής έχουν τεθεί υπό αμφισβήτηση λόγω της εμφάνισης συντελεστών ίσης σπουδαιότητας που αποτελούν αναγκαίες συνθήκες. Είναι τα συλλογικά μέσα κατανάλωσης¹⁹ και η χωρική συγκέντρωση των μέσων παραγωγής και αναπαραγωγής (μέσα αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και του κεφαλαίου) (Ζ.Λοζκίν, 1972: 141-142).

Λέγοντας κοινωνικό εξοπλισμό εννοούμε το σύνολο των δραστηριοτήτων που αφορούν την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Οι γενικές συνθήκες κοινωνικής αναπαραγωγής αναφέρονται στο σύνολο των ιατρικών, αθλητικών, μορφωτικών, πολιτιστικών και δημοσίων δικτύων μεταφορών. Οι προϋποθέσεις για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης είναι η εκμηχάνιση, συνεργασία της εργασίας αλλά και συγκέντρωση των μέσων εκπαίδευσης και έρευνας, καθώς και πάρκα, κατοικία, μέσα μεταφορών κλπ.

Το κράτος και το κεφάλαιο τείνουν να εστιάζουν την κατανομή της συλλογικής κατανάλωσης σε εκείνα τα μέρη της εργατικής δύναμης, των οποίων η αναπαραγωγή είναι πιο ακριβή και τα οποία μπορεί να έχουν πιο ενεργό ρόλο. Τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης παρέχονται από το κράτος με την συνδρομή του κεφαλαίου (βλ. κεφ. 2.1 περί κοινωνικο-βιομηχανικού συμπλέγματος). Η συλλογική κατανάλωση τείνει να γίνει το πεδίο στο οποίο η εργατική και η μεσαία τάξη μοιράζονται κοινές εμπειρίες και δυσκολίες.

Τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού εξοπλισμού σύμφωνα με τον Λοζκίν είναι τρία:

- Τα συλλογικά μέσα κατανάλωσης δεν αποτελούν υλικά προϊόντα που υπάρχουν ανεξάρτητα από την διαδικασία παραγωγής τους.
- Η αξία χρήσης των συλλογικών μέσων κατανάλωσης είναι διαρκής, γεγονός που συνεπάγεται ότι η κατανάλωσή τους δεν σημαίνει και φθορά²⁰.
- Ο τρόπος κατανάλωσής τους είναι συλλογικός και αντιτίθεται σε οποιαδήποτε ατομική ιδιοποίηση (συλλογική μορφή ιδιοποίησης) (Ζ.Λοζκίν, 1972: 143-144).

Τα αποδοτικά αποτελέσματα που παράγονται από τα μέσα κυκλοφορίας και κατανάλωσης (ως αποτελέσματα των κρατικών δαπανών) είναι αξίες χρήσης και υπηρεσίες (κατοικία, εκπαίδευση, ιατρική περίθαλψη) που δεν αποκρυσταλλώνονται σε κανένα υλικό αντικείμενο και δεν αυξάνουν την αξία των εμπορευμάτων που

¹⁹ Σ' αυτά προστίθενται και τα μέσα κοινωνικής και υλικής κυκλοφορίας (επικοινωνίας και μεταφορών).

²⁰ Αυτό συμβαίνει όσον αφορά τις υπηρεσίες. Τα υλικά αγαθά (π.χ. νοσοκομεία, σχολεία) έχουν μέν μεγάλη διάρκεια ζωής αλλά υφίστανται φθορές.

παράγονται σε άλλους τομείς. Είναι επομένως, σύμφωνα με τον Λοζκίν μη παραγωγικά (ως υπεραξία) (Ζ.Λοζκίν, 1972: 152-153). Αυτό όμως, είναι λάθος, αφού μη παραγωγικές είναι οι δαπάνες, που γίνονται για την αγορά εργασιακής δύναμης, η οποία εισέρχεται στη παραγωγή και στη διάθεση υπηρεσιών, οι οποίες δεν είναι εμπορεύματα. Οι υπόλοιπες δαπάνες του κράτους, οι οποίες εκτελούνται για την αγορά καπιταλιστικά παραχθέντων εμπορευμάτων, είναι παραγωγικές δαπάνες (Γ.Σταμάτης, 1984: 56).

Υπάρχουν τρεις βασικές θέσεις όσον αφορά τα συλλογικά μέσα κατανάλωσης.

- Η πραγματοποίησή τους σε πλατιά κλίμακα είναι αποτέλεσμα ταξικών αγώνων. Από την μια μεριά το κεφάλαιο επιδιώκει την αναπαραγωγή του μέσω περισσότερης υπερεργασίας και από την άλλη η εργατική δύναμη επιδιώκει την αναπαραγωγή της μέσω περισσότερης αναψυχής και λιγότερης εργασίας. Η αντίφαση αυτή δημιουργεί κοινωνικές συγκρούσεις.
- Όταν τα μέσα αυτά επιτρέπουν σχηματισμό υψηλού ποσοστού κέρδους, χάνεται ο συλλογικός χαρακτήρας τους. Αυτό συμβαίνει, αφού η δομή της αξίας χρήσης τους δημιουργεί μια σφαίρα, όπου η εφαρμογή των μηχανισμών της αγοράς είναι δύσκολη, και αν παρ' όλα αυτά εφαρμοστούν, το αποτέλεσμα είναι η εξασθένιση του συλλογικού χαρακτήρα αυτών των μέσων.
- Υπάρχουν τέτοια μέσα, που από την μέχρι τώρα εμπειρία έδειξαν να αντιτίθενται στον σχηματισμό κέρδους (αντιπλημμυρικά έργα, φράγματα κλπ.).

5.3. Η κοινωνική αναπαραγωγή στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα η κρατική πολιτική στήριξε τη μεσο-στρωματική αναπαραγωγή της ελληνικής κοινωνίας. Αυτή (η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης) στηρίχτηκε κυρίως στην ατομικά/οικογενειακά οργανωμένη κατανάλωση.

Η απουσία ορθολογικής οργάνωσης του χώρου ευνοήθηκε στην Ελλάδα και από παράγοντες που αναφέρονται στην κατανάλωση και ειδικότερα από:

- την πολύ περιορισμένη ανάπτυξη των μέσων συλλογικής κατανάλωσης, που δεν ασκούν έτσι, ως δίκτυα, τον οργανωτικό τους ρόλο,
- την πολιτική παραχωρήσεων στις πιέσεις για συνέχιση της αυτοοργάνωσης της κατανάλωσης, η οποία αντιτίθεται σε κάθε προσπάθεια σχεδιασμού και προγραμματισμού, και
- τον ατομικό/οικογενειακό χαρακτήρα οργάνωσης της κοινωνικής αναπαραγωγής που σημαίνει, ότι ενώ η κατανάλωση είναι οργανωμένη και αποτελεσματική σε μικροκλίμακα, τίποτα δεν εγγυάται ότι το αποτέλεσμα της συνάθροισης όλων αυτών των

ατομικών διαδικασιών, θα χαρακτηρίζεται από ορθολογική οργάνωση (Θ.Μαλούτας, 1992: 26).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ

6.1. Εισαγωγή

Ένα πολύ σημαντικό θέμα που έχει αναδειχθεί μέσα από τον επιστημονικό διάλογο, στον οποίο συμμετέχουν πολιτικοί επιστήμονες, περιφερειολόγοι, χωροτάκτες, οικονομολόγοι κ.α., είναι η σχέση κεντρικού - τοπικού και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην άσκηση κοινωνικών πολιτικών. Η διερεύνηση του ρόλου του τοπικού κράτους στις κοινωνικές πολιτικές, σε σχέση με την ανασύνταξη της σχέσης κεντρικού - τοπικού μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση σημαντικών θεμάτων, όπως:

- των διαφορετικών όρων συγκρότησης των κοινωνικών πολιτικών σε κάθε κοινωνία, ανάλογα με το βαθμό ανάπτυξης του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και της διάρθρωσης του πολιτικού συστήματος (π.χ. συγκεντρωτικό, αποκεντρωτικό χαρακτήρα),
- του περιεχομένου, των στόχων και των ορίων των κοινωνικών πολιτικών,
- της μετατόπισης των περιεχομένων των κοινωνικών πολιτικών μετά την κρίση του κοινωνικού κράτους (Π.Γετίμης, 1993: 91-92).

Το πρότυπο των δυτικοευρωπαϊκών χωρών δείχνει ότι οι πολιτικές για την παραγωγή μέσων συλλογικής κατανάλωσης διαμορφώνονταν στρατηγικά και ρυθμίζονταν οικονομικά από τις κρατικές κεντρικές διοικήσεις και ότι οι τοπικές και περιφερειακές αρχές ασκούσαν αρμοδιότητες εφαρμογής των πολιτικών αυτών. Έτσι μοχλός ανάπτυξης της συλλογικής κατανάλωσης είναι και η τοπική αυτοδιοίκηση που μεταφέρει την λογική της κρατικής παρέμβασης στο τοπικό επίπεδο.

Στην ελληνική διοίκηση, μοχλός της ανάπτυξης του περιορισμένου κράτους πρόνοιας και της συλλογικής κατανάλωσης γενικότερα υπήρξε το κεντρικό κράτος - τα περισσότερα υπουργεία ασκούν αρμοδιότητες και επιτελούν λειτουργίες που άπτονται άμεσα της παραγωγής μέσων συλλογικής κατανάλωσης (υγεία, πρόνοια, εκπαίδευση κλπ.) - ενώ η τοπική αυτοδιοίκηση είναι σχετικά αποκομμένη από τις σχετικές διαδικασίες.

Εκτός από κάποιες καθαρά κεντρικές λειτουργίες, οι υπόλοιπες που αφορούν την παραγωγή μέσων συλλογικής κατανάλωσης, όσον αφορά την παροχή τους δεν αναδεικνύουν κανένα διοικητικό επίπεδο κυρίαρχο. Η οριοθέτηση ενός επιπέδου διοίκησης για κάθε λειτουργία δεν είναι αυτονόητη. Αντίθετα, το κυρίαρχο πρότυπο είναι ο κατακερματισμός μιας λειτουργίας σε περισσότερες αρμοδιότητες, και η κατανομή τους σε διάφορα επίπεδα διοίκησης και αυτοδιοίκησης (Π.Χριστοφιλοπούλου, 1992: 143). Στην Ελλάδα για παράδειγμα, αρμοδιότητα των ΟΤΑ δεν είναι παρά η κατασκευή και η

συντήρηση των (κάποιων) σχολικών κτιρίων²¹, ενώ οι υπόλοιπες αρμοδιότητες που έχουν σχέση με την εκπαίδευση κατανέμονται στα διάφορα επίπεδα κρατικής διοίκησης.

6.2. Σχέσεις κοινωνικής πολιτικής και διοικητικών συστημάτων

Μετά από μελέτες και έρευνες (Page: 1981, Goldsmith: 1986) στο πεδίο της συγκριτικής ανάλυσης του κοινωνικού κράτους και της σχέσης τοπικού - κεντρικού, διακρίθηκαν τρεις βασικοί τύποι διοικητικών συστημάτων με συγκεκριμένη κοινωνική πολιτική, οι οποίοι σχετίζονται με διαφορετικές εκφράσεις της σχέσης τοπικού και κεντρικού κράτους.

Ο πρώτος τύπος αναφέρεται στην ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους που είχαν ήδη από τον 19ο αιώνα θεσμικά κατοχυρωμένες αρμοδιότητες στο τοπικό επίπεδο, μακρά παράδοση στην άσκηση κοινωνικών πολιτικών από την τοπική αυτοδιοίκηση και χαμηλό βαθμό διοικητικού ελέγχου και εποπτείας από το κεντρικό κράτος (κράτη με λειτουργικό διοικητικό σύστημα). Η κοινωνική πολιτική αυτών των συστημάτων στηρίζεται στις προϋπάρχουσες αποκεντρωμένες δομές και σε κανονιστικά πλαίσια που συγκροτούν και ισχύουν καθολικά σε εθνικό επίπεδο χωρίς να μειώνουν το ρόλο του τοπικού κράτους, αντίθετα τον αναβαθμίζουν.

Ο δεύτερος τύπος αναφέρεται στην ανάπτυξη κοινωνικών πολιτικών που διαμορφώνονται σε κράτη με συγκεντρωτικά διοικητικά συστήματα, με ισχυρό έλεγχο και εποπτεία του τοπικού κράτους και με έντονες πολιτικές σχέσεις μεταξύ εθνικών και τοπικών ελίτ ("νομαρχιακού" τύπου διοικήσεις).

Ο τρίτος τύπος αφορά την ανάπτυξη συστημάτων κοινωνικής πολιτικής σε κοινωνίες που μετακινούνται από ένα συγκεντρωτικό σύστημα ελέγχου και διοικητικής εποπτείας των τοπικών θεσμών, προς την κατεύθυνση αποδυνάμωσης του διοικητικού ελέγχου και της αναβάθμισης του ρόλου του τοπικού κράτους στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών σε ένα ευρύ φάσμα τομέων (Π.Γετίμης, 1993: 95-96).

Στα κράτη (Μ.Βρετανία, Σκανδιναβικές χώρες) με λειτουργικά διοικητικά συστήματα (functional administrative system)²², οι αρμοδιότητες που σχετίζονται με την παραγωγή μέσω συλλογικής κατανάλωσης έχουν ανατεθεί σε μεγάλο βαθμό στη ΤΑ. Αντίθετα σε κράτη με "νομαρχιακού" τύπου διοικητικά συστήματα (όπως η Ελλάδα), οι αρμοδιότητες είναι λιγότερο σαφώς προσδιορισμένες. Σ'

²¹ Κατασκευή κάνει και ο ΟΣΚ (Οργανισμός Σχολικών Κτιρίων).

²² Το λειτουργικό διοικητικό σύστημα, χαρακτηρίζεται από την έλλειψη νομαρχιών και νομαρχών. Το σύστημα βασίζεται στην αποκέντρωση λειτουργιών προς τους ΟΤΑ, οι οποίοι λειτουργούν χωρίς διοικητική εποπτεία.

αυτά τα συστήματα είναι πολύ πιο δύσκολος ο εντοπισμός των ρόλων και των ευθυνών και άρα και ο πολιτικός και κοινωνικός έλεγχος των αποφάσεων για κατακερματισμένες και πολυδιασπαρμένες αρμοδιότητες που αντιστοιχούν στην παραγωγή μέσων συλλογικής κατανάλωσης. Η Ελλάδα αποτελεί το πιο ακραίο συγκεντρωτικό παράδειγμα τέτοιου τύπου συστήματος. Οι αρμοδιότητες που αφορούν την υγεία, την εκπαίδευση και σε μικρότερο βαθμό τις συγκοινωνίες, ανήκουν στην κεντρική και νομαρχιακή διοίκηση. Ο υπόλοιπος κοινωνικός εξοπλισμός δεν ανήκει αποκλειστικά ούτε στην κεντρική διοίκηση, ούτε στην ΤΑ. Αποτελούν μια ζώνη αρμοδιοτήτων που μπορούν να ασκηθούν και από τις κρατικές οργανώσεις και φορείς και από τους φορείς ΤΑ και ονομάζονται "συντρέχουσες" (Π.Χριστοφιλοπούλου, 1992, 146).

6.3. Βασικοί λόγοι πρόκρισης του τοπικού κράτους για τη παροχή μέσων συλλογικής κατανάλωσης

Δύο είναι οι βασικοί λόγοι για τους οποίους η ΤΑ έχει θεωρηθεί ιδιαίτερα ενδεδειγμένη για την παροχή υπηρεσιών συλλογικής κατανάλωσης.

- Η μικρή κλίμακα του θεσμού της ΤΑ σε σχέση με την κεντρική εξουσία διευκολύνει την τοπική δημοκρατία, επιτρέποντας σε ομάδες μη παραγωγικών συμφερόντων να συμβάλουν στην διαμόρφωση της πολιτικής για την κοινωνική κατανάλωση.
- Η ΤΑ είναι διοικητικά πιο ευέλικτη και λόγω μικρότερης κλίμακας, αλλά και λόγω της πολλαπλότητας των λειτουργιών της, που της επιτρέπουν την καλύτερη γνώση και εξυπηρέτηση των αναγκών της τοπικής κοινωνίας.

Θα πρέπει βέβαια, να επισημάνουμε ότι για κάποιες παροχές (όπως φράγματα, αυτοκινητόδρομοι κλπ.) συλλογικής κατανάλωσης, το πιο ενδεδειγμένο επίπεδο διοίκησης για την παροχή και διαχείρισή τους είναι το κεντρικό με την συνδρομή της ΤΑ τουλάχιστον στο διαχειριστικό τομέα.

Μπορεί λοιπόν, να υποστηριχθεί ότι οι λειτουργίες αναδιανεμητικού χαρακτήρα, που άπτονται των άμεσων συμφερόντων της καπιταλιστικής συσσώρευσης, τείνουν να απομονώνονται σε κεντρικές υπηρεσίες, ενώ οι υπόλοιπες λειτουργίες της κατανάλωσης τείνουν να κατανέμονται κατά κύριο λόγο στην ΤΑ.

Σύμφωνα με τη θεωρία των διοργανωτικών σχέσεων εξουσίας - εξάρτησης²³, δεν είναι πάντα μία η οργάνωση που έχει τη αρμοδιότητα παροχής των μέσων συλλογικής κατανάλωσης, αλλά

²³ Η θεωρία αυτή εστιάζει το επίπεδο ανάλυσης στα πλαίσια οργανώσεων τα οποία διαμορφώνουν την παραγωγή δημοσίων αγαθών και υπηρεσιών (Rhodes, 1980 & 1986).

ένα πλέγμα οργανώσεων, των οποίων η σχετική ισχύς εξουσίας επηρεάζεται από τους πόρους που διαθέτουν και από τους κανόνες που διέπουν τις σχέσεις τους. Εξάλλου η ύπαρξη ή μη των αναγκαίων πόρων στην οργάνωση στην οποία ανήκει διοικητικά η αρμοδιότητα παροχής ενός ή περισσότερων μέσων συλλογικής κατανάλωσης, καθορίζει σε μεγάλο βαθμό, την αυτονομία της οργάνωσης αυτής ως προς την παροχή της συγκεκριμένης αρμοδιότητας (Π.Χριστοφιλοπούλου, 1992:150).

6.4. Θεωρητικές προσεγγίσεις για το τοπικό κράτος και τις τοπικές πολιτικές

Υπάρχουν τέσσερα κύρια ρεύματα θεωρητικών προσεγγίσεων που αναπτύχθηκαν στην περίοδο διεύρυνσης του κράτους πρόνοιας, αλλά εξακολουθούν να απασχολούν την επιστημονική συζήτηση και κατά την επόμενη περίοδο, δηλαδή τη περίοδο της κρίσης του κράτους πρόνοιας.

- Το πρώτο ρεύμα αναφέρεται σε θεσμικό - διοικητικές και πολιτικές προσεγγίσεις στην παράδοση της δημόσιας διοίκησης. Δίνουν έμφαση στις αξίες που ενσωματώνουν οι τοπικοί αντιπροσωπευτικοί θεσμοί: δημοκρατία, πολιτική νομιμοποίηση, άμεσος έλεγχος και απόδοση λόγου στους πολίτες.
- Το δεύτερο ρεύμα αφορά τις θεωρητικές προσεγγίσεις της δημόσιας επιλογής και τις νεοφιλελεύθερες απόψεις. Κεντρική αφετηρία αυτών των προσεγγίσεων είναι ότι ο βασικός μηχανισμός για την διανομή των αγαθών είναι η αγορά. Η υπερδιόγκωση του δημοσίου τομέα και η κρατική γραφειοκρατία είναι προϊόντα του ανταγωνισμού των πολιτικών κομμάτων σε σχέση με τις υποσχέσεις και παροχές προς την εκλογική τους πελατεία. Αποτέλεσμα αυτής της τάσης είναι η αντιπαραγωγική και αναποτελεσματική διόγκωση των δημοσίων δαπανών και η αναπαραγωγή της ίδιας της γραφειοκρατίας, η οποία δρα προς ίδιον όφελος.
- Στο τρίτο ρεύμα εντάσσεται η δυαδική, πλουραλιστική προσέγγιση για το τοπικό κράτος. Υποστηρίζει ότι στις σύγχρονες κοινωνίες οι λειτουργίες παραγωγής και κατανάλωσης τείνουν να διαχωριστούν στο χώρο (κεντρικό - τοπικό). Έτσι, το μεν κεντρικό κράτος αποφασίζει για ζητήματα παραγωγής (εργασιακές σχέσεις, βιομηχανική πολιτική κλπ.), ενώ το τοπικό κράτος για ζητήματα κατανάλωσης (πολιτικές εκπαίδευσης, στέγασης, αναψυχή κλπ.) (Π.Γετίμης, 1993: 98-102).
- Το τέταρτο ρεύμα αφορά τις εργαλειακές και λειτουργιστικές προσεγγίσεις. Ως βασικό χαρακτηριστικό έχουν μια φορμαλιστική - λειτουργική κατανόηση του πολιτικού πλαισίου και ειδικότερα του κράτους, η παρέμβαση του οποίου ερμηνεύεται μονοσήμαντα ως απόρροια της διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου. Ειδικότερα το τοπικό κράτος προσδιορίζεται ως δομικό στοιχείο του κράτους ευημερίας, που όχι μόνο δε διαθέτει σχετική αυτονομία αλλά λειτουργεί ως "πράκτορας" (agent) για να εκπληρώσει τους σκοπούς της κεφαλαιακής συσσώρευσης, που του ανατίθεται από το κεντρικό

κράτος. Παράλληλα αναγνωρίζεται η δυνατότητα γνήσιας κοινωνικής αντίστασης στο τοπικό επίπεδο (τοπικός ακτιβισμός) απέναντι στις κεντρικά κατευθυνόμενες επιλογές (Cockburn, 1977, στο Π.Γετίμης, 1993).

Ο διάλογος που είχε διαμορφωθεί στα τέλη της δεκαετίας του '70 ανάμεσα στα τέσσερα ρεύματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω, ήταν συνήθως μια αντιπαράθεση άκαμπτων θέσεων. Όμως, για να γίνει αποδοτικός ο διάλογος θα πρέπει η κριτική θεωρία να λάβει υπόψη της τα επιχειρήματα που εντοπίστηκαν στις διάφορες προσεγγίσεις ως σημαντικά, όπως η ανάδειξη των αξιών του δημόσιου διαλόγου, της διαφάνειας και συμμετοχής στο τοπικό επίπεδο (πρώτο ρεύμα), η κριτική της γραφειοκρατίας και η αναποτελεσματικότητα των αναδιανεμητικών μηχανισμών (δεύτερο ρεύμα), η ανάδειξη συγκεκριμένων λειτουργιών αναπαραγωγής του τοπικού κράτους (τρίτο ρεύμα), η σχετικοποίηση του τοπικού ως πεδίου μελέτης και η υπαγωγή του σε δομικούς προσδιορισμούς σε εθνικό και διεθνές επίπεδο (τέταρτο ρεύμα) (Π.Γετίμης, 1993: 104-105).

6.5. Διοικητική οργάνωση και μέσα συλλογικής κατανάλωσης

Υπάρχουν κάποιες ιδιαιτερότητες των μέσων συλλογικής κατανάλωσης, οι οποίες αποτελούν κοινά χαρακτηριστικά τους. Από αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά εξάγονται συμπεράσματα για την αποτελεσματικότητα διάφορων μορφών οργάνωσης στις διαδικασίες παραγωγής μέσων συλλογικής κατανάλωσης. Οι ιδιαιτερότητες αυτές είναι οι παρακάτω.

1. Οι λειτουργίες παραγωγής και διάθεσης των μέσων συλλογικής κατανάλωσης είναι άμεσα συνδεδεμένες με βασικές βιοτικές ανάγκες του πληθυσμού στον οποίο απευθύνονται, όπως η υγεία, η εκπαίδευση, η ψυχαγωγία κλπ (Lindblom & Cohen, 1979, στο Π.Χριστοφιλοπούλου, 1992).

2. Για την παραγωγή και τη διάθεση των περισσότερων μέσων συλλογικής κατανάλωσης απαιτούνται εξειδικευμένες γνώσεις, επιδεξιότητες και τεχνικές, οι οποίες αντιστοιχούν σε ορισμένες επαγγελματικές κατηγορίες. Άρα, από αυτούς εξαρτάται η εφαρμογή της δημόσιας πολιτικής που αφορά τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης και κατ' επέκταση η θεσμική και οργανωτική συγκρότηση των αντίστοιχων διοικητικών συστημάτων παροχής τους.

3. Τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης αποτελούν παροχή υπηρεσιών και όχι αγαθών; γεγονός που σημαίνει την επικοινωνία και συναλλαγή της διοικητικής μονάδας παραγωγής και διαχείρησής τους με τους πολίτες/καταναλωτές .

Τα παραπάνω συγκλίνουν στα ακόλουθα οργανωτικά χαρακτηριστικά:

- Υψηλός βαθμός μεταφοράς της ευθύνης διοίκησης προς τις μεσαίες και κατώτερες βαθμίδες της ιεραρχίας για την εφαρμογή της πολιτικής.
- Ευέλικτοι κανόνες διαδικασιών παραγωγής μέσω συλλογικής κατανάλωσης στις αντίστοιχες οργανώσεις.
- Στελέχωση με εξειδικευμένους επαγγελματίες στην παροχή των αντίστοιχων υπηρεσιών.
- Συστήματα ελέγχου που βασίζονται στην ύπαρξη κώδικα επαγγελματικής ηθικής και δεοντολογίας και στην ανίχνευση του βαθμού ικανοποίησης του καταναλωτή.
- Ύπαρξη των επιτελικών μονάδων για την πρόβλεψη των αναγκών και τον προγραμματισμό της ικανοποίησής τους.
- Οριζόντια επικοινωνία κυρίως μεταξύ επιτελικών και εκτελεστικών μονάδων διοίκησης (Π.Χριστοφιλοπούλου, 1992: 156).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΥΓΕΙΑ / ΠΡΟΝΟΙΑ, ΧΩΡΟΙ
ΑΝΑΨΥΧΗΣ, ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ

Στόχος του δεύτερου μέρους είναι η ανάλυση του κοινωνικού εξοπλισμού - βασικού παράγοντα σε σχέση με τη συνολική οικιστική δομή, όσο και στη διαμόρφωση των συνθηκών της καθημερινής ζωής και της αναπαραγωγής των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων. Ακόμη θα γίνει ειδική αναφορά για τις πολιτικές και την στρατηγική που εφαρμόζονται από τον Δήμο Καλαμαριάς (ο οποίος θα αποτελέσει τη βάση του πρακτικού μέρους της εργασίας).

Θα αναλυθούν τρεις μεγάλες κατηγορίες υπηρεσιών: η εκπαίδευση, η υγεία/πρόνοια και οι χώροι αναψυχής. Αυτές είναι οι κυριότερες του μεγάλου φάσματος υπηρεσιών που εμπεριέχονται στη συλλογική κατανάλωση, αν και δεν το εξαντλούν. Εκτός ανάλυσης μένουν οι αστικές συγκοινωνίες (επειδή η εμβέλειά τους είναι σε επίπεδο πολεοδομικού συγκροτήματος και όχι μέρους του), καθώς και η ευρεία κατηγορία της τεχνικής και κυκλοφοριακής υποδομής (αφού συνιστά ένα πεδίο που απαιτεί διαφορετική προσέγγιση - μεθοδολογικά και ερμηνευτικά - από ότι τα άλλα μέσα συλλογικής κατανάλωσης).

Όμως, λόγω του ότι η περιοχή που θα αναλυθεί στο τρίτο μέρος της εργασίας (Δήμος Καλαμαριάς) είναι κομμάτι του πολεοδομικού συγκροτήματος της Θεσ/νίκης, η ανάλυση των μέσων συλλογικής κατανάλωσης θα περιοριστεί σε εκείνα που εξυπηρετούν αυτή ακριβώς την περιοχή (π.χ. μια πανεπιστημιακή σχολή έχει μεγαλύτερη εμβέλεια) ή και σε κάποια που εξυπηρετούν την περιοχή, αλλά ταυτόχρονα και ολόκληρο το πολεοδομικό συγκρότημα της Θεσ/νίκης (όπως π.χ. ένα νοσοκομείο). Τέλος, τα μέσα που θα εξετασθούν έχουν άμεση σχέση με το κράτος πρόνοιας, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις αυτά τα μέσα μπορεί να είναι και ιδιωτικά (π.χ. ιδιωτικά σχολεία, κλινικές κλπ.).

Οι παραπάνω παραδοχές και ελλείψεις θα οδηγήσουν στο να έχουν τα αποτελέσματα της ανάλυσης μερικό χαρακτήρα. Όμως, οι κατηγορίες που χρησιμοποιούνται είναι οι κυριότερες του κοινωνικού εξοπλισμού και αυτές που καθορίζουν τη φυσιογνωμία μιας περιοχής. Είναι ακόμη, αυτές που με βάση την θεωρία των δημοσίων αγαθών έχουν μη-αμιγή χαρακτήρα²⁴.

²⁴ Εννοούμε μη-αμιγή χαρακτήρα για λόγους που απορρέουν από τον χωρικό τους χαρακτήρα. Οι χωρικές πηγές αυτής της απόκλισης από τον αμιγή δημόσιο χαρακτήρα είναι τρεις και έχουν αναφερθεί στο πρώτο μέρος της εργασίας. Υπενθυμίζουμε ότι αυτές είναι ο διοικητικός διαχωρισμός του χώρου, το φαινόμενο της φθίνουσας χρησιμότητας με την αύξηση της απόστασης από σημειακά χωροθετημένα αγαθά και οι διάφορες θετικές και αρνητικές εξωτερικές οικονομίες.

7.1. Τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης στην Ελλάδα

Πριν όμως, εξετάσουμε αυτά τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης, θα δούμε ποια είναι η κατάσταση του κοινωνικού εξοπλισμού στην Ελλάδα. Η ιδιαιτερότητα του ρόλου των μέσων συλλογικής κατανάλωσης στην Ελλάδα θα παρουσιαστεί με βάση τρεις άξονες: τα κύρια χαρακτηριστικά της κατάστασής τους, τη σχετική κρατική πολιτική και τη συσχέτιση του ζητήματος της ανάπτυξής τους με τα συμφέροντα του κεφαλαίου αφ' ενός και των καταναλωτών αυτών των μέσων αφ' ετέρου (Θ.Μαλούτας, 1986: 129).

1. Η κατάσταση των συλλογικών μέσων κατανάλωσης στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από σχετική ανεπάρκεια, με την έννοια ότι η ανάπτυξή τους βρίσκεται σε αρκετά χαμηλότερο επίπεδο από αυτό των άλλων καπιταλιστικών χωρών. Η ανεπάρκεια αυτή στοιχειοθετείται τόσο από την μικρή ανάπτυξη της κοινωνικοποίησης της κατανάλωσης, όσο και από την ποιότητα των προσφερόμενων προϊόντων και υπηρεσιών (βλ. 1ο μέρος).

Από την παραπάνω διαπίστωση γεννιέται το ερώτημα αν αυτή η ανεπάρκεια σημαίνει έλλειψη συλλογικών μέσων κατανάλωσης. Για να απαντήσουμε θα πρέπει πρώτα να ορίσουμε τι εννοούμε με τον όρο έλλειψη. Αν λοιπόν, ορίσουμε την έλλειψη ως κατάσταση στο πλαίσιο της οποίας τα υπάρχοντα συλλογικά μέσα κατανάλωσης δεν επιτρέπουν ούτε καν την περιορισμένη ικανοποίηση των αναγκών που υπαγορεύει η λογική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν είναι προφανής. Αν δεχτούμε ότι η απάντηση είναι καταφατική - γεγονός που είναι και το πιθανότερο, αλλά δεν μπορεί να θεμελιωθεί σ' αυτό το επίπεδο της έρευνας - προκύπτει ένα άλλο ζήτημα. Με ποια μέσα στάθηκε δυνατό να ξεπεραστούν οι κρίσεις που θα προέκυπταν από μια τέτοια κατάσταση έλλειψης, ώστε τελικά να εξασφαλίζεται και η κοινωνική αναπαραγωγή; Τρία είναι αυτά τα μέσα.

- Με την ικανοποίηση των σχετικών αναγκών μέσω εναλλακτικών καταναλώσεων, την πραγματοποίηση των οποίων επιτρέπει η επιβίωση ορισμένων παραδοσιακών πρακτικών.
- Με την ικανοποίηση των σχετικών αναγκών μέσω καθαρά ατομικοεμπορευματικών καταναλώσεων, παρά τη γενική τάση κοινωνικοποίησης της κατανάλωσης.
- Με την καταπιεστική αποδοχή της μη ικανοποίησης των σχετικών αναγκών (Θ.Μαλούτας, 1986: 130).

Η κατάσταση των μέσων συλλογικής κατανάλωσης στην Ελλάδα, εκτός από την ανεπάρκεια και την πιθανολογούμενη έλλειψη, παρουσιάζουν και κάποια άλλα χαρακτηριστικά. Το επίπεδο ανεπάρκειας δεν είναι το ίδιο για όλα τα είδη των σχετικών μέσων. Για παράδειγμα αυτά που έχουν σχέση με την εκπαίδευση, παρά τις ελλείψεις τους αποτελούν αντικείμενο μεγαλύτερης προσοχής από

εκείνα που αφορούν τους χώρους αναψυχής. Επίσης, η κατανομή στις διάφορες κοινωνικές ομάδες και η κατανομή στο χώρο των μέσων συλλογικής κατανάλωσης δεν είναι οπωσδήποτε ισομερής.

2. Όσον αφορά την κρατική πολιτική για τη συλλογική κατανάλωση στη μεταπολεμική Ελλάδα, μπορεί να αναρωτηθεί κανείς κατά πόσο η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από ενιαία πολιτική στον τομέα αυτό. Γενικά αυτή η περίοδος στην Ελλάδα δεν χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της συλλογικής κατανάλωσης. Οι πραγματοποιήσεις σε ορισμένους τομείς (υγεία, εκπαίδευση, κατοικία) ήταν σποραδικές, ενώ άλλοι τομείς (αθλητισμός, εκπολιτισμός, αναψυχή) έμειναν τελείως στο περιθώριο. Παρ' ότι όμως, η συλλογική κατανάλωση δεν αναπτύχθηκε όπως θα έπρεπε στην Ελλάδα, μετά τη δεκαετία του '70 εμφανίστηκε τάση συμπίεσής της λόγω της κρίσης του κράτους πρόνοιας και εκφράστηκε με τη στασιμότητα και τη παράλληλη ανάπτυξη των αντίστοιχων ιδιωτικών μέσων (υγεία, εκπαίδευση), την σημαντική αύξηση του αντίτιμou της (μέσα μαζικής συγκοινωνίας κλπ.) κ.α. Έτσι στην Ελλάδα ο κίνδυνος πρόκλησης κρίσης στο επίπεδο των συνθηκών αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης είναι πολύ μεγάλος.

3. Λογική συνέπεια της κατάστασης που περιγράφουμε θα ήταν η έκφραση αντίδρασης, με κάποιο τρόπο, από τις βασικές κοινωνικές ομάδες που θίγονται από την ελλιπή ανάπτυξη της συλλογικής κατανάλωσης. Το κεφάλαιο θα έπρεπε να αντιτίθεται σε μια κατάσταση όπου οι συνθήκες αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης δεν αναπτύσσονται κατά τρόπο που να εγγυάται τη συμβατότητα της τελευταίας με τη διαρκώς εξελισσόμενη διαδικασία της παραγωγής. Εξάλλου, σε συνθήκες μονοπωλιακής πίεσης για περιορισμένη και επιλεκτική παραγωγή και αποκλειστική χρήση μέσων συλλογικής κατανάλωσης, ένα μεγάλο τμήμα του κεφαλαίου θα έπρεπε να διάκειται ευνοϊκά προς την κοινωνικοποίηση των δαπανών αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης που αντιπροσωπεύουν αυτά τα μέσα. Το ειδικό βάρος του τμήματος αυτού, μάλιστα, που απαρτίζουν οι μικρές και μεσαίες οικονομικές μονάδες, είναι ιδιαίτερα μεγάλο στην Ελλάδα (Θ.Μαλούτας, 1986: 133).

Από την άλλη, εκείνοι που πωλούν της εργασιακή τους δύναμη, θα έπρεπε να διεκδικούν την διαρκή ανάπτυξη του βαθμού κοινωνικοποίησης του εμπορεύματός τους, ώστε να ξεπερνιούνται οι αντιθέσεις που προκύπτουν από την ατομική και καθαρά εμπορευματική μορφή αυτής της αναπαραγωγής. Όμως, παρ' όλα αυτά, η διεκδίκηση συλλογικών μέσων κατανάλωσης στην Ελλάδα υπήρξε σποραδική ή και ανύπαρκτη και από τις δύο πλευρές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΑΝΑΛΥΟΜΕΝΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ

Έχοντας υπόψην τα παραπάνω και θέλοντας να αναλύσουμε περισσότερο το πως αναπτύχθηκαν τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης (οι βασικές κατηγορίες), παρουσιάζουμε στα επόμενα κεφάλαια του δεύτερου μέρους τις αναλυόμενες κατηγορίες κοινωνικού εξοπλισμού.

8.1. Εκπαίδευση

Είδαμε ότι στη συνολική διαδικασία αναπαραγωγής, ιδεολογικής, οικονομικής, το κράτος υπεισέρχεται πολλαπλά. Ένας από τους βασικότερους μηχανισμούς είναι ο εκπαιδευτικός. Από όποια σκοπιά και αν θεωρηθεί ο τομέας της εκπαίδευσης, είτε ως βασικός κοινωνικός και ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους, είτε ως παροχή υπηρεσιών στους κατοίκους μιας περιοχής, είναι ο μεγαλύτερος τομέας μέσων συλλογικής κατανάλωσης.

Η εκπαίδευση, η οποία στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες αποτελούσε κατά κύριο λόγο αντικείμενο παραδοσιακών κοινωνικών θεσμών (οικογένεια, εκκλησία), με την εκβιομηχάνιση και την εξέλιξη του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας πέρασε σταδιακά στην αρμοδιότητα του κράτους και έγινε αντικείμενο των ειδικών. Οι έννοιες του εκσυγχρονισμού, της εξειδίκευσης, της αποδοτικότητας της παραγωγικής διαδικασίας και της παραγωγικότητας της εργασίας συνθέτουν την αλυσίδα που προσανατολίζει μονόδρομα στην οργάνωση, τον προγραμματισμό και τη χρηματοδότηση της έρευνας (τεχνολογικής και εφαρμοσμένης) και της τεχνικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η εκπαίδευση δηλαδή, κατανοείται ως μια κοινωνική διαδικασία που εξυπηρετεί το γενικό όφελος και συνιστά τον πυρήνα του επιχειρήματος για την ενεργοποίηση του κρατικού παρεμβατισμού και τη συγκρότηση του προνοιακού χαρακτήρα των εκπαιδευτικών θεσμών. Ένας πρόσθετος λόγος παρέμβασης του κράτους είναι το κόστος όλων των εκπαιδευτικών και ερευνητικών δραστηριοτήτων. Είναι τόσο υψηλό, που είναι αδύνατο για το ιδιωτικό κεφάλαιο να το αναλάβει (τουλάχιστον εξ ολοκλήρου), οπότε η παρέμβαση του κράτους για τη διαμόρφωση της σχετικής υποδομής κρίνεται αναγκαία. Τέλος, το κράτος παρεμβαίνει και στην κατεύθυνση ίδρυσης βρεφικών σταθμών και νηπιαγωγείων, συντήρησης και ενίσχυσης της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, κυρίως για την εξασφάλιση της υψηλότερης παραγωγικότητας των εργαζόμενων γονέων (Σ.Πεσμαζόγλου, 1988: 221).

Το κράτος πρόνοιας βασίστηκε σ' ένα κοινωνικό συμβόλαιο που δημιούργησε συνθήκες ευρύτερων κοινωνικών συμμαχιών και συναιέσεων στην άσκηση των εκπαιδευτικών πολιτικών. Βασική διακήρυξη αυτών των πολιτικών ήταν η ισότητα των εκπαιδευτικών ευκαιριών, μέσα από τη δημόσια παροχή και έλεγχο των

εκπαιδευτικών αγαθών, και η εξασφάλιση κάποιων ελάχιστων εκπαιδευτικών προδιαγραφών για όλους. Όμως, η οικονομική κρίση της δεκαετίας του '70, είχε άμεσες επιπτώσεις στη δημοσιονομική πολιτική των κρατών και κατά συνέπεια, στο κράτος πρόνοιας. Η κρίση αυτή συνδέεται κατ' αρχήν με την αδυναμία επίτευξης των στόχων του κράτους πρόνοιας στον τομέα αυτό - οι κοινωνικές ανισότητες συνεχίζουν να αναπαράγονται μέσα στους εκπαιδευτικούς θεσμούς - αλλά συνδέεται επίσης και με το πρόβλημα της γραφειοκρατίας και της συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων (Ε.Ζαμπέτα, 1993: 224). Έτσι, μέσα από τις διαδικασίες μιας γενικότερης κοινωνικής κρίσης, διαταράσσεται η διαμορφωμένη κοινωνική ισορροπία πάνω στους εκπαιδευτικούς στόχους του κράτους πρόνοιας, ενώ παράλληλα κερδίζουν έδαφος οι νεοφιλελεύθερες απόψεις, οι οποίες θέτουν ζήτημα πλήρους επαναδιαπραγμάτευσης του προνοιακού χαρακτήρα των εκπαιδευτικών πολιτικών.

Η συγκεκριμένη ανάλυση της κρατικής παρέμβασης και των κοινωνιών στην ιστορική τους διάσταση μας οδηγεί σε κρίσιμες διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε ομάδες χωρών λιγότερο ή περισσότερο κεντρικών ή περιφερειακών που αντιστοιχούν σε διαφορετικές οικονομικές σχολές. Γι αυτό παρακάτω παρουσιάζονται οι βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής.

8.1.1. Θεωρητικές προσεγγίσεις της εκπαιδευτικής πολιτικής

Έχουν αναπτυχθεί διαφοροποιημένες προσεγγίσεις όσον αφορά την κατανόηση της εκπαίδευσης ως δημόσιας λειτουργίας. Οι προσεγγίσεις αυτές ξεκινούν από διαφορετικές θεωρητικές προϋποθέσεις, με βάση τις οποίες ερμηνεύουν τη σχέση μεταξύ κράτους, εκπαίδευσης και κοινωνίας καθώς, και την εμφανιζόμενη σήμερα κρίση του κοινωνικο - πολιτικού χαρακτήρα των εκπαιδευτικών θεσμών. Υπάρχουν τέσσερις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις: (α) οι προσεγγίσεις του κράτους πρόνοιας, (β) οι φιλελεύθερες, (γ) οι μαρξιστικές, και (δ) οι πλουραλιστικές προσεγγίσεις.

Οι προσεγγίσεις του κράτους πρόνοιας αντιμετωπίζουν την εκπαίδευση ως έναν από τους βασικούς θεσμούς του κοινωνικού κράτους που λειτουργεί σε συνάρτηση με όλο το πλέγμα των κοινωνικών υπηρεσιών που συγκροτούν το κράτος πρόνοιας. Η εκπαιδευτική πολιτική, σύμφωνα μ' αυτές τις προσεγγίσεις, οφείλει να στοχεύει στην ισότητα των εκπαιδευτικών ευκαιριών και στη διασφάλιση ορισμένων ελάχιστων συνθηκών (minimum standards) σε ότι αφορά την πρόσβαση αλλά και την παροχή των εκπαιδευτικών αγαθών σε όλους τους πολίτες. Η έννοια όμως, των εκπαιδευτικών αγαθών, παραπέμπει στο πρόβλημα της άνισης κατανομής των πόρων, όπως άλλωστε και όλα τα δημόσια αγαθά. Με βάση αυτή την πραγματικότητα, η εξασφάλιση της ισότητας των ευκαιριών

προϋποθέτει την άσκηση πολιτικών αναδιανεμητικού χαρακτήρα ή όπως αναφέρεται στην εκπαιδευτική βιβλιογραφία, αντισταθμιστικής εκπαίδευσης (compensatory education) (Ε.Ζαμπέτα, 1993: 226).

Η ανάπτυξη άρα, του κρατικού παρεμβατισμού στο χώρο της εκπαίδευσης νομιμοποιείται, σύμφωνα με τις προνοιακές προσεγγίσεις, στη βάση της ικανοποίησης διαφοροποιημένων κοινωνικών αναγκών και της ανταπόκρισης σε επιμέρους προβλήματα που αντιμετωπίζουν είτε χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα, είτε ειδικές κοινωνικές ομάδες (π.χ. διάφορες μειονότητες κλπ.). Οι προνοιακές προσεγγίσεις και πολιτικές θέτουν ως στόχο την αντιπροσώπευση των επιμέρους συμφερόντων των διαφόρων κοινωνικών ομάδων στην άσκηση της εκπαιδευτικής εξουσίας, με συνέπεια να προωθούνται μορφές συμμετοχής αλλά και η εκπαιδευτική πολιτική να αποτελεί έκφραση των κοινωνικών συγκρούσεων. Η συλλογική αυτή διαπραγμάτευση συμφερόντων αποτελεί ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα κοινωνιών με αναπτυγμένο κράτος πρόνοιας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι προνοιακές προσεγγίσεις κατανοούν την εκπαίδευση ως αντικείμενο δημοσίου συμφέροντος που εξασφαλίζει ουσιώδεις προϋποθέσεις κοινωνικής συναίνεσης και αναπαραγωγής του πολιτικού συστήματος. Έτσι παραπέμπουν σε πολιτικές διεύρυνσης του δημόσιου χαρακτήρα της εκπαίδευσης, επέκταση της χρονικής διάρκειας της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, κατάργησης των φραγμών μεταξύ των εκπαιδευτικών βαθμίδων και διαπερατότητας μεταξύ των σχολικών δικτύων, καθώς επίσης και σε αντισταθμιστικές πολιτικές με στόχους εξασφάλισης μεγαλύτερης κοινωνικής δικαιοσύνης (Ε.Ζαμπέτα, 1993: 227).

Σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις του κράτους πρόνοιας έρχονται οι νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις που θεωρούν την εκπαίδευση ως ατομικό δικαίωμα. Η εκπαίδευση είναι ένα από εκείνα τα δημόσια αγαθά που βελτιώνει την θέση των ατόμων στην αγορά εργασίας, αποτελεί μια "επένδυση στο άτομο". Επειδή όμως η απόκτηση των βασικών εκπαιδευτικών αγαθών γίνεται σε μια ηλικία που το άτομο δεν είναι ικανό να κρίνει για λογαριασμό του τι θα του είναι χρήσιμο, νομιμοποιείται ένας στοιχειώδης κρατικός παρεμβατισμός προκειμένου να εξασφαλιστεί η απόκτηση της βασικής εκπαίδευσης (Hayek, 1960: 376, στο Ε.Ζαμπέτα, 1993).

Η εκπαίδευση, κατά τη νεοφιλελεύθερη προβληματική, αποτελεί μια "εξωτερική επίδραση" για το ατομικό πράττειν γιατί δημιουργεί "αποτελέσματα εκ της γειτνιάσεως". Τα άτομα απολαμβάνουν θετικές εξωτερικές επιδράσεις από την παράλληλη δράση εκπαιδευόμενων ατόμων ή όπως έχει διατυπωθεί "η εκπαίδευση του δικού μου παιδιού συμβάλλει στη δική σου ευημερία προωθώντας μια σταθερή και δημοκρατική κοινωνία" (Friedman, 1982: 86, στο Ε.Ζαμπέτα, 1993). Επειδή τα "αποτελέσματα εκ της γειτνιάσεως" δεν

μπορούν πάντοτε να αντισταθμιστούν στα πλαίσια της αγοράς²⁵, νομιμοποιείται ένας ελάχιστος κρατικός παρεμβατισμός για να αντιμετωπιστούν αυτές οι ατέλειες της αγοράς. Η κατανόηση της εκπαίδευσης ως εξωτερικής επίδρασης από τους νεοφιλελεύθερους, δεν οδηγεί ανεπιφύλακτα στην υποστήριξη του δημόσιου χαρακτήρα της. Αντίθετα αμφισβητείται έντονα η αξία του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος, ενώ προτείνονται νέοι τύποι εκπαιδευτικών πολιτικών που ενισχύουν την άσκηση της ατομικής ελευθερίας και επιλογής.

Με άξονα την κριτική προς τις προνοιακές εκπαιδευτικές πολιτικές, οι νεοφιλελεύθεροι υποστηρίζουν την εξυγίανση των εκπαιδευτικών θεσμών μέσω της εισαγωγής των μηχανισμών της αγοράς και στην εκπαίδευση. Έτσι, προτείνουν την απόδοση της εκπαιδευτικής εξουσίας στους γονείς. Οι γονείς κατανοούνται ως οι καταναλωτές των εκπαιδευτικών υπηρεσιών, οι οποίοι έχουν και το δικαίωμα να κρίνουν και να αποφασίσουν για το είδος και την ποιότητα της εκπαίδευσης που θα παρασχεθεί στα παιδιά τους (γονική επιλογή) (Ε.Ζαμπέτα, 1993: 229).

Οι νεοφιλελεύθερες εκπαιδευτικές πολιτικές προσανατολίζονται σε μορφές ιδιωτικοποίησης της εκπαίδευσης και περιορισμού της κρατικής χρηματοδότησης των εκπαιδευτικών υπηρεσιών, σε υποβάθμιση εκείνων των εκπαιδευτικών θεσμών που είχαν αντισταθμιστικό χαρακτήρα και στη μετατόπιση αρμοδιοτήτων και εξουσιών από μηχανισμούς αντιπροσώπευσης προς μηχανισμούς της αγοράς.

Σε σύγκρουση με τις φιλελεύθερες προσεγγίσεις, οι μαρξιστικές, ερμηνεύουν την εκπαίδευση ως κρατική δραστηριότητα σε αναφορά με την εξέλιξη του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Η παρέμβαση του κράτους στην εκπαίδευση ερμηνεύεται ως ανταπόκριση στις νέες ανάγκες που ανακύπτουν από την εκβιομηχάνιση. Έτσι, η εκπαίδευση θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση εξειδικευμένης εργατικής δύναμης για τις νέες ανάγκες της παραγωγής, αλλά και ως θεμελιώδης μηχανισμός ενσωμάτωσης του αυξανόμενου προλεταριάτου των πόλεων, που δημιουργήθηκε αφ' ενός από την εγκατάλειψη της γης και της βιοτεχνικής παραγωγής σε επίπεδο νοικοκυριού και αφ' ετέρου με τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα. Έτσι ο στρατηγικός στόχος των μαρξιστών είναι η ενσωμάτωση και η ένωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας με την παραγωγή. Η ολοκληρωτική ενσωμάτωση της εκπαίδευσης θα σημαίνει ότι έχει καταργηθεί ολοκληρωτικά ο παλιός καταμερισμός εργασίας, ότι η εργασία δεν θα είναι πια μέσο ζωής, αλλά η πρώτη ανάγκη της ζωής (Γ.Μηλιός, 1993: 144 - 146).

²⁵ Αυτό συμβαίνει γιατί δεν είναι δυνατό κάθε φορά να υπολογιστεί ποιάς ωφελείται ή πλήττεται από μια εξωτερική επίδραση.

Στα πλαίσια της μαρξιστικής συζήτησης διακρίνονται προσεγγίσεις που τονίζουν το οικονομικό στοιχείο της αναπαραγωγής και κατανοούν την εκπαίδευση ως άμεση ανταπόκριση και αντανάκλαση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Πρόκειται για τις λεγόμενες "θεωρίες της αντιστοιχίας"²⁶.

Ως αντίπαλες προς τις θεωρίες της αντιστοιχίας εμφανίζονται προσεγγίσεις που τονίζουν το πολιτικό στοιχείο της αναπαραγωγής και αντιμετωπίζουν την εκπαίδευση ως βασικό ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους για την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Άλλες, νεότερες σχετικά, μαρξιστικές προσεγγίσεις, προσπαθούν να λάβουν υπόψη τους την διαμεσολάβηση συμφερόντων μέσα στο κράτος πέραν της έννοιας της αναπαραγωγής. Προς την κατεύθυνση αυτή αναπτύσσονται θεωρίες που προσπαθούν να ερμηνεύσουν τις διαδικασίες διαμόρφωσης των εκπαιδευτικών πολιτικών, θεωρώντας ότι το κράτος δεν αποτελεί μονολιθική έκφραση των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων. Κατά τη διαδικασία συγκρότησης των πολιτικών μεσολαβούν διάφορα συμφέροντα και αναπτύσσονται αντιστάσεις από διάφορες κοινωνικές ομάδες και από θεσμούς που εμπλέκονται στις πολιτικές. Τα συμφέροντα που κάθε φορά επικρατούν και η επιλογή των προβλημάτων που καθορίζουν την πολιτική agenda και αντιμετωπίζει η εκπαιδευτική πολιτική αναδεικνύουν τον πολιτικό και μη ουδέτερο ρόλο του κράτους (Ε.Ζαμπέτα, 1993: 231).

Οι μαρξιστικές προσεγγίσεις είναι αυτές που στρέφονται στην υπεράσπιση του δημόσιου χαρακτήρα της εκπαίδευσης και των διαδικασιών ελέγχου, αξιολόγησης και απόδοσης λόγου των εκπαιδευτικών θεσμών. Παράλληλα, αντιστρατεύονται τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές της ιδιωτικοποίησης, της γονικής επιλογής και των καταναλωτικών μοντέλων εξατομίκευσης της ευθύνης και του ελέγχου της εκπαίδευσης. Οι σύγχρονες μαρξιστικές προσεγγίσεις στηρίζουν συχνά τον προνοιακό χαρακτήρα της εκπαίδευσης σε σχέση με ιδιαίτερα κοινωνικά προβλήματα, όπως προβλήματα ρατσισμού και φυλετικών διακρίσεων, υποβαθμισμένων περιοχών ή ειδικών κοινωνικών ομάδων κλπ. Σε κάθε περίπτωση, οι μαρξιστές, διατηρούν ενεργές το αίτημα για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που θα ανατρέψει τον χαρακτήρα της εκπαίδευσης ως θεσμού αναπαραγωγής της κυρίαρχης σχέσης κεφαλαίου - εργασίας.

Τέλος, υπάρχουν και οι πλουραλιστικές προσεγγίσεις, οι οποίες συχνά θεωρούνται ως κυρίαρχη τάση στον επιστημονικό χώρο, ενώ δεν αποτελούν μια ενιαία σχολή με κοινές αφετηρίες, αλλά γενικά εμφανίζουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Βασική έννοια αυτών των προσεγγίσεων είναι αυτή της αλληλεπίδρασης συμφερόντων, η οποία βασίζεται στην αντίληψη ότι η εξουσία είναι διαμοιρασμένη σε

²⁶ Βασικότεροι υποστηρικτές αυτής της θεωρίας είναι οι S.Bowles και H.Gintis.

ποικίλα επιμερισμένα συμφέροντα και ομάδες και η πολιτική διαμορφώνεται μέσω της διαπραγμάτευσης των διαφόρων συμφερόντων και της εκάστοτε κυβέρνησης. Κανένα συμφέρον δεν αποκλείεται από τη διαδικασία διαπραγμάτευσης και δεν υφίσταται εδώ η έννοια των κυρίαρχων σχέσεων εξουσίας. Η κυβέρνηση νοείται κυρίως ως μηχανισμός διαχείρισης της εξουσίας, κατ' αρχήν ουδέτερος και εν δυνάμει επηρεαζόμενος από συμφέροντα και ομάδες πίεσης. Στη διαμόρφωση πολιτικών κυρίαρχο ρόλο παίζει η έννοια της γραφειοκρατίας τόσο στο εσωτερικό της εκπαιδευτικής διοίκησης όσο και των οργανωμένων συμφερόντων (Salter & Tapper, 1981 & 1985, στο Ε.Ζαμπέτα, 1993).

Η συγκρότηση του κρατικού εκπαιδευτικού συστήματος ερμηνεύεται από τις πλουραλιστικές προσεγγίσεις ως το μη ηθελημένο αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης παράλληλων συμφερόντων, όπως της πολιτείας, επαγγελματικών ομάδων, των γονέων κλπ. (Archer, 1982: 58, στο Ε.Ζαμπέτα, 1993). Η ερμηνεία αυτή οδηγεί και σε ένα "οιονεί" αξιακό πλαίσιο, όπου προτείνεται η έννοια της συλλογικής διαχείρισης (partnership) ως η λύση στη σύγχρονη κρίση των εκπαιδευτικών θεσμών και τη νεοφιλελεύθερη επίθεση στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα.

Η παραπάνω αναφορά στις διάφορες θεωρητικές απόψεις δείχνει τις συγκρούσεις που υπάρχουν μεταξύ των προσεγγίσεων, αλλά αναδεικνύει και ορισμένα ουσιώδη σημεία για την κατανόηση της σημερινής κρίσης του προνοιακού χαρακτήρα της εκπαίδευσης.

Η εκπαίδευση αποτελεί ένα θεσμό γύρω από τον οποίο συγκροτείται δημόσιο συμφέρον, γιατί δεν αναφέρεται απλά στη διασφάλιση της ατομικής ευημερίας, αλλά σε στοιχειώδεις όρους κοινωνικής αναπαραγωγής. Για να διασφαλιστεί αυτό το δημόσιο συμφέρον χρειάζεται κρατικός παρεμβατισμός²⁷. Στις σύγχρονες κοινωνίες, η εκπαίδευση δεν θα πρέπει να νοείται απλά ως ατομικό δικαίωμα με την έννοια ότι παρέχεται σε όλους τους πολίτες (όπως το θέτουν οι νεοφιλελεύθεροι), αλλά τίθεται ταυτόχρονα και ως "υποχρεωτική" διαδικασία ακριβώς γιατί συγκροτεί δημόσιο όφελος.

Η κρίση του κοινωνικού κράτους αναφέρεται τόσο στις διαδικασίες όσο και στους στόχους του κράτους πρόνοιας. Οι προνοιακές πολιτικές κατηγορήθηκαν για γραφειοκρατία και αναποτελεσματικότητα καθώς και έλλειψη ανταπόκρισης στις απαιτήσεις των αποδεκτών των υπηρεσιών. Ο στόχος των εθνικών minimum standards, ο οποίος συνοδεύτηκε από ένα αίτημα

²⁷ Η ανάγκη κρατικής παρέμβασης στον εκπαιδευτικό τομέα για την οικονομική στήριξη και αναπαραγωγή του δεν έχει αμφισβητηθεί από καμιά οικονομική σχολή. Ακόμη και οι δύο "ακραίες" σχολές, οι φιλελεύθεροι και οι μαρξιστές, υποστηρίζουν οι μιν πρώτοι ότι η εκπαίδευση είναι δημόσιο ή ημιδημόσιο αγαθό, όπου η κρατική παρέμβαση γίνεται αναγκαία για να περιορίζονται οι διαστρεβλωτικές συνθήκες της αγοράς, οι δε δεύτεροι ότι οι εκπαιδευτικές δαπάνες είναι κατ' εξαίρεση παραγωγικές ή έμμεσα παραγωγικές ή αναπαραγωγικές.

μεγαλύτερης κοινωνικής δικαιοσύνης και αντιστάθμισης των κοινωνικών ανισοτήτων, αντικαταστάθηκε από το στόχο της αποτελεσματικότητας και της τεχνολογικά άρτιας αξιολόγησης των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων. Έτσι περνάμε από την "ισότητα των ευκαιριών", στην ακριβή αποτίμηση και επισφράγιση της ανισότητας (Ε.Ζαμπέτα, 1993: 235).

Παράλληλα, με την αλλαγή των στόχων, το άνοιγμα των εκπαιδευτικών θεσμών σε συνδυασμό με τις περικοπές των δημοσίων δαπανών επέφερε πτώση των εκπαιδευτικών standards, γεγονός που συνέβαλε στην αντιστροφή του προνοιακού επιχειρήματος: για την εξασφάλιση της ισότητας ευκαιριών αυξάνεται η δημόσια φορολογία, ενώ παράγονται αναποτελεσματικές υπηρεσίες, μη ελεγχόμενες από τους χρήστες και αφού δεν μπορεί να υπάρξει συμφωνία πάνω στους εκπαιδευτικούς στόχους, ας αφευθούν αυτοί στις ατομικές επιλογές. Τα επιχειρήματα αυτά οδηγούν στην απορρύθμιση του δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος και στην υιοθέτηση πρακτικών ιδιωτικοποίησης. Η πολιτική αυτή είναι αποτέλεσμα της κρίσης και της αποτυχίας του κράτους πρόνοιας και του ρήγματος των κοινωνικών δυνάμεων που το στήριζαν. Έτσι το αίτημα για εκπαίδευση για όλους εγκαταλείπεται και γίνεται αποδεκτή η διαφοροποιημένη οικειοποίηση των εκπαιδευτικών αγαθών ανάλογα με τις προϋποθέσεις που διαθέτει η κάθε οικογένεια.

8.1.2. Εκπαίδευση και αστικός χώρος

Η σχέση του αστικού χώρου με την εκπαίδευση έχει να κάνει κυρίως με τον κοινωνικό διαχωρισμό των αστικών χώρων. Βασική προϋπόθεση για την εξέταση αυτής της σχέσης είναι η πολιτική που ακολουθείται σε κάθε χώρα για την Παιδεία. Όσον αφορά την Ελλάδα, η πρακτική των φορέων που είναι αρμόδιοι για την εφαρμογή αυτής της πολιτικής φαίνεται να κατευθύνεται από τις αρχές και τους κανόνες μιας εξισωτικής παροχής υλικής και ανθρώπινης υποδομής, ιδιαίτερα στην υποχρεωτική εκπαίδευση. Όμως, ο στόχος αυτός δύσκολα επιτυγχάνεται, και έτσι είναι λογικό να εμφανίζονται ανισότητες ή ειδικές χωρικές διαφοροποιήσεις.

Για τον ιδιωτικό τομέα της εκπαίδευσης, οι ανισότητες είναι σαφείς, λόγω της επιρροής των μηχανισμών της αγοράς και οι οποίες εκφράζονται με χωροθέτηση των σχολικών υποδομών σε περιοχές του αστικού χώρου όπου κατοικούν υψηλά εισοδηματικά στρώματα. Όμως, ο τομέας αυτός στην Ελλάδα ελέγχεται σε μεγάλο βαθμό από ένα συγκεντρωτικό και ενοποιητικό πλαίσιο κρατικής πολιτικής και προδιαγραφών ανάλογο με αυτό του δημόσιου τομέα. Έτσι, σε κάποιο βαθμό, στην Ελλάδα, ο δημόσιος τομέας λειτουργεί εξισορροπιακά προς όφελος των ασθενέστερων στρωμάτων, ώστε να μειώνεται η σημασία της ανισότητας που προκαλείται.

8.1.3. Η εκπαίδευση στην Ελλάδα

Το επίπεδο ανάπτυξης της εκπαίδευσης μιας χώρας είναι άμεσα συνδεδεμένο με το ποσοστό του ΑΕΠ που διαθέτει για την κάλυψη των αναγκών της, αλλά και με την συνολική οικονομική ανάπτυξη της. Αυτό βέβαια δεν είναι απόλυτο. Ωστόσο, θεωρώντας δεδομένο το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας και το πλέγμα των διεθνών αλληλεξαρτήσεων της, διαφαίνεται η ύπαρξη μιας αρχικής αιτιώδους σχέσης, από το επίπεδο των εκπαιδευτικών δαπανών προς την οικονομική ανάπτυξη, ως αναγκαίας προϋπόθεσης για την ενεργοποίηση του αμφίδρομου της σχέσης.

Το εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο των δαπανών για την εκπαίδευση στην Ελλάδα, ιστορικά και συγκριτικά με άλλες χώρες, εξηγεί τη δημιουργία του φαύλου κύκλου στον οποίο οφείλεται η υπανάπτυξη της εκπαίδευσης και της έρευνας, δυσχερεύοντας και την επίτευξη ενός εκπαιδευτικού συστήματος πλήρους λειτουργικότητας.

Το δημοσιονομικό πρόβλημα δεν είναι το μόνο ή το κυριότερο: είναι ζήτημα ταυτόχρονης επίλυσης πολλαπλών συναρτήσεων. Αυτές είναι τρεις.

1. Πρόβλημα κατανομής των δαπανών ανάμεσα στις βαθμίδες της εκπαίδευσης, που προϋποθέτει τη συνολική θεώρηση του εκπαιδευτικού συστήματος.
2. Πρόβλημα διοικητικής φύσης, αφού η διαχείριση των κονδυλίων κατά εκπαιδευτική βαθμίδα και η σωστή και πλήρης αξιοποίησή τους συνυφαίνεται με την κατανομή τους.
3. Προβλήματα δημιουργίας των συνθηκών στις οποίες θα επιτευχθεί η αξιοποίηση όλων των παραγόντων που συνθέτουν το εκπαιδευτικό σύστημα: δηλαδή, πλήρης απασχόληση των εκπαιδευτικών, πλήρης συμμετοχή των σπουδαστών και πλήρης αξιοποίηση όσων εγκαταστάσεων, εργαστηρίων, μηχανημάτων και βιβλιοθηκών υπάρχουν ήδη (Σ.Πεσμαζόγλου, 1988: 226-227).

Στην Ελλάδα ποτέ δεν υλοποιήθηκε η "κρίσιμη" και "αναγκαία" μάζα εκπαιδευτικών και ερευνητικών επενδύσεων, το επίπεδο δηλαδή εκπαιδευτικών δαπανών που θα επέτρεπε την άριστη αξιοποίηση του συνολικού δυναμικού. Έτσι η έλλειψη κονδυλίων αφ' ενός, και η μη αξιοποίησή τους αφ' ετέρου, αποτελούν τις δύο όψεις της ίδιας πραγματικότητας: δεν υπάρχει ολοκληρωμένη εκπαιδευτική θεώρηση και πολιτική και, πιο συγκεκριμένα, δεν υπάρχει προγραμματισμός, άρα και ιεράρχηση των εκπαιδευτικών προβλημάτων και των επιμέρους δαπανών που το στηρίζουν. Η ανεπαρκής οικονομική στήριξη του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα δημιουργεί όχι μόνο ποσοτικά, αλλά και σοβαρά ποιοτικά προβλήματα.

8.2. Υγεία/Πρόνοια

Ο κοινωνικός τομέας που περιλαμβάνει την εκπαίδευση, την υγεία, την πρόνοια και την κοινωνική ασφάλιση παρουσίασε εντυπωσιακές επεκτάσεις που εμφανίστηκαν υπό την μορφή νέων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, νέων νοσοκομείων, νέων κέντρων υγείας, νέων κέντρων περίθαλψης των απόρων και ηλικιωμένων. Στα επόμενα υποκεφάλαια θα μας απασχολήσουν η υγεία και η πρόνοια.

8.2.1. Υγεία

Η επέκταση του κράτους πρόνοιας στις χώρες της Ευρώπης, αντικατροπτίζει τις κοινωνικο-οικονομικές, πολιτισμικές και πολιτικές ιδιαιτερότητες κάθε χώρας αλλά και τον βαθμό ιεράρχησης των κοινωνικών και οικονομικών αναγκών. Η υγεία, είτε ως κοινωνικό αγαθό, είτε ως ιδιωτικό αγαθό, αποτέλεσε το κύριο έναυσμα κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Οι δαπάνες υγείας στις χώρες του ΟΟΣΑ αποτελούν το 8-12% του ΑΕΠ τους. Αυτό δείχνει πόσο έντονοι είναι οι μεταπολεμικοί ρυθμοί ανάπτυξης των υγειονομικών δαπανών, οι οποίοι συνδέονται με την αύξηση των κοινωνικών παροχών, νοσοκομειακών κρεβατιών, γιατρών, νοσηλευτών. Οι έντονοι αυτοί ρυθμοί προτιμήθηκαν στα πλαίσια του στόχου που έθεσε η παγκόσμια οργάνωση υγείας, "υγεία για όλους". Η κοινωνική αλληλεγγύη για την υγεία των συμπολιτών μας, τόσο υπό την αντίληψη της εξωτερικής οικονομικής ωφέλειας, όσο και υπό την έννοια του κοινωνικού δικαιώματος, αποτέλεσε τον πρωταρχικό στόχο της υγειονομικής πολιτικής (Γ.Υφαντόπουλος, 1993: 253).

Υπάρχουν κάποια κοινά προβλήματα που αναφέρονται τόσο στα κοινωνικοποιημένα όσο και στα ιδιωτικοποιημένα συστήματα υγείας. Έτσι θα αναφερθούμε στους παράγοντες που επηρεάζουν την εξέλιξη των δαπανών υγείας, στις κύριες πηγές αναποτελεσματικότητας και ανισότητας, καθώς και στη μονοπωλιακή δομή και ανεπαρκή αξιολόγηση των συστημάτων υγείας.

8.2.1.1. Παράγοντες που επηρεάζουν την εξέλιξη των δαπανών υγείας.

Η διάρθρωση και το ύψος των δαπανών υγείας επηρεάζονται από μια σειρά οικονομικούς, κοινωνικούς και δημογραφικούς παράγοντες. Συνοπτικά οι κυριότεροι από αυτούς είναι:

- **Η γήρανση του πληθυσμού:** από διάφορες μελέτες που έχουν γίνει, προέκυψε ότι η γήρανση του πληθυσμού επηρεάζει αυξητικά τη ζήτηση και κατά συνέπεια τις δαπάνες υγείας, αφού οι ηλικιωμένοι καταναλίσκουν πολλαπλά περισσότερες υπηρεσίες υγείας. Αυτό συμβαίνει αφ' ενός λόγω της επιδείνωσης της κατάστασης της υγείας τους και αφ' ετέρου λόγω της αυξανόμενης εξάρτησης τους για φροντίδα και περίθαλψη από το κράτος. Η αύξηση αυτή είναι ο λόγος

για τον οποίο παρουσιάζεται αναγκαία η στροφή προς εναλλακτικές μορφές εξωνοσοκομειακής περίθαλψης ή περίθαλψης στο σπίτι, ώστε να αντιμετωπιστεί το αυξανόμενο κόστος.

- **Οι τιμές των υπηρεσιών υγείας:** δεδομένου ότι οι δαπάνες υγείας ορίζονται ως το γινόμενο των τιμών επί της ποσότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, μια αύξησή τους μπορεί να οφείλεται είτε στην αύξηση των τιμών, είτε στην αύξηση των παραχόμενων υπηρεσιών, είτε σε συνδυασμό των παραπάνω.
- **Αύξηση του ιατρικού δυναμικού:** τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρήθηκε στις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ μια σημαντική αύξηση του υγειονομικού προσωπικού και ειδικότερα των γιατρών. Συνέπεια αυτής της αύξησης ήταν η διαρκής άνοδος των μισθολογικών δαπανών, οι οποίες αποτελούν ένα σημαντικό μέρος των δαπανών υγείας.
- **Αύξηση της ιατρικής τεχνολογίας:** Η υγεία λόγω του ότι είναι ένας χώρος στον οποίο υπάρχει συνεχώς η ανάγκη για εκσυγχρονισμό και βελτίωση με νέα μηχανήματα, εγκαταστάσεις κλπ., έχει την ανάγκη για συνεχώς αυξανόμενη δαπάνη για σύγχρονη τεχνολογία.
- **Αύξηση των νοσοκομειακών κρεβατιών:** στις δεκαετίες του '60 και του '70 υπήρχαν ουμανιστικές αντιλήψεις για καλύτερες ευκαιρίες περίθαλψης που είχαν σαν αποτέλεσμα την υιοθέτηση του νοσοκομειακού μοντέλου περίθαλψης. Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία γιγαντιαίων νοσοκομειακών συστημάτων που απορροφούσαν το μεγαλύτερο μέρος (περίπου 55-60%) των δαπανών υγείας (Γ.Υφαντόπουλος, 1993: 262-263).

Πέρα από αυτούς τους παράγοντες υπάρχουν και κάποιοι άλλοι όπως η αστικοποίηση του πληθυσμού, η νοσηρότητά του, η ασφαλιστική κάλυψη κ.ά., όχι όμως τόσο σημαντικοί όσο οι προηγούμενοι. Είναι βέβαια σαφές ότι το πόσο επηρεάζουν οι παραπάνω παράγοντες την αύξηση των δαπανών υγείας, διαφέρει από χώρα σε χώρα ανάλογα με τις κατά περίπτωση δημογραφικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες.

8.2.1.2. Μονοπωλιακή δομή των συστημάτων

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της υγειονομικής και οικονομικής κρίσης που διαφαίνεται στα συστήματα υγείας είναι η μονοπωλιακή δύναμη του ιατρικού προσωπικού. Η πρόταση αυτή υποστηρίχθηκε και από τον Ivan Illich αλλά και από έναν θερμό υποστηρικτή της φιλελεύθερης σχολής, τον Milton Friedman. Ο Illich αναφερόμενος στο ιατρικό μονοπώλιο υποστηρίζει:

Ένα ριζικό μονοπώλιο τρέφεται από τον ίδιο του τον εαυτό. Η Ιατρογενής ιατρική ενισχύει μια νοσηρή κοινωνία, που μέσα της ο κοινωνικός έλεγχος του πληθυσμού από το ιατρικό σύστημα μετατρέπεται σε ουσιώδη οικονομική δραστηριότητα. Χρησιμεύει για να δίνει κύρος σε κοινωνικές διευθετήσεις, στις οποίες πολλοί άνθρωποι δεν ταιριάζουν. Βάζει την

ταμπέλα του άχρηστου στον μειονεκτικό και ανατρέφει ολοένα και πιο καινούριες κατηγορίες αρρώστων (I. Illich, 1988: 62).

Από μια άλλη φιλοσοφική σκοπιά ο Friedman, αναφέρεται στις θεμελιώδεις υποθέσεις για την καλή λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και υποστηρίζει ότι η ανταγωνιστικότητα ενισχύεται από την ταχεία διάδοση των πληροφοριών καθώς και από την ελεύθερη είσοδο και έξοδο από τον επαγγελματικό χώρο τόσο του υγειονομικού προσωπικού όσο και των υπηρεσιών και αγαθών που προσφέρονται²⁸.

Αντίθετες απόψεις με τους φιλελεύθερους έχουν οι υποστηρικτές του κρατικού παρεμβατισμού, οι οποίοι υποστηρίζουν την δημιουργία ενός Εθνικού Συστήματος Υγείας²⁹ (ΕΣΥ), όπου το κράτος θα καθορίζει αφ' ενός τις τιμές των υπηρεσιών υγείας, αφ' ετέρου, μέσω της εκπαίδευσης του ιατρικού, νοσηλευτικού και λοιπού υγειονομικού δυναμικού, θα αναζητεί τους πλέον κλινικά και οικονομικά αποτελεσματικούς συνδυασμούς εισροών (Γ.Υφαντόπουλος, 1988: 254-259).

8.2.1.3. Υγειονομικές και κοινωνικές ανισότητες

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (Π.Ο.Υ.), σε ένα σύστημα υγείας, βασικός στόχος πρέπει να είναι η ικανοποίηση της αρχής της ισότητας.

Μια θεμελιώδης αρχή της κοινωνικής πολιτικής είναι η εξασφάλιση της αρχής ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν ίσο δικαίωμα για υγεία. Η αρχή αυτή έχει δύο διαστάσεις για την Ευρώπη: α) Ισότητα μεταξύ των χωρών μελών και β) Ισότητα μεταξύ των ατόμων μέσα στην ίδια χώρα (Π.Ο.Υ., 1985).

Στη παραπάνω πρόταση αν και αναφέρεται η ισότητα σε σχέση με την υγεία του πληθυσμού, δεν καθορίζεται κατά πόσο ισότητα σημαίνει α) ίσες ευκαιρίες για υγεία, β) ισότητα για πρόσβαση υπηρεσιών υγείας, γ) ισότητα στην κατανάλωση υπηρεσιών υγείας, δ) ισότητα στις κοινωνικές παροχές, ε) γεωγραφική ισότητα.

Βέβαια θα πρέπει να τονίσουμε ότι είναι αδύνατη η ταυτόχρονη ικανοποίηση όλων των αρχών ισότητας. Αν επιδιωχθεί η ικανοποίηση της αρχής της ισότητας ως προς την κατάσταση της υγείας που σημαίνει μικρές διαφορές στους δείκτες επιπέδων υγείας μεταξύ χωρών, γεωγραφικών διαμερισμάτων, κοινωνικών τάξεων κλπ., αυτό σημαίνει διαφορετική κατανάλωση και χρήση των υπηρεσιών υγείας από τα άτομα δεδομένου ότι διαφορετικές θεραπείες και άρα πόροι

²⁸ Οι φιλελεύθεροι υποστηρίζουν την πλήρη κατάργηση της άδειας άσκησης επαγγέλματος, την εισαγωγή περισσότερης διαφήμισης και τη σημαντική βελτίωση της ποιότητας της ιατρικής εκπαίδευσης.

²⁹ Σύστημα που εφαρμόζεται και στην Ελλάδα από την δεκαετία του '80.

θα χρησιμοποιηθούν για κάθε περίπτωση. Επομένως οι όποιες αρχές ισότητας προταθούν και εφαρμοστούν πρέπει να εξετασθούν οι εναλλακτικές πολιτικές που θα ικανοποιήσουν την αρχή αυτή αποτελεσματικά και κλινικά αποδοτικά (Γ.Υφαντόπουλος, 1988: 262).

8.2.1.4. Προτάσεις για μελλοντική διαμόρφωση των δαπανών υγείας

Όλα τα παραπάνω είναι συνυφασμένα με το πως διαμορφώνονται οι δαπάνες υγείας. Στόχος της κοινωνικής πολιτικής δεν θα πρέπει να είναι η ανεξέλεγκτη αύξηση των δαπανών, αλλά παράλληλα και η υιοθέτηση οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών κριτηρίων που θα αποβλέπουν στην παραγωγική αξιοποίηση των πόρων υγείας και στη δίκαιη κατανομή τους.

Τα κριτήρια και οι πολιτικές που προτείνονται είναι οι ακόλουθες:

1. Εισαγωγή των κριτηρίων της κλινικής αποτελεσματικότητας (effectiveness), της κοινωνικής δικαιοσύνης (social justice) και οικονομικής αποδοτικότητας (efficiency) των δαπανών υγείας. Μ' αυτό τον τρόπο οι δαπάνες υγείας θα κατανεμηθούν σε παραγωγικές και κοινωνικά αποδεκτές δραστηριότητες.
2. Εισαγωγή σύγχρονων μεθόδων διοίκησης των υπηρεσιών αυτών.
3. Έλεγχος στην ανάπτυξη και κατανομή του υγειονομικού δυναμικού.
4. Ανάπτυξη προγραμμάτων εκπαίδευσης στα οικονομικά της υγείας, του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού με στόχο τον έλεγχο του κόστους των υπηρεσιών αυτών.
5. Έλεγχος στη χρησιμοποίηση και παραγωγική αξιοποίηση της υπάρχουσας τεχνολογίας.
6. Έλεγχος στην ανάπτυξη των υγειονομικών κρεβατιών και προσαρμογή στις υγειονομικές και κοινωνικές ανάγκες.
7. Στροφή της πολιτικής προς οικονομικότερες και κοινωνικότερες μορφές περίθαλψης, όπως η πρωτοβάθμια περίθαλψη (Γ.Υφαντόπουλος, 1993: 267 - 268).

8.2.2. Πρόνοια

Σ' αυτό το υποκεφάλαιο παρουσιάζονται κατά σειρά τα γηροκομεία, τα κέντρα ανοικτής προστασίας ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) και οι παιδικοί και βρεφονηπιακοί σταθμοί. Η επιλεκτική παρουσίαση των παραπάνω μέσων συλλογικής κατανάλωσης οφείλεται στο γεγονός ότι τα μέσα αυτά αναφέρονται σε ορισμένες από τις βασικότερες ανάγκες της κοινωνικής πρόνοιας, που καλύπτονται συλλογικά.

8.2.2.1. Γηροκομεία

Τα γηροκομεία παραπέμπουν, ίσως, στην πιο παρωχημένη αντίληψη για την κοινωνική συνδρομή στην τρίτη ηλικία. Η ανάπτυξη

τους είναι παλιά. Όμως, είναι και περιορισμένη καθώς εγγράφεται στο πλαίσιο του ισχνού κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα.

Αναφερθήκαμε στην Ελλάδα γιατί παρουσιάζει ιδιομορφίες ως προς αυτή τη μορφή παροχής. Τα γηροκομεία δεν είναι εύκολα αποδεκτά από την ελληνική κοινωνία, με τις έντονες οικογενειακές σχέσεις. Ως αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος, ελάχιστη κοινωνική πίεση ασκείται για την ανάπτυξη του τομέα αυτού.

Η μη αποδοχή αυτής της παροχής πρόνοιας στην τρίτη ηλικία συντελεί στη διατήρηση κοινωνικών πρακτικών λειτουργικά ισοδύναμων του κράτους πρόνοιας. Οι πρακτικές αυτές συνίστανται, στη φροντίδα των ηλικιωμένων στο σπίτι, κυρίως, από την οικογένεια και, ενδεχομένως, από έμμισθο, ειδικευμένο ή μη προσωπικό (νοσοκόμες, οικιακοί βοηθοί κλπ.). Έχει αυξηθεί εξάλλου και ο αριθμός των ατόμων της τρίτης ηλικίας που φροντίζουν τον εαυτό τους (Κ.Γκόρτσος, 1992: 325).

Πρέπει να επισημάνουμε ότι σήμερα η ανάπτυξη νέων κρατικών ή έστω μη κερδοσκοπικών γηροκομείων έχει ουσιαστικά εγκαταληφθεί.

Σε αντίθεση με την κρατική πρακτική, ο ιδιωτικός τομέας προσπαθεί να καλύψει τη ζήτηση για υπηρεσίες πρόνοιας τέτοιας μορφής με την επιλεκτική λειτουργία μικρών γηροκομείων σε μη υποβαθμισμένες περιοχές ανώτερων ως επί το πλείστον κοινωνικών ομάδων. Έτσι, ο ιδιωτικός τομέας αποτελεί πλέον τον βασικό άξονα διατήρησης αυτής της μορφής πρόνοιας.

8.2.2.2. ΚΑΠΗ

Τα ΚΑΠΗ αποτελούν εναλλακτικές μορφές πρόνοιας σε σχέση με τα γηροκομεία, χωρίς όμως να είναι λειτουργικά ισοδύναμα των τελευταίων. Είναι ένας θεσμός που έχει εντυπωσιακή αποδοχή στην Ελλάδα (απόδειξη ο μεγάλος αριθμός μελών σε σχέση με την πρόσφατη δημιουργία του θεσμού). Οι κυριότεροι λόγοι αποδοχής και ανάπτυξης του θεσμού είναι: (α) οικονομική ανεξαρτησία των ηλικιωμένων (β) αύξηση του γεροντικού πληθυσμού (γ) προσφορά πολλών προγραμμάτων μέσα στους χώρους των ΚΑΠΗ για απασχόληση των ηλικιωμένων (Α.Τεπέρογλου κ.α., 1990: 11 - 19). Ο θεσμός κατηγορήθηκε ότι θα αποτελέσει υποκατάστατο των καφενείων. Παλαιότερη έρευνα του ΕΚΚΕ απέδειξε, το αντίθετο, τουλάχιστον σε ότι αφορά το φύλο, αφού το μεγαλύτερο ποσοστό των μελών είναι γυναίκες (περίπου 62%).

8.2.2.3. Παιδικό και βρεφονηπιακό σταθμοί

Η ανάπτυξη και η επέκταση των παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών αποτέλεσε για την Ελλάδα φαινόμενο των δύο τελευταίων δεκαετιών. Αντίθετα με τη φθίνουσα ιδρυματική απομόνωση των ηλικιωμένων (γηροκομεία), οι σταθμοί αυτοί φαίνεται να επιτελούν

θετικό έργο, όπως διευκόλυνση κοινωνικοποίησης των παιδιών με την εξομάλυνση της μετάβασης από την προσχολική στη σχολική ηλικία, η πρακτική διευκόλυνση στη καθημερινή ζωή του νοικοκυριού κλπ.

Οι μεταπολεμικές αλλαγές των κοινωνικοοικονομικών δομών και η επίδρασή τους στην λειτουργία της οικογένειας (αύξηση πυρηνικών οικογενειών, αύξηση του ποσοστού των εργαζομένων γυναικών) δημιούργησαν πρόσφορες συνθήκες για την ανάπτυξη αυτού του μέσου συλλογικής κατανάλωσης. Η ύπαρξη σημαντικού αριθμού δημόσιων και ιδιωτικών παιδικών και βρεφονηπιακών σταθμών στις πόλεις επιβεβαιώνει την ύπαρξη και των ανάλογων αναγκών. Ωστόσο, η άνιση γεωγραφική και κοινωνική κατανομή τους παραπέμπει στη διαφορετική λειτουργία τους στο διαφορετικό κοινωνικό περιβάλλον, ενώ ο συγκριτικά περιορισμένος αριθμός τους - σε σχέση με χώρες όπου το κράτος πρόνοιας είχε σημαντική ανάπτυξη - συνδυάζεται με το γεγονός ότι εξακολουθούν να κατέχουν κυρίαρχη θέση παραδοσιακές πρακτικές φύλαξης των παιδιών προσχολικής ηλικίας, που λειτουργούν συχνά εναλλακτικά προς τους παιδικούς σταθμούς (Κ.Γκόρτσος, 1992: 336-337).

8.3 Χώροι αναψυχής

Είναι δύσκολο να γίνει αξιολόγηση των χώρων αναψυχής, αφού αποτελούν φαινόμενα που συνδέονται άμεσα με την καθημερινή ζωή. Η αξιολόγηση γίνεται ακόμη πιο δύσκολη λόγω έλλειψης εμπειριστατωμένων αναλύσεων και μελετών (τόσο στο θεωρητικό όσο και στο εμπειρικό επίπεδο). Η ανάλυση των χώρων αναψυχής εντάσσεται στο πλαίσιο της προβληματικής του ελεύθερου χρόνου, αφού οι δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα σ' αυτούς τους χώρους, είναι για την πλειονότητα του πληθυσμού δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, δηλαδή δεν ασκούνται ως επάγγελμα, αλλά, ταυτόχρονα, αποτελούν όψεις της συλλογικής κατανάλωσης.

Προσπαθώντας να γίνει η ανάλυσή μας όσο πιο εμπειριστατωμένη γίνεται, θα αναπτυχθούν στα παρακάτω υποκεφάλαια α) θεωρητικά ο ρόλος των χώρων αναψυχής στον ελεύθερο χρόνο, β) ο ρόλος του χώρου σε σχέση με τον χρόνο και η διάκριση των πολιτιστικών χώρων και γ) η χωρική και άλλες διαστάσεις της πολιτισμικής κρίσης, καθώς και η σχέση πολιτισμικής και κοινωνικής αναπαραγωγής.

8.3.1. Χώροι αναψυχής και ελεύθερος χρόνος

8.3.1.1. Ο αντιφατικός χαρακτήρας του ελεύθερου χρόνου

Ο προσδιορισμός του ελεύθερου χρόνου, στο πλαίσιο του οποίου εξετάζονται οι χώροι αναψυχής, είναι αντιφατικός, γιατί δεν υπάρχουν καθορισμένα όρια και ο χαρακτήρας του εξαρτάται από την

συγκεκριμένη κοινωνία και τον συγκεκριμένο χώρο - χρόνο (Α.Δέφνερ, 1992: 379). Υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις για τον ελεύθερο χρόνο, οι οποίες συνοψίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες.

- Η πρώτη αποτελείται από προσδιορισμούς που αντιμετωπίζουν τον ελεύθερο χρόνο ως "υπόλοιπο", ως χρόνο προς διατήρηση, ως τμήμα δηλαδή της ζωής που διακρίνεται από άλλες σφαίρες σε σχέση με το χρόνο, τη δραστηριότητα, την εμπειρία ή κάποιο συνδυασμό τους.
- Η δεύτερη αποτελείται από προσδιορισμούς που αντιμετωπίζουν τον ελεύθερο χρόνο ως συστατικό στοιχείο, ποιότητα της ζωής, στόχο της ανθρώπινης δράσης.

Η μια βασική κατηγορία, ωστόσο, δεν αναιρεί την άλλη εφόσον ο ελεύθερος χρόνος μπορεί την μια χρονική στιγμή να αποτελεί γενική, διεισδυτική ποιότητα της ζωής και την άλλη απλό τμήμα της (Κ.Ρoberts, 1981: 9-12).

Η αντιφατικότητα που παρατηρείται στην έννοια του ελεύθερου χρόνου εξηγεί σε κάποιο βαθμό ορισμένες βασικές συγχύσεις που υπάρχουν σχετικά μ' αυτό το φαινόμενο. Οι κυριότερες από αυτές είναι οι παρακάτω:

1. Τα προβλήματα αρχίζουν από την σχετικότητα της ίδιας της έννοιας. Δεν υπάρχει ουσιαστικά ελεύθερος χρόνος εκτός από την προσωπική πολιτιστική δραστηριότητα. Η αναφορά στον ελεύθερο χρόνο αρχίζει να γίνεται από την στιγμή που ο χρόνος διαχωρίζεται σε εργάσιμο και μη, με την ανάπτυξη της βιομηχανοποίησης τον 19ο αιώνα.
2. Η σύγχυση συνεχίζεται με την ταύτιση ελεύθερου χρόνου και αναψυχής, που δύσκολα αποφεύγεται ιδιαίτερα στην περίπτωση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων, τόσο από τους κοινωνικούς και πολιτικούς φορείς, όσο και από το ίδιο το κράτος. Θα πρέπει να επισημάνουμε βέβαια, ότι η αναψυχή στις περισσότερες περιπτώσεις είναι ελεύθερος χρόνος, αν και το αντίθετο δεν ισχύει πάντα. Η αύξηση, τέλος, του ελεύθερου χρόνου δεν σημαίνει αναγκαστικά και αύξηση της αναψυχής.
3. Ο ελεύθερος χρόνος τείνει να μειώνεται παρά να αυξάνεται (π.χ. ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης του αυτοματισμού), λόγω των νέων συνθηκών εργασίας, όπως η δεύτερη απασχόληση, η εργασία στο σπίτι κλπ.
4. Είναι συνηθισμένο το φαινόμενο να μη διακρίνονται οι δραστηριότητες σε παθητικές και ενεργητικές, ατομικές και συλλογικές, δραστηριότητες στο χώρο της κατοικίας ή εκτός αυτής.
5. Η φράση "ο χρόνος είναι χρήμα" δεν αποτελεί όλη την αλήθεια, ο άνθρωπος παράγει πολύ χρήμα, αλλά το χρήμα δεν παράγει περισσότερο χρόνο από κάποια συγκεκριμένα όρια.

6. Συνήθως δεν λαμβάνονται υπόψη οι συνθήκες που επικρατούν σε πολλές δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, συνθήκες όπως η σωματική ή η πνευματική κούραση κλπ.

7. Όταν μιλάμε για ελεύθερο χρόνο συνήθως αναφερόμαστε στις πόλεις και όχι στην ύπαιθρο, όπου για παράδειγμα στην περίπτωση των καλλιεργητών εντατικές περιόδους εργασίας ακολουθούνται από εκτεταμένες περιόδους αργίας (Α.Δέφνερ, 1992: 380 - 381).

Σε σχέση με τον ελεύθερο χρόνο πρέπει να κάνουμε δύο βασικές επιστημάνσεις.

α. Ο ελεύθερος χρόνος δεν έχει την ίδια σημασία για τις διάφορες κοινωνικές κατηγορίες, την κάθε ιστορική περίοδο και κουλτούρα. Όσον αφορά τις κοινωνικές κατηγορίες διακρίνουμε τους νέους³⁰, τους συνταξιούχους, τις γυναίκες κλπ.

Για την περίπτωση των ιστορικών περιόδων, χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Αρχαίας Ελλάδας, όπου ο ιδανικός τρόπος ζωής δεν συμβιβάζονταν με την εργασία και ιδιαίτερα τη χειρωνακτική, η οποία αφηνόταν στους σκλάβους, ενώ η αντίληψη για την αναψυχή ήταν στενά συνδεδεμένη με τον διαλογισμό και αποτελούσε μέρος μιας ευρύτερης αντίληψης για τη φύση της ελευθερίας. Τέλος, για τις κουλτούρες χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των παραδοσιακών κοινωνιών, όπου δεν υπάρχουν σαφώς καθορισμένοι περίοδοι αναψυχής και πολλές καθημερινές δραστηριότητες αντιμετωπίζονται ως παιχνίδι (S.Parker, 1976: 21 - 23).

β. Είναι παραδεκτό ότι υπάρχει σχέση χρόνου και χώρου. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι υπάρχει άμεση αντιστοιχία των λειτουργιών του ελεύθερου χρόνου με τους ελεύθερους χώρους. Ο χώρος βοηθά ή εμποδίζει κοινωνικές δραστηριότητες που έχουν ήδη εκδηλωθεί, αλλά δεν μπορεί να τις δημιουργήσει. Ιδιαίτερα διαφωτιστική είναι η άποψη του Lefebvre για το θέμα, ότι ο χώρος αποτελεί ταυτόχρονα κοινωνικό προϊόν και τόπο αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων.

8.3.1.2. Οι διαστάσεις του πολιτισμικού φαινομένου

Οι πολιτιστικές δραστηριότητες και οι χώροι αναψυχής γενικότερα, μπορούν να θεωρηθούν τμήμα της κοινωνικοποιημένης κατανάλωσης. Ειδικότερα μπορούν να θεωρηθούν, από μια άποψη, ως τμήμα των μορφών ημισυλλογικής κατανάλωσης, οι οποίες όπως είδαμε και στο πρώτο μέρος, "συντελούνται είτε μέσω των μηχανισμών της αγοράς με κάποιες μορφές επιδότηση, είτε εκτός των μηχανισμών αυτών". Κύριο παράδειγμα είναι οι παρεχόμενες υπηρεσίες από φιλανθρωπικά ή άλλα μη κερδοσκοπικά ιδρύματα. Παρ' όλα αυτά οι χώροι αναψυχής μπορούν να θεωρηθούν και ως τμήμα των μορφών και της συλλογικής κατανάλωσης, που

³⁰ Πρέπει να τονιστεί ότι η ηλικία είναι καθοριστικός παράγοντας για την συμπεριφορά των κοινωνικών κατηγοριών στον ελεύθερο χρόνο.

παρέχονται αφενός μεν από φορείς του δημόσιου τομέα, αφ' ετέρου δε μέσω των μηχανισμών της αγοράς με κρατική επιδότηση.

Μια άλλη διάσταση είναι η εμπορευματοποίηση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων που έχει τεθεί και πάλι έντονα στις μέρες μας με την αναζωπύρωση της διαμάχης μεταξύ λαϊκής και υψηλής κουλτούρας. Αυτή συντηρείται από την ανάπτυξη των μέσων μαζικής επικοινωνίας (ΜΜΕ), η οποία οδηγεί στην αύξηση των δυνατοτήτων επιλογής. Αυτή η αύξηση είναι φαινομενική, αφού ουσιαστικά καταργείται ο ελεύθερος χρόνος και μειώνονται οι δυνατότητες επιλογής. Οι διάφορες έρευνες έχουν δείξει ότι οι δημοφιλέστερες μορφές ΜΜΕ, που είναι και ταυτόχρονα πολιτιστικές δραστηριότητες, στον εξωτερικό χώρο της κατοικίας είναι ο κινηματογράφος και η μουσική. Οι δύο αυτές δραστηριότητες προσελκύουν στην πλειονότητα νεανικό κοινό. Η αναφορά αυτή στο νεανικό κοινό μας οδηγεί σε μια άλλη διάσταση της πολυμορφίας του πολιτισμικού φαινομένου: στο ζήτημα της διαφοροποίησης των δραστηριοτήτων γενικά (αλλά και στις προτιμήσεις στο πλαίσιο μια δραστηριότητας) ανάλογα με την ηλικία (βλ. Α.Δέφνερ, 1992: 387). Ακόμη οι προτιμήσεις διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνική τάξη.

Εκτός από την ηλικία και την κοινωνική τάξη ένας άλλος παράγοντας που παίζει σημαντικό ρόλο στη διαφοροποίηση της συμπεριφοράς στην αναψυχή είναι το φύλο. Για παράδειγμα για τις γυναίκες που απασχολούνται στο σπίτι δεν υπάρχει διαχωρισμός των ρόλων, του χώρου και του χρόνου, που οφείλεται στη διχοτομία της μισθωτής εργασίας και απασχόλησης.

8.3.2. Διάκριση των χώρων αναψυχής

8.3.2.1. Η συσχέτιση χώρου - χρόνου

Ο αστικός χώρος είναι και χρόνος. Γενικά, υπάρχει μια αντιστοιχία της διάσπασης της κοινωνικής ζωής σε χρονικά διαστήματα ανεξάρτητων δραστηριοτήτων με τη διάσπαση της καθημερινής ζωής σε διαφορετικούς τόπους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο διαχωρισμός ελεύθερου και εργάσιμου χρόνου μέσω του zoning, ως έκφραση του λειτουργισμού στην πολεοδομία (Noeul, 1979: 168, στο Α.Δέφνερ, 1992).

Ένας παράγοντας που δείχνει την αλληλεξάρτηση χώρου - χρόνου είναι η κινητικότητα. Μια διαδρομή χαρακτηρίζεται από την συνύπαρξη αρκετών στιγμών του καθημερινού χώρο - χρόνου, ο οποίος αποκτά μια ποιότητα σε σχέση με την συγκεκριμένη στιγμή και δεν είναι σταθερός από μόνος του. Σ' αυτή τη θεώρηση μεγάλο ρόλο παίζει η απόσταση. Γενικά, η κίνηση έχει δύο όψεις: από την μια αποτελεί έκφραση ζωής στην πόλη, ενώ από την άλλη αποτελεί αναγκαστική διαδρομή από την κατοικία στους τόπους εργασίας ή κατανάλωσης. Έτσι, στο βαθμό που μιλάμε για κινήσεις, η κύρια αιτία

που τις προκαλεί είναι ο διαχωρισμός των λειτουργιών και ειδικότερα της κατοικίας από τις άλλες δραστηριότητες.

Η αλληλεπίδραση χώρου - χρόνου μας οδηγεί στους χώρους αναψυχής. Οι δραστηριότητες αναψυχής διαφέρουν σε χρονικές απαιτήσεις (π.χ. οι υπαίθριες δραστηριότητες χρειάζονται διαφορετική χρονική διάταξη από τις μη υπαίθριες). Η ενδιαφέρουσα πλευρά αυτής της αλληλεπίδρασης αφορά την σχέση αναψυχής - δημόσιου χώρου και ιδιαίτερα το πως ένα τμήμα του ελεύθερου χρόνου υλοποιείται στον δημόσιο χώρο σε ένα συλλογικό πλαίσιο που κυριαρχείται από κοινωνικοοικονομικούς περιορισμούς. Υπάρχουν τέσσερις σχετικές παρατηρήσεις που πρέπει να γίνουν εδώ: (α) δεν υπάρχει άμεση αντιστοιχία της χωρικής διαμόρφωσης με συγκεκριμένη συμπεριφορά, (β) υπάρχει ένας κατάλληλος χώρος ο οποίος συνοδεύει συγκεκριμένη δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου, αλλά δεν είναι και ο μοναδικός, (γ) δεν υπάρχει αναγκαστική σύμπτωση της εκδήλωσης μιας δραστηριότητας του ελεύθερου χρόνου στο χώρο με τα αρχικά χαρακτηριστικά αυτής της δραστηριότητας, και (δ) ο τρόπος που μια δραστηριότητα ελεύθερου χρόνου επιδρά στην ανθρώπινη συμπεριφορά ποικίλει ανάλογα με την κατάσταση του ατόμου, το χώρο - χρόνο και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες (Α.Δέφνερ, 1992: 389 - 390).

8.3.2.2. Κατηγοριοποίηση των χώρων αναψυχής

Οι χώροι αναψυχής διακρίνονται, με βάση το ιδιοκτησιακό καθεστώς, σε τέσσερα είδη: 1) τους δημόσιους χώρους, 2) τους ιδιωτικούς χώρους, 3) τους χώρους που σχετίζονται με διάφορες εθελοντικές οργανώσεις, και 4) τους χώρους που σχετίζονται με διάφορους δήμους. Αναλυτικότερα:

I. Η σημασία των δημόσιων χώρων είναι μεγάλη, γιατί εκτός από το ότι μπορούν να αποτελέσουν το γενεσιουργό στοιχείο των δομημένων μορφών, η σχέση τους με τις κοινωνικές δραστηριότητες και την κοινωνική ζωή τους προσδίδουν χαρακτηριστικά που μπορούν να επηρεάσουν την κοινωνική διαδικασία. Στους δημόσιους χώρους υλοποιούνται οι περισσότερες δραστηριότητες που αφορούν την αναψυχή, την επικοινωνία και την συνάντηση. Τον πιο σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της αναψυχής σε δημόσιους χώρους τον έχει το κράτος. Είναι αυτό που εξασφαλίζει από την μια την "ηρεμία" (π.χ. καθαρίζει τα πάρκα), ενώ από την άλλη παρέχει τους δημόσιους χώρους με σκοπό την ορθολογική αναψυχή.

II. Οι δημόσιοι χώροι δεν μπορούν να διακριθούν με σαφή τρόπο από τους ιδιωτικούς, αφού ο ίδιος χώρος μπορεί να έχει είτε μία δημόσια οργάνωση, είτε μία ιδιωτική. Η ιδιωτικότητα προσδιορίζεται συνήθως από κλειστές μορφές, οι οποίες δίνουν την εντύπωση ή την ψευδαίσθηση της ασφάλειας, της προστασίας, της απομόνωσης κλπ. Η διάκριση δημοσίου - ιδιωτικού δεν υπήρχε πάντα, αλλά είναι

αναπόφευκτη στις βιομηχανικά αναπτυγμένες κοινωνίες. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι στο πλαίσιο των ιδιωτικών χώρων υφίσταται και μια άλλη διαφοροποίηση αυτή των χώρων που στεγάζουν κερδοσκοπικές και των χώρων που στεγάζουν μη κερδοσκοπικές δραστηριότητες.

III. Μια άλλη κατηγορία χώρων είναι εκείνοι όπου πραγματοποιούν τις εκδηλώσεις τους οι εθελοντικές οργανώσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι κινηματογραφικές λέσχες, οι χορωδίες, οι φορείς παραδοσιακών χορών, οι λαογραφικές συλλογές κλπ.

IV. Μια πρόσθετη κατηγορία χώρων είναι εκείνοι όπου πραγματοποιούν τις εκδηλώσεις τους οι δήμοι, αλλά δεν ταυτίζονται πάντα με τους δημοτικούς³¹ (π.χ. μουσικές εκδηλώσεις σε υπαίθρια θέατρα, όπως το θέατρο Δάσους).

V. Η τελευταία διάκριση χώρων είναι αυτή μεταξύ χειμερινών και θερινών χώρων ή αλλιώς υπαίθριων και κλειστών. Ιδιαίτερα η Ελλάδα αποκτά κάποια ιδιαιτερότητα σ' αυτόν τον τομέα λόγω του ότι η υπαίθρια ζωή είναι κυρίαρχη (Α.Δέφνερ, 1992: 390 - 393).

8.3.3. Πολιτιστικές υπηρεσίες και πολιτισμική κρίση

8.3.3.1. Η χωρική διάσταση της πολιτισμικής κρίσης

Η πολιτισμική κρίση δεν είναι τωρινό φαινόμενο, όμως σε σχέση με προγενέστερες εποχές αποκτά και άλλες διαστάσεις. Μια τέτοια διάσταση είναι η χωρική, αφού παρατηρείται κρίση των πολιτιστικών χώρων, γεγονός που συνδέεται με τον παραμερισμό των ελεύθερων αλλά και των δημοσίων χώρων. Βασικοί λόγοι αυτού του παραμερισμού είναι οι παρακάτω:

- **Ο ορθολογισμός στο χώρο.** Σύμφωνα με τους Cheek & Burch, "η φύση της αναψυχής στις βιομηχανικές κοινωνίες συμβολίζεται με την επικράτηση και τη συχνή παρουσία συγκεκριμένου τύπου ειδικών τόπων αναψυχής". Αυτό αποτελεί μια εφαρμογή του zoning, του οποίου η συμβολή ήταν η ορθολογικοποιημένη οργάνωση της καθημερινής ζωής (σύμφωνα με τον Lefebvre), αφού οι λειτουργίες αφορούν καθημερινές δραστηριότητες. Ο ορθολογισμός του χώρου συνδέεται με τον ορθολογισμό του χρόνου, αφού ο διαχωρισμός των λειτουργιών εκφράζεται στο πεδίο του χρόνου.
- **Η εμπορευματοποίηση του χώρου.** Από τη στιγμή που από την παραγωγή και κατανάλωση πραγμάτων μέσα στο χώρο, περνάμε στην άμεση παραγωγή του ίδιου του χώρου, το ακίνητο (έδαφος) μετατρέπεται σε κινητό (οικοδομές και κερδοσκοπίες) και ο χώρος έχει γίνει τεχνητά σπάνιος και αξίζει περισσότερο, προκύπτει ως αποτέλεσμα η εμπορευματοποίηση του χώρου (Α.Δέφνερ, 1992: 419). Η παρεμπόδιση αυτής της εξέλιξης, της επιβίωσης δηλαδή του μη

³¹ Στη δικιά μας εργασία τα πρωτογενή στοιχεία αφορούν μόνο τους δημοτικούς χώρους.

αναπτυγμένου ή φυσικού χώρου, μπορεί να επιτευχθεί μόνο με κρατική παρέμβαση, που εμποδίζει ορισμένους χώρους (π.χ. πάρκα) να αναπτυχθούν για κερδοσκοπικούς σκοπούς. Όσον αφορά την Ελλάδα, το κράτος έχει στραφεί προς την αντίθετη κατεύθυνση, όπως φαίνεται από την προώθηση κτηματικών ομολόγων, οικιστική εκμετάλλευση των καμένων δασών κλπ.

Η εμπορευματοποίηση του χώρου συνυπάρχει μ' αυτή του χρόνου, της κουλτούρας και της αναψυχής. Η αναψυχή μετατρέπεται σε είδος που πουλιέται και αγοράζεται στην αγορά, και δεν αποτελεί μια ιδιότητα που πηγάζει από την οικογενειακή ή κοινοτική ζωή. Έτσι, οι μελετητές έχουν στραφεί προς την ανάπτυξη των επαγγελματικών σπορ, την εμφάνιση της κατανάλωσης ως πρακτικής αναψυχής και την εξέλιξη μιας "πολιτιστικής βιομηχανίας", που μεταφέρεται στην παραγωγή και πώληση δραστηριοτήτων αναψυχής (J.Wilson, 1987: 51 - 52, στο Α.Δέφνερ, 1992).

- **Η ιδιωτικοποίηση του χώρου.** Σύμφωνα με τον Giddens σημαίνει κυρίως την "κατάργηση του δημοσίου χώρου που οφείλεται στην άρση της οικειότητας από το δημόσιο πεδίο και στον εγκλεισμό της στο νοικοκυριό". Χαρακτηριστικά παραδείγματα αναφέρονται σε περιπτώσεις αναπλάσεων (π.χ. Ανατολικό Λονδίνο). Όσον αφορά την ιδιωτικοποίηση της αναψυχής, ο βασικός παράγοντας αυτής της διαδικασίας ήταν η μαζική παραγωγή φτηνών οικιακών διασκεδάσεων με την μορφή της τηλεόρασης, του ραδιοφώνου κλπ., ενώ συνδυάζεται με την εμπορευματοποίηση, αφού για να εισαχθούν πολλά αντικείμενα στο χώρο της κατοικίας πρέπει να είναι εμπορευματοποιημένα.

8.3.3.2. Σχέση της πολιτισμικής κρίσης με την κρίση του κράτους πρόνοιας

Η πολιτισμική κρίση δεν αποτελεί ειδικό γνώρισμα της Ελλάδας, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν έχει κάποιες ιδιαίτερες μορφές. Θα λέγαμε ότι είναι τόσο έντονη, ώστε σε συνδυασμό με την εκπαιδευτική κρίση να συγκροτούν τα σημαντικότερα συστατικά της εθνικής κρίσης. Το κράτος εμπλέκεται σ' αυτήν την υπόθεση μέσω του λόγου που γίνεται για κρατική πολιτική στον τομέα του πολιτισμού. Δεν πρέπει όμως, να παραβλέψουμε την άποψη που αμφισβητεί την ανάγκη για μια τέτοια πολιτική, σε συνδυασμό με την αντίρρηση για την άσκηση πολιτικής όσον αφορά τον ελεύθερο χρόνο. Η κρίση εκφράζεται από το κράτος μέσα από την οικονομίστικη αντίληψη που κυριαρχεί και που μεταφράζεται σε συνεχή επίκληση της έλλειψης πόρων και της αναγκαιότητας βραχυπρόθεσμης απόδοσης των επενδύσεων, σε συνδυασμό με την σύγχρονη κρίση του κράτους πρόνοιας.

Στην Ελλάδα, οι παροχές στον πολιτιστικό τομέα ήταν πάντα λίγες, αφού σύμφωνα με το σκεπτικό των εκάστοτε κυβερνήσεων δεν απαιτούνται πολλά χρήματα γι αυτόν. Όμως, αυτό δεν εμποδίζει ένα μεγάλο χρηματικό ποσό να διατίθεται για διοικητικές δαπάνες

(Ν.Κόνσολας, 1990: 93 - 94). Έτσι φαίνεται ότι η επιχορήγηση του πολιτιστικού τομέα έχει αφηθεί στο ποσοστό από τα κέρδη κάποιας λοταρίας (π.χ. ΛΟΤΤΟ), καθώς και στους χορηγούς. Τέλος, η κρίση του κράτους πρόνοιας επιτείνει και την κυριαρχία των νόμων της αγοράς στην πνευματική ζωή, γεγονός που οδηγεί στην εμπορευματοποίησή της, όπως είδαμε και παραπάνω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ

Σ' αυτό το σημείο θα κάνουμε μια μικρή εισαγωγή για τον κοινωνικό εξοπλισμό στον Δήμο Καλαμαριάς, για την πολιτική και τις στρατηγικές που ακολουθεί. Πριν, όμως, θα παραθέσουμε ορισμένες πληροφορίες για τον Δήμο Καλαμαριάς. Η Καλαμαριά ιδρύθηκε το 1922, αρχικά ως οικισμός του Δήμου Θεσσαλονίκης. Οι πρώτοι κάτοικοι ήταν πρόσφυγες, αστικής κυρίως προέλευσης, οι οποίοι κατάγονταν από τον Καύκασο και τις παραθαλάσσιες περιοχές του Εύξεινου Πόντου.

Η οικιστική ανάπτυξη της Καλαμαριάς άρχισε το 1927, αλλά μόλις το 1943 αποκτά αυτόνομη διοικητική υπόσταση εξελισσόμενη σε Δήμο με 10400 κατοίκους. Η εξέλιξη της πόλης ήταν ραγδαία και σήμερα ο Δήμος Καλαμαριάς, από πλευράς έκτασης και πληθυσμού είναι ο δεύτερος Δήμος του Πολεοδομικού Συγκροτήματος Θεσσαλονίκης (Π.Σ.Θ.), καθώς και της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΚΜ). Είναι χαρακτηριστικό ότι η πληθυσμιακή αύξηση στο Δήμο από το 1981 έως το 1991 ήταν 59,29% (από 50660 κατοίκους - αν και όπως θα δούμε στο τρίτο μέρος έχει γίνει καινούρια εκτίμηση για τον πληθυσμό του 1981 - αυξήθηκε σε 80698 - την στιγμή που η αντίστοιχη αύξηση στο Π.Σ.Θ είναι 4,89%).

Ο κοινωνικός εξοπλισμός του Δήμου (τουλάχιστον σε ότι αφορά τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης που εξετάζουμε σ' αυτή την εργασία) είναι αρκετά ικανοποιητικός. Η ραγδαία όμως, πληθυσμιακή αύξηση καθιστά την περαιτέρω ανάπτυξη του υποχρεωτική. Αυτό αποδεικνύεται και από τις στρατηγικές που έχει επιλέξει ο Δήμος για την ανάπτυξη του. Έτσι, για τα διάφορα είδη κοινωνικού εξοπλισμού είναι:

- **Εκπαίδευση:** Πολιτική του Δήμου είναι η εξασφάλιση χώρων για την κατασκευή σχολικών συγκροτημάτων, έτσι ώστε να αποσυμφορηθούν τα υπάρχοντα σχολεία όλων των βαθμίδων, αλλά ιδιαίτερα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Είναι σημαντικό να πούμε ότι από το 1991 έως σήμερα έχει αυξηθεί ο αριθμός των νηπιαγωγείων κατά τέσσερα (4), των δημοτικών κατά τρία (3), των γυμνασίων κατά ένα (1), και τέλος, των λυκείων κατά ένα (1).
- **Υγεία/Πρόνοια:** Όσον αφορά την υγεία, πολιτική του Δήμου είναι η δημιουργία δημοτικών ιατρείων (υπάρχει ήδη ένα και δρομολογείται άλλο ένα) ως υποστήριξη στο υπόλοιπο υγειονομικό δυναμικό της περιοχής που όπως είναι φυσικό δεν εξυπηρετεί μόνο τον Δήμο Καλαμαριάς, αλλά ολόκληρο το Π.Σ.Θ.. Ως προς την πρόνοια, η πολιτική του Δήμου στρέφεται προς την πρώτη και την τρίτη ηλικία. Δημιουργεί βρεφονηπιακούς σταθμούς, υποστηρίζει διοικητικά τους ήδη υπάρχοντες κρατικούς και του ΠΙΚΠΑ, φτιάχνει νέα ΚΑΠΗ και αναμορφώνει τα υπάρχοντα.

• **Χώροι αναψυχής:** Ο Δήμος Καλαμαριάς είναι ο πιο πλούσιος χώρος στην Θεσσαλονίκη από πλευράς δραστηριοτήτων αναψυχής, αθλητισμού, πολιτισμού, από πλευράς πρασίνου. Η πολιτική του Δήμου συνεχίζεται στην ίδια γραμμή, ενώ ένα μεγαλόπνοο σχέδιο για αξιοποίηση με χώρους αναψυχής, πρασίνου και πολιτισμού του στρατοπέδου Κόδρα έχει ήδη αρχίσει (είναι μέσα στο νέο Κ.Π.Σ). Το τελευταίο εντάσσεται στην γενικότερη πολιτική του Δήμου, κατά την οποία για να αλλάξει χρήση μια περιοχή, χρειάζεται απόφαση του δημοτικού συμβουλίου και γίνεται με κάποια ανταλλάγματα.

Στο επόμενο μέρος θα αναλύσουμε με πιο λεπτομερή τρόπο τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης στον Δήμο Καλαμαριάς, ενώ θα γίνουν και κάποιες προτάσεις για την βελτίωσή του.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ. ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όπως είπαμε και στο τέλος του δεύτερου μέρους, σ' αυτή την ενότητα θα αναφερθούμε διεξοδικότερα στην κοινωνική υποδομή του Δήμου Καλαμαριάς. Θα γίνει ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης για κάθε μέσο συλλογικής κατανάλωσης, ενώ στο τέλος, θα προταθούν λύσεις και θα γίνουν παρεμβάσεις στον πολεοδομικό ιστό του Δήμου, εάν τυχόν διαπιστωθούν ανεπάρκειες ή χωρικές ανισότητες.

10.1. Συλλογική κατανάλωση και Δήμος Καλαμαριάς

Όπως φαίνεται και από την ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης, αλλά και από την πολιτική που ακολουθεί ο Δήμος Καλαμαριάς, στη περιοχή αυτή εφαρμόζονται οι διάφορες θεωρίες συλλογικής κατανάλωσης, και ιδιαίτερα αυτής που είναι σε σχέση με το κράτος πρόνοιας. Είναι χαρακτηριστικό ότι δύο από τα πιο σημαντικά μέσα συλλογικής κατανάλωσης που βοηθούν την κοινωνική αναπαραγωγή, η εκπαίδευση και η υγεία, παρέχονται, η μεν πρώτη, εξ ολοκλήρου από τον δημόσιο τομέα (παρ' ότι τα εισοδήματα των κατοίκων της Καλαμαριάς είναι πόλος έλξης για τον ιδιωτικό τομέα), η δε δεύτερη, σε πολύ μεγάλο ποσοστό από το δημόσιο και μόνο σε ότι αφορά τα ιατρεία εμπλέκεται ο ιδιωτικός τομέας. Στα παραπάνω μεγάλο ρόλο παίζει η πολιτική του Δήμου Καλαμαριάς, ο οποίος όπου έχει την δυνατότητα παρεμβαίνει δημιουργώντας και παρέχοντας μέσα συλλογικής κατανάλωσης (π.χ. Δημοτικό Ιατρείο).

Όμως, όπως σε όλους τους ΟΤΑ στην Ελλάδα, λόγω του συστήματος που επικρατεί (νομαρχιακού τύπου - βλ. 6.1), οι όποιες παρεμβάσεις είναι δύσκολες και επιπλέον εξαρτώνται οικονομικά από το κεντρικό κράτος.

Μελετώντας μια - μια τις κατηγορίες κοινωνικού εξοπλισμού διαπιστώνουμε:

1. Την προσπάθεια εξασφάλισης από το Δήμο απαραίτητων χώρων για την δημιουργία κοινωνικής υποδομής,
2. Την ύπαρξη πολιτικής βούλησης για εξεύρεση συμπληρωματικών μέσων συλλογικής κατανάλωσης για την εξυπηρέτηση της τοπικής κοινωνίας.
3. Την ύπαρξη κοινωνικής πολιτικής του Δήμου, η οποία θεωρητικά συμπλέει με τους υποστηρικτές του κράτους πρόνοιας.

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Δήμος Καλαμαριάς είναι πρώτος μεταξύ των Δήμων του Π.Σ.Θ. σε ότι αφορά το επίπεδο του κοινωνικού εξοπλισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Βασική πηγή των στοιχείων ήταν ο Δήμος Καλαμαριάς, οι υπηρεσίες της Νομαρχίας Θεσσαλονίκης, η ΕΣΥΕ, καθώς και η επί τόπου έρευνα. Το γεγονός ότι τα στοιχεία ήταν δύσκολο να συλλεχθούν από μια υπηρεσία³², δημιουργεί κάποιο πρόβλημα ως προς τα ποσοτικά δεδομένα (σε μερικές κατηγορίες το ποσοστό λάθους είναι μέχρι 5%).

Από τεχνική άποψη, η μέθοδος ανάλυσης βασίστηκε, σε τέσσερα βασικά στοιχεία:

- Στη χρήση του δείκτη χωροθέτησης (ΔΧ), ο οποίος μετράει τη σχετική συγκέντρωση μιας ποσότητας σε μια ζώνη (γεωγραφική ενότητα), ή το σχετικό ύψος ενός ποιοτικού δείκτη σε σύγκριση με τα μέσα μεγέθη για το σύνολο του Δήμου. Όταν οι δείκτες προσεγγίζουν την μονάδα, τότε υπάρχει περίπτωση ομοιόμορφης κατανομής. Ο ΔΧ πρέπει να βασίζεται σε κάποιο μέτρο, το οποίο να αποτελεί το κριτήριο της "κανονικής", ομοιόμορφης κατανομής. Στους ποσοτικούς δείκτες για την παροχή υποδομής, το μέτρο που χρησιμοποιήθηκε ήταν ο πληθυσμός των ηλικιών που κυρίως εξυπηρετούνται από το συγκεκριμένο μέσο συλλογικής κατανάλωσης (π.χ. για τα σχολεία χρησιμοποιήθηκε ο πληθυσμός μαθητικών ηλικιών (0-19)) στην αντίστοιχη ζώνη (δυνάμει μαθητικός πληθυσμός). Για τους ποιοτικούς δείκτες το μέτρο ήταν ο πραγματικός αριθμός εξυπηρετούμενων. Η δομή του δείκτη, στις δύο περιπτώσεις φαίνεται παρακάτω:

1. Ποσοτικός δείκτης χωροθέτησης της υποδομής στη ζώνη X

$$\frac{\text{παροχή στη ζώνη X / πληθ. των ηλ. που εξυπηρετούνται στη ζώνη X}}{\text{παροχή στο Δ.Κ. / πληθ. των ηλ. που εξυπηρετούνται στο Δ.Κ.}}$$

2. Ποιοτικός δείκτης χωροθέτησης της υποδομής στη ζώνη X

$$\frac{\text{εξυπηρετούμενοι στη ζώνη X / παροχή στη ζώνη X}}{\text{εξυπηρετούμενοι στο Δ.Κ. / παροχή στο Δ.Κ.}}$$

- Στη χρήση των πολεοδομικών προτύπων, που έχουν θεσπιστεί από το ΥΠΕΧΩΔΕ (πρώην ΥΧΟΠ) και από τα οποία επισημαίνουμε την ακτίνα εξυπηρέτησης της κάθε λειτουργίας, καθώς και το μέγιστο πληθυσμιακό μέγεθος εξυπηρέτησης. Οι αναλυόμενες λειτουργίες έχουν εμβέλεια που κυμαίνεται από την γειτονιά και την συνοικία (επίπεδο που μας ενδιαφέρει περισσότερο από όλα σ' αυτήν την

³² Π.χ τα στοιχεία για την υποδομή της εκπαίδευσης συλλέχθηκαν από τέσσερις διαφορετικές υπηρεσίες.

Πίνακας 11.1					
Πολυεοδομικά πρότυπα χωροθέτησης για λειτουργίες κοινωνικού εξοπλισμού					
Λειτουργία	Ακτίνα εξυπηρέτησης	Ελάχιστος πληθυσμός εξυπηρέτησης	Μέγιστος πληθυσμός εξυπηρέτησης	Βιώσιμη μονάδα	Επίπεδο πολυεοδομικής ενότητας
Νηπιαγωγείο	400 μ.	#	#	6-9 μ2/χρήστη	Γειτονιά
Δημοτικό σχολείο	800 μ.	1800	3600	4-8 μ2/χρήστη	Συνοικία
Γυμνάσιο	1500 μ.	2100	4200	4-10 μ2/χρήστη	Συνοικία
Λύκειο	1500 μ.	2700	5400	4-9 μ2/χρήστη	Συνοικία
Γυμνάσιο - Λύκειο	1500 μ.	4000	8000	4-9 μ2/χρήστη	Συνοικία
Νοσοκομείο	#	#	40000	#	Πρωτεύουσα νομού
Κέντρο Υγείας	#	15000	40000	#	Πρωτεύουσα επαρχίας
Ιατρείο	$E=(\pi \cdot \kappa)/\alpha$	#	#	0,5 μ2/κάτοικο	Συνοικία
Παιδικός σταθμός	#	#	#	8 μ2/χρήστη	Γειτονιά
ΚΑΠΗ	#	#	#	#	Συνοικία
Παιδικές γωνίες	200 μ.	#	#	0,5 μ2/κάτοικο*	Γειτονιά
Παιδική χαρά	250 μ.	#	#	0,75 μ2/κάτοικο	Γειτονιά
Πάρκο συνοικίας	600 μ.	#	#	1,5 μ2/κάτοικο	Συνοικία
Πάρκο πόλης	#	#	#	4 μ2/κάτοικο	
Πολιτιστικό κέντρο	#	0	5000	#	Γειτονιά
Αθλητισμός - Πυρήνας Α	1500 μ.	1000	5000		Συνοικία
Αθλητισμός - Πυρήνας Β	1500 μ.	5000	30000		Πρωτεύουσα νομού
πηγή: ΥΧΟΠ 1984					

εργασία) έως τις πολεοδομικές ενότητες επιπέδου πόλης ή/και μητρόπολης (κατ' εξαίρεση για τα νοσοκομεία). Στον πίνακα 11.1 παραθέτουμε τα πολεοδομικά πρότυπα που χρησιμοποιεί το ΥΠΕΧΩΔΕ στις μελέτες της Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (ΕΠΑ).

- Στη χρήση κάποιων ειδικών στοιχείων για κάθε μέσο συλλογικής κατανάλωσης, όπως για παράδειγμα οι ώρες λειτουργίας των σχολείων.

Στη περίπτωση μας, οι γεωγραφικές ενότητες του Δήμου Καλαμαριάς, βρίσκονται στο μικρό τμήμα των γεωγραφικών κλιμάκων. Έτσι, μπορούμε να επισημάνουμε τις όποιες ενδοδημοτικές ανισότητες υπάρχουν. Από την άλλη πλευρά, ένας μικρός αριθμός από τις χρησιμοποιούμενες κατηγορίες (νοσοκομεία) έχουν μεγαλύτερη εμβέλεια από την χωρική μας ενότητα. Σ' αυτή την περίπτωση, η υπερ/υποεξυπηρέτηση που μπορεί να υποδηλώνεται από τον ΔΧ μπορεί να είναι πλασματική και να είναι απλώς απόρροια της συμπληρωματικότητας της χωρικής ενότητας με άλλες λιγότερο ή περισσότερο κοντινές.

Τέλος, οι προτάσεις που θα γίνουν θα είναι διττού χαρακτήρα. Από την μια θα επισημαίνονται οι ιδανικές θέσεις χωροθέτησης των διαφόρων μέσων συλλογικής κατανάλωσης, και από την άλλη θα τοποθετούνται και οι ρεαλιστικές θέσεις χωροθέτησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12: ΑΝΑΛΥΣΗ ΥΠΑΡΧΟΥΣΑΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

12.1. Πληθυσμός

Προσεγγίζοντας το πληθυσμιακό μέγεθος του Δήμου Καλαμαριάς τις τελευταίες δεκαετίες 61,71,81,91 με βάση κατ' αρχήν τις αντίστοιχες απογραφές της ΕΣΥΕ διαπιστώνεται, ότι η μεγαλύτερη αύξηση πληθυσμού παρουσιάστηκε την δεκαετία 81 -91 με 59,29%.

Όμως, η αποδοχή από την ΕΣΥΕ απόκλισης του υπάρχοντος πληθυσμιακού μεγέθους του 1981, από τον εμφανιζόμενο στην απογραφή, σε συνδυασμό με ανάλογες απόψεις που εκφράστηκαν από την τοπική αυτοδιοίκηση και άλλους φορείς οδήγησε στην αναγκαιότητα επανεκτίμησής του. Την εργασία αυτή ανέλαβε η Διεύθυνση Οικισμού, η οποία κατέληξε στο πληθυσμιακό μέγεθος των 62526 κατοίκων για το 1981. Εμείς για τις ανάγκες αυτής της εργασίας αποδεχόμαστε αυτό το μέγεθος. Τα παραπάνω φαίνονται στον πίνακα 12.1 και στο διάγραμμα 12.1 μαζί με την συνολική μεταβολή στο Π.Σ.Θ., όπως και το ποσοστό συμμετοχής του πληθυσμού της Καλαμαριάς στον συνολικό πληθυσμό του Π.Σ.Θ.

Τέλος, θέλοντας να έχουμε όσο πιο πλήρη εικόνα για την πληθυσμιακή εξέλιξη της Καλαμαριάς, προσδιορίζουμε με βάση τις προηγούμενες μεταβολές το εκτιμώμενο πληθυσμιακό μέγεθος για το 1994 και το 2000. Σύμφωνα μ' αυτή την εκτίμηση, η Καλαμαριά το 1994 θα έχει 87117 κατοίκους και το 2000 101528 (βλέπε πίνακα και διάγραμμα 12.2).

12.2. Οικιστική δομή

Είναι πια πολύ κοινότυπο να αναφέρεται ότι η οικιστική ανάπτυξη του Π.Σ.Θ. δεν εντάχθηκε στα πλαίσια ενός όποιου οργανωτικού σχήματος, πολεοδομικού σχεδιασμού, που θα επέτρεπε την έστω και υποτυπώδη ορθολογιστική ανάπτυξη του αστικού ιστού. Η έλλειψη του παραπάνω πλαισίου αποτελούσε μια συνειδητά επιλεγμένη οικιστική πολιτική, που κατ' επέκταση εντάσσονταν στα πλαίσια των γενικότερων επιλογών αναπτυξιακής πολιτικής των τελευταίων δεκαετιών.

Ο Δήμος Καλαμαριάς χωρικά εντοπίζεται πάνω στον άξονα της Ανατολικής εξόδου του Π.Σ.Θ. προς την Θέρμη, στο νότιο όριο του Δήμου Θεσσαλονίκης και μέχρι τα όρια του Δήμου Πυλαίας.

Η σημερινή μορφή της οικιστικής δομής του Δήμου Καλαμαριάς δόθηκε, με τις διαδοχικές επεκτάσεις από το 1942 που έγινε αυτόνομος Δήμος, με τα προγράμματα οργανωμένης δόμησης εργατικής κατοικίας, με την αυτοστέγαση σε ιδιόκτητα ή παραχωρημένα οικοπέδα, διαδικασίες, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν

σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, με ποικίλο ιδιοκτησιακό καθεστώς και με διαφορετικά προβλεπόμενο τρόπο ανάπτυξης.

Αποτέλεσμα της άναρχης και απρογραμματίστης εξέλιξης του οικισμού είναι η έντονη διαφοροποίηση των χαρακτηριστικών δόμησης κατά περιοχές, η έλλειψη συνέχειας και ιεράρχησης στο οδικό δίκτυο, καθώς και οι σημαντικές διαφορές αναλογιών των κοινοφελών και κοινόχρηστων εκτάσεων. Βέβαια, μετά το 1986 έγινε η πρώτη ουσιαστικά προσπάθεια για συνολική αντιμετώπιση και πρόβλεψη για ενδεχόμενη μελλοντική επέκταση.

Παρά τα παραπάνω προβλήματα, ο Δήμος Καλαμαριάς εξακολουθεί να δέχεται συνεχώς νέους κατοίκους μεσαίων και υψηλών εισοδημάτων, από περιοχές εκτός Καλαμαριάς (Γ.Π.Σ. Δήμου Καλαμαριάς: 27), γιατί αναμφίβολα παρουσιάζει μια σειρά από συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τους υπόλοιπους δήμους του Π.Σ.Θ.. Τα πλεονεκτήματα αυτά συνοψίζονται:

- Στην πλεονεκτική θέση της περιοχής μέσα στο Π.Σ.Θ., μακριά από οχλούσες βιομηχανίες, με μεγάλη έκταση παραλιακής ζώνης και εύκολη προσπέλαση στις παραθεριστικές περιοχές Χαλκιδικής και Μ.Εμβόλου.
- Στην ικανοποιητική γεωμορφολογία της περιοχής με μικρές κλίσεις προς την παραλία.
- Στις συνθήκες κατοικίας, με σχετικά καλή ρυμοτομία, νέες και ως επί το πλείστον πολυτελείς κατασκευές, έλλειψη αυθαιρέτων, χαμηλή ακόμα δόμηση, ύπαρξη χώρων στάθμευσης κλπ.
- Στις δυνατότητες αναψυχής που υπάρχουν στην περιοχή.
- Στην προβλεπόμενη βελτίωση των συγκοινωνιακών συνδέσεων της περιοχής.
- Στην προβλεπόμενη εγκατάσταση κοινοφελών και κοινόχρηστων εξυπηρετήσεων, καθώς και της απαραίτητης κοινωνικής υποδομής.

12.2.1. Πολεοδομικές ενότητες ή γειτονιές

Η συνολική επιφάνεια του Δήμου Καλαμαριάς είναι περίπου 705 εκτάρια. Μετά την επέκταση του σχεδίου πόλης το 1986, τα 659 εκτάρια είναι ενταγμένα στο σχέδιο πόλης, δηλαδή ποσοστό 93.5%, ενώ τα υπόλοιπα είναι εκτός σχεδίου.

Η διαίρεση των δομημένων εκτάσεων του Δήμου, σε πολεοδομικές ενότητες έγινε μετά από συστηματικότερη διερεύνηση και φαίνεται στον χάρτη Α - 12.1, ενώ στον πίνακα 12.3 φαίνονται αναλυτικά οι εκτάσεις εντός και εκτός σχεδίου των πολεοδομικών ενοτήτων. Η διαίρεση του χώρου έγινε για καθαρά επιχειρησιακούς λόγους, όπως για τον κατ' αρχήν έλεγχο της χωροθέτησης και της επάρκειας χώρων συλλογικής χρήσης ως προς το κοινό που κατοικεί μέσα σ' αυτές. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν συνεπάγεται απαραίτητα

ύπαρξη "γειτονιών" με την ύπαρξη οικιστικών πυρήνων. Βασικά κριτήρια για τον καθορισμό των πολεοδομικών ενοτήτων ήταν:

1. χωρικές συγκεντρώσεις καταστημάτων εξυπηρέτησης,
2. φυσικά χαρακτηριστικά εδάφους,
3. διακοπή της συνέχειας των περιοχών κατοικίας από δρόμους ταχείας κυκλοφορίας, και
4. ιστορικά διαμορφωμένες ενότητες ανάλογα με την καταγωγή του πληθυσμού ή τη σχέση που έχει αναπτυχθεί μεταξύ των κατοίκων (Γ.Π.Σ. Δήμου Καλαμαριάς, 1987).

12.2.2. Πληθυσμιακή κατανομή

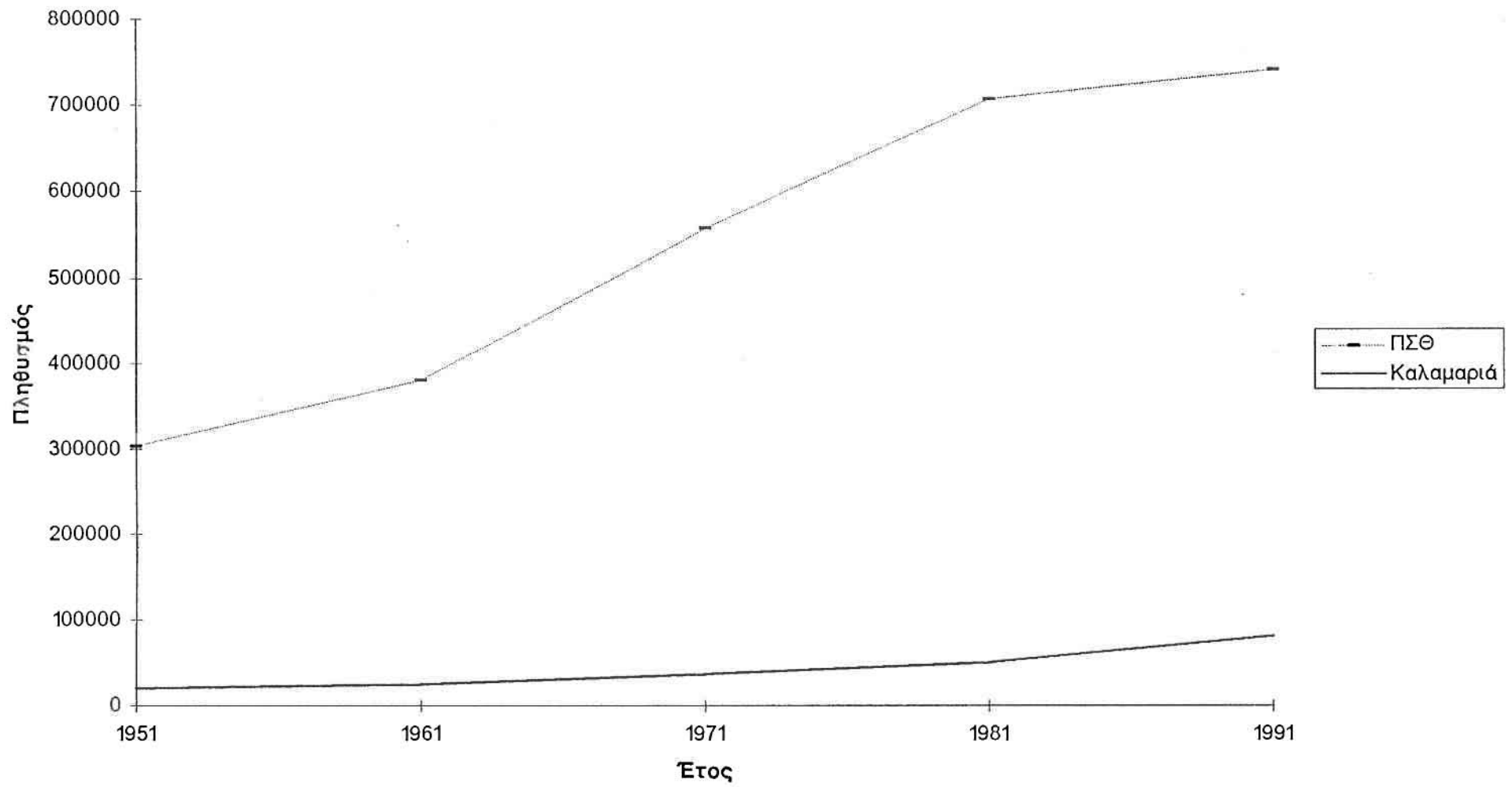
Ο πληθυσμός των Π.Ε., δηλαδή η κατανομή του συνολικού πληθυσμού του Δήμου, είναι απαραίτητο να προσεγγιστεί με κάποια σχετική ακρίβεια. Η προσέγγιση του πληθυσμού κάθε Π.Ε. έγινε με την παρακάτω μεθοδολογία από τον Δήμο Καλαμαριάς. Υπολογίστηκε το σύνολο της δομημένης επιφάνειας για κατοικία των εντός σχεδίου περιοχών. Το μέγεθος αυτό διαιρέθηκε με τον αντίστοιχο πληθυσμό του 1987 του Δήμου, που προσεγγίστηκε από την Δ.Ο.Θ., και έτσι βρέθηκε το μέσο σταθερότυπο, δομημένης επιφάνειας ανά κάτοικο στην Καλαμαριά. Με βάση τα μ² δομημένης επιφάνειας ανά Π.Ε. και το παραπάνω μέσο σταθερότυπο εκτιμήθηκε το πληθυσμιακό μέγεθος των Π.Ε., όπως φαίνεται στον πίνακα 12.4.

Ο αριθμός ατόμων που αναλογούν σε κάθε Ha επιφάνειας γης, περιλαμβανομένων των δρόμων και των κοινόχρηστων χώρων εκφράζει την μικτή πυκνότητα (brutto). Στην Καλαμαριά η μικτή πυκνότητα είναι για το 1987, 133 κάτοικοι/Ha. Ακόμη για το 1987 η χωρητικότητα του Δήμου ήταν 74063 κάτοικοι. Μετά την επέκταση του σχεδίου πόλεως η χωρητικότητα αυξήθηκε σε 103352 κατοίκους (πληθυσμός κορεσμού) (βλέπε πίνακα 12.5). Η προσέγγιση του κορεσμού έγινε με βάση τους νομοθετημένους Σ.Δ. και με τις παραδοχές ότι: α) ένα ποσοστό της δυνάμενης να κτιστεί επιφάνειας θα χρησιμοποιηθεί για άλλες χρήσεις πλην της κατοικίας, β) θα διατηρηθεί το σημερινό σταθερότυπο που ισχύει για την Καλαμαριά των 39.71μ² κατοικίας ανά κάτοικο, και γ) με ποσοστό κορεσμού 0.8 προκύπτει το παραπάνω συνολικό πληθυσμιακό μέγεθος κορεσμού για τις 17 Π.Ε. (103352), μέγεθος που επιλέγεται για τις περαιτέρω εκτιμήσεις αναγκών κοινωνικού εξοπλισμού (Γ.Π.Σ. Δήμου Καλαμαριάς, 1987). Η μέση μικτή πυκνότητα που αντιστοιχεί στον πληθυσμό κορεσμού είναι 203 κατ/Ha (διάγραμμα 12.3), και θεωρείται ικανοποιητική για πυκνοδομημένη περιοχή, ιδιαίτερα σε σχέση με τους άλλους δήμους του Π.Σ.Θ..

Προκειμένου να γίνει η επιλογή του κατάλληλου πληθυσμιακού μεγέθους που θα μας επιτρέψει να προβλέψουμε όχι μόνο τον απαραίτητο εξοπλισμό για την κοινωνική υποδομή, αλλά και τον ρυθμό αύξησης των πυκνοτήτων, έτσι ώστε να κυμαίνεται στα επιθυμητά

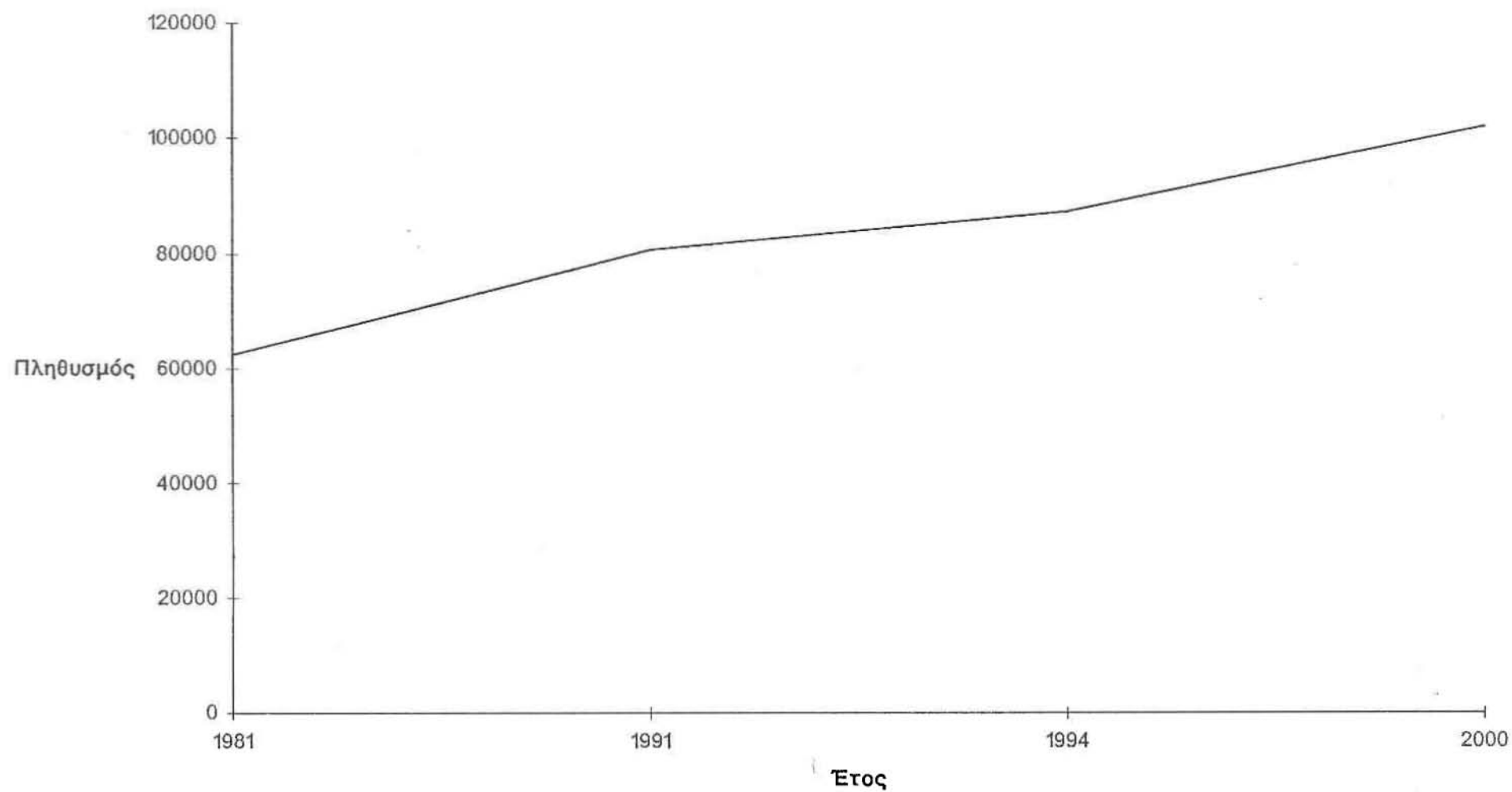
Πίνακας 12.1									
Εξέλιξη πληθυσμού στον Δήμο Καλαμαριάς και στο Π.Σ.Θ.									
	Πληθυσμός					Μεταβολή % ανά δεκαετία			
	1951	1961	1971	1981	1991	Μεταβ. 51 - 61	Μεταβ. 61 - 71	Μεταβ. 71 - 81	Μεταβ. 81 - 91
ΠΣΘ	303493	380648	557360	706180	739998	25,42	46,42	26,70	4,79
Καλαμαριά	20260	25165	36978	50660	80698	24,21	46,94	37,00	59,29
%Καλ./ΠΣΘ	6,68	6,61	6,63	7,17	10,91				
Υπόλοιπο Π.Σ.Θ.	93,32	93,39	93,37	92,83	89,09				
Πηγές: Απογραφές Πληθυσμού ΕΣΥΕ '51, '61, '71, '81, '91.									
Ο πληθυσμός του 81 επανεκτιμήθηκε από τη Δ.Ο.Θ. σε 62526 κατοίκους									

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 12.1: Πληθυσμός στο Π.Σ.Θ. και στην Καλαμαριά

Πίνακας 12.2				
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ				
Κατανομή πληθυσμού κατά ηλικίες για τις χρονιές 1981, 1991				
και κατ' εκτίμηση για 1994 και 2000				
Ηλικίες	1981	1991	1994	2000
0-4	5011	6467	6981	8136
5 έως 9	4976	6422	6933	8079
10 έως 14	4773	6161	6651	7752
15-19	4264	5504	5942	6926
20-24	4650	6002	6480	7552
25-29	4665	6021	6500	7575
30-34	3890	5021	5421	6318
35-39	3732	4818	5202	6063
40-44	4819	6218	6712	7821
45-49	4791	6184	6676	7781
50-54	4826	6229	6725	7837
55-59	2653	3421	3692	4301
60-64	2387	3081	3326	3877
65-69	2527	3262	3522	4105
70-74	2096	2705	2920	3403
75-79	1249	1612	1740	2028
80-84	753	972	1049	1223
85>	464	598	645	751
δεν δήλωσαν	0	0	0	0
Σύνολο	62526	80698	87117	101528

Διάγραμμα 12.2: Εξέλιξη πληθυσμού στην Καλαμαριά, 1981 - 2000

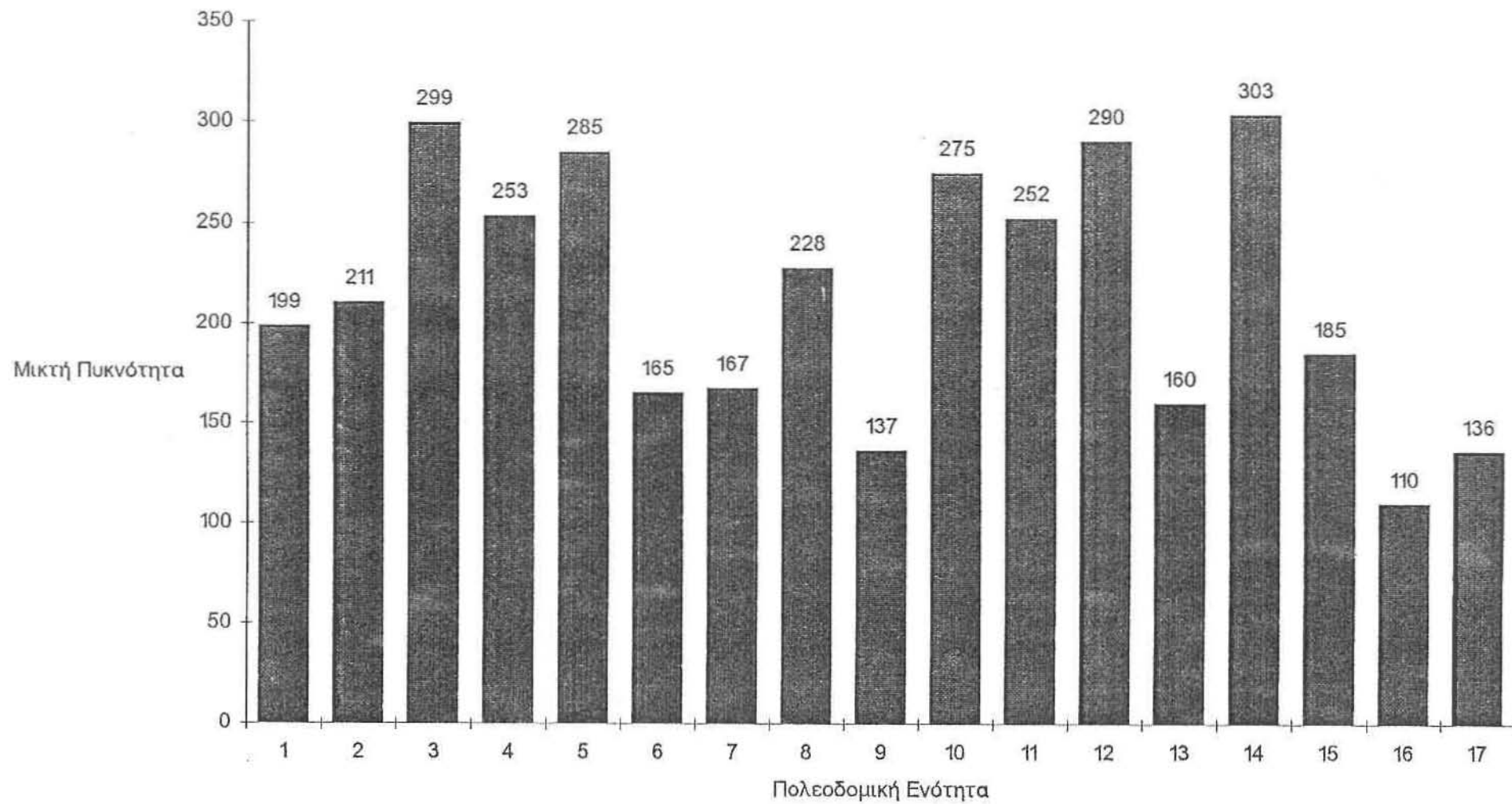

Πίνακας 12.3	
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ	
Εκτάσεις των Π.Ε.	
Πολεοδομική Ενότητα	Έκταση Π.Ε. (Ha)
1. Κολλέγιο	22,5
2. Καραμπουρνάκι	26
3. Γυμνάσιο	26,5
4. Κέντρο	30,62
5. Δέρκων -Κατιρλί - Κουρί	22,5
6. Αρετσού	33,25
7. Νέα Κρήνη	29,5
8. Άγιος Γεώργιος	34,7
9. Άγιος Ιωάννης	33,6
10. Λιμενεργάτες	28,9
11. Άγιος Παντελεήμων	15,5
12. Βυζάντιο	28,5
13. Τέννις	24,8
14. Κηφισιά	18,25
15. Βότση	33,6
16. Φοίνικας	38,6
17. Επέκταση	61,25
A.ΣΥΝΟΛΟ	508,57
1. Υπερτοπικό κέντρο	4
2. Υπερτοπική Παραλιακή Ζώνη - Στρατόπεδο Κόδρα	67,25
3. Υπερτοπικό Πάρκο - Στρατόπεδο Νταλίπη	24,88
4. ΙΚΑ	2,55
5. Ε.Μ.Ο.	12,25
6. Αγρόκτημα Πανεπιστημίου	5,5
7. Υπερτοπικός Αθλητικός Πυρήνας	34
B. ΣΥΝΟΛΟ	150,43
Συνολική Έκταση	659
Παρατήρηση: Στην Καλαμαριά ανήκουν ακόμη 46 Ha, τα οποία αποτελούν την παράκτια ζώνη του Δήμου και είναι εκτός σχεδίου	
Πηγή: Γ.Π.Σ. Δήμου Καλαμαριάς	

ΠΙΝΑΚΑΣ12.4				
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ				
Κατανομή Πληθυσμού (1987) και Μικτής Πυκνότητας/Πολοδομική Ενότητα (brutto)				
Πολοδομική Ενότητα	Έκταση Π.Ε. (Ha)	Πληθυσμός 1987	Μικτή (brutto)	Πυκνότητα
1. Κολλέγιο	22,5	3713		165
2. Καραμπουρνάκι	26	4898		188
3. Γυμνάσιο	26,5	6294		238
4. Κέντρο	30,62	4751		155
5. Δέρκων -Κατιρλί - Κουρί	22,5	5871		261
6. Αρετσου	33,25	4118		124
7. Νέα Κρήνη	29,5	4751		161
8. Άγιος Γεώργιος	34,7	4280		123
9. Άγιος Ιωάννης	33,6	1958		58
10. Λιμενεργάτες	28,9	5469		189
11. Άγιος Παντελεήμων	15,5	1751		113
12. Βυζάντιο	28,5	5998		210
13. Τέννις	24,8	2973		120
14. Κηφισιά	18,25	4946		271
15. Βότση	33,6	3027		90
16. Φοίνικας	38,6	2321		60
17. Επέκταση	61,25	315		5
A.ΣΥΝΟΛΟ	508,57	67434		133
1. Υπερτοπικό κέντρο	4	0		0
2. Υπερτοπική Παραλιακή Ζώνη - Στρατόπεδο Κόδρα	67,25	0		0
3. Υπερτοπικό Πάρκο - Στρατόπεδο Νταλίτη	24,88	0		0
4. ΙΚΑ	2,55	0		0
5. Ε.Μ.Ο.	12,25	0		0
6. Αγρόκτημα Πανεπιστημίου	5,5	0		0
7. Υπερτοπικός Αθλητικός Πυρήνας	34	0		0
B. ΣΥΝΟΛΟ	150,43	0		0
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	659	67434		102

ΠΙΝΑΚΑΣ12.5				
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ				
Κατανομή Πληθυσμού και Μικτής Πυκνότητας/Πολεοδομική Ενότητα (brutto)				
Πολεοδομική Ενότητα	Έκταση Π.Ε. (Ha)	Πληθυσμός Κορεσμού Π.Ε.	Μικτή (brutto)	Πυκνότητα
1. Κολλέγιο	22,5	4470		199
2. Καραμπουρνάκι	26	5478		211
3. Γυμνάσιο	26,5	7926		299
4. Κέντρο	30,62	7758		253
5. Δέρκων -Κατιρλί - Κουρί	22,5	6409		285
6. Αρετσου	33,25	5486		165
7. Νέα Κρήνη	29,5	4938		167
8. Άγιος Γεώργιος	34,7	7907		228
9. Άγιος Ιωάννης	33,6	4590		137
10. Λιμενεργάτες	28,9	7938		275
11. Άγιος Παντελεήμων	15,5	3908		252
12. Βυζάντιο	28,5	8274		290
13. Τέννις	24,8	3965		160
14. Κηφισιά	18,25	5535		303
15. Βότση	33,6	6214		185
16. Φοίνικας	38,6	4236		110
17. Επέκταση	61,25	8330		136
Α.ΣΥΝΟΛΟ	508,57	103362		203
1. Υπερτοπικό κέντρο	4	0		0
2. Υπερτοπική Παραλιακή Ζώνη - Στρατόπεδο Κόδρα	67,25	0		0
3. Υπερτοπικό Πάρκο - Στρατόπεδο Νταλίπη	24,88	0		0
4. ΙΚΑ	2,55	0		0
5. Ε.Μ.Ο.	12,25	0		0
6. Αγρόκτημα Πανεπιστημίου	5,5	0		0
7. Υπερτοπικός Αθλητικός Πυρήνας	34	0		0
Β. ΣΥΝΟΛΟ	150,43	0		0
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	659	103362		157

Διάγραμμα 12.3: Μικτή πυκνότητα κορεσμού (πληθ./Ha) ανά Πολεοδομική Ενότητα

ΠΙΝΑΚΑΣ12.6			
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ			
Κατανομή Πληθυσμού (1994) και Μικτής Πυκνότητας/Πολεοδομική Ενότητα (brutto)			
Πολεοδομική Ενότητα	Έκταση Π.Ε. (Ha)	Πληθυσμός 1994	Μικτή Πυκνότητα (brutto)
1. Κολλέγιο	22,5	3767	167
2. Καραμπουρνάκι	26	4617	178
3. Γυμνάσιο	26,5	6680	252
4. Κέντρο	30,62	6539	214
5. Δέρκων -Κατιρλί - Κουρί	22,5	5402	240
6. Αρετσού	33,25	4624	139
7. Νέα Κρήνη	29,5	4162	141
8. Άγιος Γεώργιος	34,7	6664	192
9. Άγιος Ιωάννης	33,6	3869	115
10. Λιμενεργάτες	28,9	6690	231
11. Άγιος Παντελεήμων	15,5	3294	213
12. Βυζάντιο	28,5	6974	245
13. Τένις	24,8	3342	135
14. Κηφισιά	18,25	4665	256
15. Βότση	33,6	5237	156
16. Φοίνικας	38,6	3570	92
17. Επέκταση	61,25	7021	115
Α.ΣΥΝΟΛΟ	508,57	87117	171
1. Υπερτοπικό κέντρο	4	0	0
2. Υπερτοπική Παραλιακή Ζώνη - Στρατόπεδο Κόδρα	67,25	0	0
3. Υπερτοπικό Πάρκο - Στρατόπεδο Νταλίπη	24,88	0	0
4. ΙΚΑ	2,55	0	0
5. Ε.Μ.Ο.	12,25	0	0
6. Αγρόκτημα Πανεπιστημίου	5,5	0	0
7. Υπερτοπικός Αθλητικός Πυρήνας	34	0	0
Β. ΣΥΝΟΛΟ	150,43	0	0
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	659	0	0

ΠΙΝΑΚΑΣ12.7			
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ			
Κατανομή Πληθυσμού (2000) και Μικτής Πυκνότητας/Πολυενοδομική Ενότητα (brutto)			
Πολυενοδομική Ενότητα	Έκταση Π.Ε. (Ha)	Πληθυσμός 2000	Μικτή Πυκνότητα (brutto)
1. Κολλέγιο	22,5	4390	195
2. Καραμπουρνάκι	26	5381	207
3. Γυμνάσιο	26,5	7785	294
4. Κέντρο	30,62	7620	249
5. Δέρκων -Κατιρλί - Κουρλί	22,5	6295	280
6. Αρετσού	33,25	5389	162
7. Νέα Κρήνη	29,5	4850	164
8. Άγιος Γεώργιος	34,7	7767	224
9. Άγιος Ιωάννης	33,6	4509	134
10. Λιμενεργάτες	28,9	7797	270
11. Άγιος Παντελεήμων	15,5	3839	248
12. Βυζάντιο	28,5	8127	285
13. Τένις	24,8	3895	157
14. Κηφισιά	18,25	5437	298
15. Βότση	33,6	6104	182
16. Φοίνικας	38,6	4161	108
17. Επέκταση	61,25	8182	134
A. ΣΥΝΟΛΟ	508,57	101528	200
1. Υπερτοπικό κέντρο	4	0	0
2. Υπερτοπική Παραλιακή Ζώνη - Στρατόπεδο Κόδρα	67,25	0	0
3. Υπερτοπικό Πάρκο Στρατόπεδο Νταλίπη	24,88	0	0
4. ΙΚΑ	2,55	0	0
5. Ε.Μ.Ο.	12,25	0	0
6. Αγρόκτημα Πανεπιστημίου	5,5	0	0
7. Υπερτοπικός Αθλητικός Πυρήνας	34	0	0
B. ΣΥΝΟΛΟ	150,43	0	0
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	659	0	0

όρια για τα προσεχή χρόνια, έγινε προσέγγιση της πληθυσμιακής ροής για το 1994³³ και το 2000 (βλέπε πίνακες 12.6 και 12.7 αντίστοιχα). Σ' αυτούς τους πίνακες φαίνεται ότι το 1994 (σημερινή κατάσταση) ο πληθυσμός συνεχίζει να αυξάνεται, ενώ παράλληλα ο συντελεστής κορεσμού είναι ακόμη σε χαμηλά επίπεδα (0.67). Αντίθετα, η πρόβλεψη για το 2000 είναι οριακή αφού ο κατ' εκτίμηση πληθυσμός (101528) πλησιάζει τον πληθυσμό κορεσμού. Αυτό σημαίνει ότι μεσοπρόθεσμα θα πρέπει να βρεθούν λύσεις ή για την περαιτέρω ανάπτυξη (πέραν του 2000) του Δήμου Καλαμαριάς ή για την συγκράτηση πλέον της πληθυσμιακής, αλλά και οικιστικής αύξησης (δεδομένου ότι δύσκολα μπορούν να βρεθούν άλλοι χώροι για επέκταση).

12.3. Κοινωνική υποδομή

12.3.1. Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση περιλαμβάνει τις βαθμίδες της Προσχολικής, Δημοτικής, Μέσης, Ανώτερης και Ανώτατης. Κύριος φορέας στην προσχολική, δημοτική και μέση εκπαίδευση είναι το δημόσιο, με συνεχώς φθίνουσα την ιδιωτική πρωτοβουλία. Η θέση και η κατανομή στον χώρο, είναι (πρέπει) ανάλογη της βαθμίδας. Η συστέγαση των βαθμίδων αυτών και ο διπλός κύκλος (πρωί - απόγευμα) είναι κανόνας στο Π.Σ.Θ..

12.3.1.1. Προσχολική εκπαίδευση (Νηπιαγωγεία)

Ο πληθυσμός ηλικιών προσχολικής εκπαίδευσης στον Δήμο Καλαμαριάς είναι ίσος με το 2% περίπου του συνολικού πληθυσμού. Στον χώρο της Καλαμαριάς των 17 πολεοδομικών ενοτήτων λειτουργούν **25 σχολικές μονάδες πρωτοβάθμιας προαιρετικής εκπαίδευσης** με 914 μαθητές (διάγραμμα 12.4) (ποσοστό 9.46% στο σύνολο του Π.Σ.Θ.). Όλες οι μονάδες ανήκουν στο δημόσιο. Το 24% (6 σχολεία) στεγάζεται σε μισθωμένα κτίρια. Το 24% συστεγάζεται με σχολεία της δημοτικής εκπαίδευσης (έχουν όμως δικιές τους αίθουσες). Μόνο το 12% στεγάζεται σε κτίρια παραχωρημένα από τον Δήμο, τα οποία επιπλέον κρίνονται και ακατάλληλα για να φιλοξενήσουν τέτοια χρήση. Το γεγονός αυτό δείχνει τον πολύ περιορισμένο ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης σ' αυτό τον τομέα της συλλογικής κατανάλωσης. Μόλις το 20% στεγάζεται σε δικά του διδακτήρια, που ανήκουν στον ΟΣΚ ή στην Εφορία Σχολείων. Τέλος, το 20% συστεγάζεται με άλλα νηπιαγωγεία που διαθέτουν δικό τους διδακτήριο.

Όπως φαίνεται και στον πίνακα 12.10, ο δείκτης Μαθητές/τμήμα για τα νηπιαγωγεία είναι ίσος με 18, νούμερο που είναι πολύ κάτω από αυτά που ορίζουν τα πολεοδομικά πρότυπα. Αυτό μπορεί να έχει

³³ Ο πληθυσμός για το 1994 για το Π.Σ.Θ. υπολογίστηκε σε 750691 κατοίκους, με την ίδια μέθοδο όπως και για την Καλαμαριά.

δύο εξηγήσεις: ότι οι γονείς στέλνουν τα παιδιά τους σε παιδικούς σταθμούς ή ότι τα στέλνουν σε σχολεία που βρίσκονται κοντά στο χώρο εργασίας τους. Ακόμη, όσον αφορά την κτιριακή υποδομή, η κατάσταση είναι γενικά καλή με 30 παιδιά ανά αίθουσα.

Παρατηρώντας μακροσκοπικά (βλέπε χάρτη Α - 12.2) την χωροθέτηση των νηπιαγωγείων προκύπτουν έντονες διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε πολεοδομικές ενότητες. Παρατηρείται το εξής φαινόμενο: κάποιες ενότητες δεν έχουν καθόλου τέτοια υποδομή, ενώ παραπλήσιες από αυτές έχουν παραπάνω από την κανονική. Ενότητες με καθόλου υποδομή, όπως φαίνεται και στο πίνακα 12.8, είναι το Γυμνάσιο, ο Δέρκων, η Νέα Κρήνη, οι Λιμενεργάτες, το Βυζάντιο, η Κηφισιά. Αντίθετα, όλες οι υπόλοιπες παρέχουν αυτή την υποδομή και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό από το κανονικό, αφού εξυπηρετούν και όσες ενότητες είναι προβληματικές. Αυτό φαίνεται καθαρά και από το δείκτη χωροθέτησης (πίνακας 12.10) που αφορά την κατανομή ποσοτικών δεδομένων των σχολείων. Η διάρθρωση στις διάφορες πολεοδομικές ενότητες παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις από το μέσο επίπεδο, για την υποδομή σε αίθουσες. Ειδικότερα, ο δείκτης για τις αίθουσες, που είναι και το σημαντικότερο μέτρο παροχής υποδομής, παρουσιάζει πολύ μεγάλες αποκλίσεις (μέχρι 252%).

Όσον αφορά την χωρική διαφοροποίηση του δείκτη χωροθέτησης για τα ποιοτικά στοιχεία της υποδομής της προσχολικής εκπαίδευσης εξετάσαμε τα στοιχεία που αναφέρονται στον αριθμό μαθητών ανά αίθουσα. Πρέπει να διευκρινίσουμε ότι υπάρχουν δείκτες, όπως για τον αριθμό μαθητών ανά επιφάνεια αυλής, και κάποιοι άλλοι που αναφέρονται σε συνθήκες π.χ. θέρμανση, οι οποίοι είναι σημαντικοί για την ποιότητα της υποδομής. Τέτοια όμως στοιχεία, δεν ήταν δυνατόν να συλλεγούν ανά σχολική μονάδα στα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

Τέλος, θα πρέπει να τονίσουμε ότι αυτή η ανισοκατανομή και η συγκέντρωση σχολικών μονάδων σε ορισμένες μόνο Π.Ε., είναι κάτι το τελείως απαράδεκτο για αυτό το επίπεδο εκπαίδευσης, αφού η ακτίνα εξυπηρέτησης είναι σε επίπεδο γειτονιάς (ανώτατο όριο 400 m) (είναι δύσκολο για ένα παιδί 4-6 χρόνων να πρέπει να μετακινηθεί παραπάνω από το επίπεδο της γειτονιάς - π.χ. είναι δύσκολο και επικίνδυνο να διασχίζει κάθε μέρα μια μεγάλη οδική αρτηρία, η οποία όπως είπαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο αποτελεί κριτήριο διαχωρισμού Π.Ε.).

12.3.1.2. Δημοτική εκπαίδευση

Είκοσι τέσσερα δημοτικά του δημοσίου αποτελούν την βαθμίδα δημοτικής εκπαίδευσης του Δήμου Καλαμαριάς, με 5257 μαθητές (διάγραμμα 12.4) (9.84% επί του συνόλου του Π.Σ.Θ.). Πραγματικός αριθμός αιθουσών είναι 166 (ποσοστό 10.5% στο σύνολο του Π.Σ.Θ.).

Ο ονομαστικός αριθμός αιθουσών είναι 241 (βλέπε πίνακα 12.8). Από αυτά το 52% στεγάζονται σε δικά τους κτίρια (εντυπωσιακό ποσοστό), το 8% σε κτίρια παραχωρημένα από το Δήμο (και εδώ θλιβερό το ποσοστό, όπως και στα νηπιαγωγεία) και το υπόλοιπο 40% συστεγάζονται με άλλα δημοτικά. Θα πρέπει να πούμε ότι ήδη κτίζεται δημοτικό σχολείο 12 αιθουσών.

Όσον αφορά τον αριθμό μαθητών/τμήμα, όπως φαίνεται και στον πίνακα 12.10, είναι 22 (συμβαδίζει με το Π.Σ.Θ.) και είναι πάλι κάτω από τα όρια που θέτουν τα πολεοδομικά πρότυπα. Η κτιριακή υποδομή κυμαίνεται κι αυτή σε ικανοποιητικά επίπεδα με 32 παιδιά ανά αίθουσα διδασκαλίας, δηλαδή λίγο παραπάνω από το όριο.

Παρατηρώντας τον χάρτη Α - 12.2 αλλά και εξετάζοντας τους δείκτες χωροθέτησης, ποιοτικούς και ποσοτικούς, βλέπουμε τα ίδια συμπτώματα με τα νηπιαγωγεία. Συγκέντρωση σχολικών μονάδων σε κάποιες περιοχές και ανυπαρξία τέτοιων σε κάποιες άλλες, παραβιάζοντας και πάλι το επίπεδο συνοικίας (ανώτερο όριο 800 m) που πρέπει να τηρείται ώστε να είναι λειτουργική η σχολική μονάδα. Η μοναδική διαφορά είναι ότι η ανισοκατανομή, όπως φαίνεται και από τους δείκτες χωροθέτησης (πίνακας 12.10), είναι αυτή τη φορά λιγότερο έντονη.

12.3.1.3. Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Γυμνάσια - Λύκεια)

Στις 17 πολεοδομικές ενότητες της Καλαμαριάς υπάρχουν 7 γυμνάσια και 6 λύκεια, σύνολο 13 σχολικές μονάδες. Όλες ανήκουν στο δημόσιο. Το σύνολο των πραγματικών αιθουσών των γυμνασίων και των λυκείων μαζί είναι 135 (ποσοστό 12.64% επί του συνόλου του Π.Σ.Θ.), ενώ ο αντίστοιχος ονομαστικός αριθμός είναι 199 (πίνακας 12.8). Από τις 13 σχολικές μονάδες οι 10 συστεγάζονται και οι υπόλοιπες είναι αυτόνομες. Πρέπει να τονίσουμε ότι εξετάζουμε γυμνάσια και λύκεια μαζί γιατί είναι εκπαιδευτικά και λειτουργικά δυνατή η συγκρότηση τέτοιων μονάδων, όπως επίσης είναι και η οικονομικότερη λύση.

Στο πλαίσιο αυτής της εργασίας δεν έχει γίνει επεξεργασία και ανάλυση των στοιχείων που αφορούν την τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση (στα όρια του Δήμου Καλαμαριάς δεν υπάρχει καμιά αντίστοιχη μονάδα - κάποια παιδιά από την Καλαμαριά, περίπου 500, φοιτούν σε σχολείο που βρίσκεται στα όρια της Καλαμαριάς με την Πυλαία). Η βαρύτητα, όμως, της γενικής εκπαίδευσης στην ελληνική κοινωνία και η σταθερή, ακόμα προτίμηση της νεολαίας για επιλογές που οδηγούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Φ.Καμούτση, 1992: 281), δικαιολογεί την ξέχωρη αντιμετώπιση της γενικής μεταγυμνασιακής εκπαίδευσης.

Στα σχολεία φοιτούν 6092 (3653+2439) παιδιά (διάγραμμα 12.4) (ποσοστό επί του συνόλου 9.28%) (πίνακας 12.9). Η διαρροή που

εμφανίζεται μεταξύ γυμνασίου και γενικού λυκείου εξηγείται από το ότι ένα τμήμα του πληθυσμού επιλέγει την τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση. Δεν αποκλείεται και ένα ποσοστό των μαθητών να εγκαταλείπουν το εκπαιδευτικό σύστημα μετά το τέλος της εννιαετούς υποχρεωτικής φοίτησης.

Η αναλογία μαθητών ανά τμήμα βρίσκεται σε μεγάλο βαθμό μέσα στους διεθνώς παραδεκτούς κανόνες. Στο γυμνάσιο αυτή η σχέση διαμορφώνεται κατά μέσο όρο στους 29 μαθητές/τμήμα και στο λύκειο 33 μαθητές.

Λιγότερο ικανοποιητικά είναι τα δεδομένα που αναφέρονται στη κτιριακή υποδομή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Σε κάθε αίθουσα διδασκαλίας αναλογούν 45 μαθητές (βλέπε πίνακα 12.10.1) νούμερο πολύ μεγάλο. Το πρόβλημα λύνεται με την συστέγαση με διπλό κύκλο των σχολείων, που όμως γεννά ένα νέο πρόβλημα - το σημαντικότερο αυτή την στιγμή σε ότι αφορά την υποδομή της εκπαίδευσης. Η εμφάνιση αρκετά μεγάλου ποσοστού συστέγασης (περίπου το 77%) οφείλεται στο σχετικά πρόσφατο διαχωρισμό γυμνασίων - λυκείων. Έτσι πολλά λύκεια εμφανίζονται συστεγαζόμενα με γυμνάσια με τα οποία παλαιότερα αποτελούσαν ένα ενιαίο σχολείο.

Όσον αφορά την ποιοτική κατάσταση των κτιρίων, διαπιστώθηκε, από συνέντευξη με την αρμόδιο του Δήμου για τα σχολικά κτίρια, αλλά και από επί τόπου έρευνα, ότι τα κτίρια βρίσκονται από καλή έως μέτρια κατάσταση.

Τέλος, από τους δείκτες χωροθέτησης (πίνακας 12.10.1), αλλά και μακροσκοπικά από το χάρτη Α - 12.2, φαίνεται η σχετική συγκέντρωση των σχολείων σε ορισμένες πολεοδομικές ενότητες, ενώ παρατηρείται ομοιομορφία σε ότι αφορά τους μαθητές ανά τμήμα.

12.3.1.4. Γενικά συμπεράσματα για την εκπαίδευση

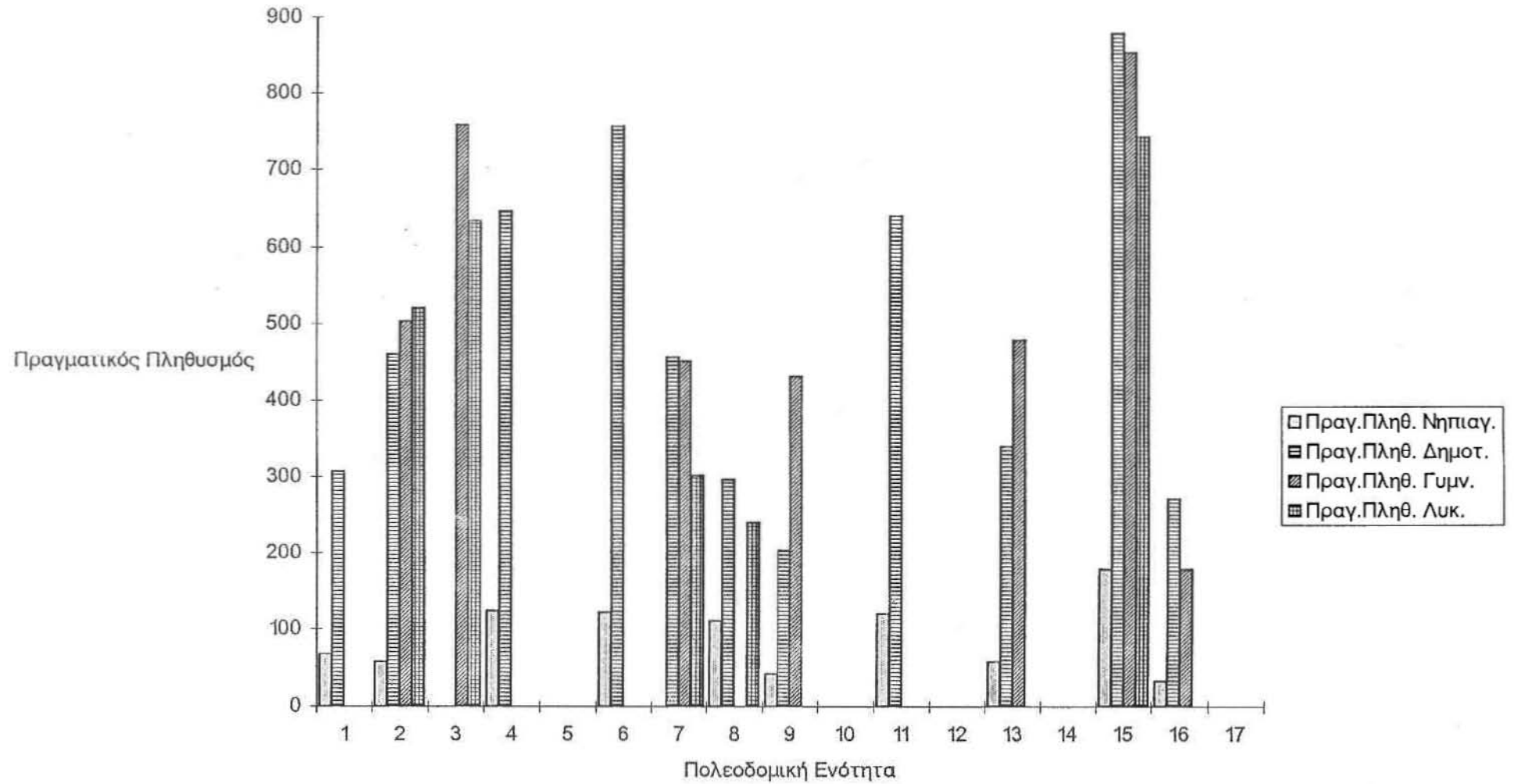
Στη δευτεροβάθμια, όπως και στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ο δημόσιος τομέας κυριαρχεί, επιβεβαιώνοντας έτσι τη σημασία και τον ρόλο των ελληνικών εκπαιδευτικών μηχανισμών στη συνολική διαδικασία οικονομικής, κοινωνικής και ιδεολογικής αναπαραγωγής.

Στο πλαίσιο μιας ουμανιστικής λογικής (όπως είδαμε στο δεύτερο μέρος της εργασίας), όπου η εκπαίδευση αντιμετωπίζεται ως ένα δημόσιο ή ημιδημόσιο αγαθό, η επίσημη κρατική πολιτική για την παιδεία κατευθύνεται από της αρχές μιας εξισωτικής παροχής σε υποδομή ιδιαίτερα στην υποχρεωτική εκπαίδευση. Παρά τις όποιες επιφυλάξεις δημιουργούν οι περιορισμοί του εμπειρικού υλικού, μπορούμε να πούμε ότι αυτή η εξισωτική φιλοσοφία και πρακτική δεν

Πίνακας 12.8											
Κατανομή των αιθουσών ανά πολεοδομική ενότητα											
Π.Ε. \ Σχολεία (Αιθ.)	Νηπιαγωγεία		Δημοτικά		Γυμνάσια		Λύκεια		Γυμ. - Λυκ.		
	Ο.Αιθ.	Π.Αιθ.	Ο.Αιθ.	Π.Αιθ.	Ο.Αιθ.	Π.Αιθ.	Ο.Αιθ.	Π.Αιθ.	Ο.Αιθ.	Π.Αιθ.	
1. Κολλέγιο	4	2	11	11	0	0	0	0	0	0	
2. Καραμπουρνάκι	4	2	18	12	16	18	16	18	32	18	
3. Γυμνάσιο	0	0	0	0	26	26	21	26	47	26	
4. Κέντρο	6	4	31	22	0	0	0	0	0	0	
5. Δέρκων-Κατιρλί-Κουρλί	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
6. Αρετσού	6	4	40	20	0	0	0	0	0	0	
7. Νέα Κρήνη	0	0	23	12	16	18	8	18	24	18	
8. Άγιος Γεώργιος	6	4	12	12	0	0	7	7	7	7	
9. Άγιος Ιωάννης	2	2	10	10	14	14	0	0	14	14	
10. Λιμενεργάτες	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
11. Άγιος Παντελεήμων	8	4	24	12	0	0	0	0	0	0	
12. Βυζάντιο	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
13. Τένις	4	2	12	12	15	15	0	0	15	15	
14. Κηφισιά	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
15. Βότση	8	4	44	27	30	30	23	30	53	30	
16. Φοίνικας	2	2	16	16	7	7	0	0	7	7	
17. Επέκταση	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Σύνολο Καλαμαριάς	50	30	241	166	124	128	75	99	199	135	
Σύνολο Π.Σ.Θ.	461	327	2370	1581					1673	1068	
% Αιθ Καλ/Αιθ Π.Σ.Θ.	10,85	9,17	10,17	10,50					11,89	12,64	
Υπόλοιπο Π.Σ.Θ.	89,15	90,83	89,83	89,50					88,11	87,36	

Πίνακας 12.9										
Κατανομή των αιθουσών ανά πολεοδομική ενότητα										
Π.Ε. \ Μαθητικός πληθυσμός	Νηπιαγωγεία		Δημοτικά		Γυμνάσια		Λύκεια		Γυμ. - Λυκ.	
	Πληθ. 4-6	Πραγ.Πληθ. Νηπιαγ.	Πληθ. 6-11	Πραγ.Πληθ. Δημοτ.	Πληθ. 12-14	Πραγ. Πληθ. Γυμν.	Πληθ. 15-18	Πραγ. Πληθ. Λυκ.	Πληθ. 12-18	Πραγ. Πληθ.
1. Κολλέγιο	75	68	377	307	188	0	151	0	339	0
2. Καραμπουρνάκι	92	58	462	460	231	503	185	521	416	1024
3. Γυμνάσιο	137	0	668	0	334	758	267	634	601	1392
4. Κέντρο	131	124	654	647	327	0	262	0	589	0
5. Δέρκων-Κατιρλί-Κουρλί	108	0	540	0	270	0	216	0	486	0
6. Αρετσού	92	122	462	756	231	0	185	0	416	0
7. Νέα Κρήνη	83	0	416	456	208	451	166	302	374	753
8. Άγιος Γεώργιος	133	111	666	297	333	0	267	240	600	240
9. Άγιος Ιωάννης	77	42	387	204	193	431	155	0	348	431
10. Λιμενεργάτες	134	0	669	0	335	0	268	0	603	0
11. Άγιος Παντελεήμων	66	120	329	640	165	0	132	0	297	0
12. Βυζάντιο	139	0	697	0	349	0	279	0	628	0
13. Τέννις	67	58	334	340	167	479	134	0	301	479
14. Κηφισιά	93	0	466	0	233	0	187	0	420	0
15. Βότση	105	178	524	879	262	853	209	742	471	1595
16. Φοίνικας	71	33	357	271	178	178	143	0	321	178
17. Επέκταση	140	0	702	0	351	0	281	0	632	0
Σύνολο Καλαμαριάς	1743	914	8710	5257	4355	3653	3487	2439	7842	6092
Σύνολο Π.Σ.Θ.	15014	9662	75069	53440	37535	35920	30028	29718	67563	65638
% Πληθ. Καλ/Πληθ. Π.Σ.Θ.	11,61	9,46	11,60	9,84	11,60	10,17	11,61	8,21	11,61	9,28
Υπόλοιπο Π.Σ.Θ.	88,39	90,54	88,40	90,16	88,40	89,83	88,39	91,79	88,39	90,72

Διάγραμμα 12.4: Πραγματικός πληθυσμός μαθητών στην α-βάθμια και β-βάθμια εκπαίδευση ανά Π.Ε.

Πίνακας 12.10								
Δείκτες: Ποιοτικός και ποσοτικός δείκτης χωροθέτησης, μαθητές/αίθουσα και μαθητές/τμήμα								
Π.Ε. \ Δείκτες	Νηπιαγωγεία				Δημοτικά			
	Μαθητές/αίθουσα	Μαθητές/τμήμα	Ποιοτικός ΛΧ	Ποσοτικός ΛΧ	Μαθητές/αίθουσα	Μαθητές/τμήμα	Ποιοτικός ΛΧ	Ποσοτικός ΛΧ
1. Κολλέγιο	34	17	0,93	1,55	28	28	1,28	1,53
2. Καραμπουρνάκι	29	15	0,79	1,26	38	26	1,17	1,36
3. Γυμνάσιο	0	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
4. Κέντρο	31	21	1,13	1,77	29	21	0,96	1,77
5. Δέρκων-Κατιρλί-Κουρί	0	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
6. Αρετσού	31	20	1,11	2,53	38	19	0,87	2,27
7. Νέα Κρήνη	0	0	0,00	0,00	38	20	0,91	1,51
8. Άγιος Γεώργιος	28	19	1,01	1,75	25	25	1,13	0,95
9. Άγιος Ιωάννης	21	21	1,15	1,51	20	20	0,94	1,36
10. Λιμενεργάτες	0	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
11. Άγιος Παντελεήμων	30	15	0,82	3,52	53	27	1,22	1,91
12. Βυζάντιο	0	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
13. Τέννις	29	15	0,79	1,73	28	28	1,30	1,89
14. Κηφισιά	0	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
15. Βότση	45	22	1,22	2,21	33	20	0,92	2,70
16. Φοίνικας	17	17	0,90	1,64	17	17	0,78	2,35
17. Επέκταση	0	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
Σύνολο Καλαμαριάς	30	18	1,00	1,00	32	22	1,00	1,00

Πίνακας 12.10.1										
Δείκτες: Ποιοτικός και ποσοτικός δείκτης χωροθέτησης και μαθητές/αίθουσα ή /τμήμα										
Π.Ε. \ Δείκτες	Γυμνάσια			Λύκεια			Γυμ. - Λυκ.			
	Μαθητές/τμήμα	Ποιοτικός ΔΧ	Ποσοτικός ΔΧ	Μαθητές/τμήμα	Ποιοτικός ΔΧ	Ποσοτικός ΔΧ	Μαθητές/αίθουσα	Μαθητές/τμήμα	Ποιοτικός ΔΧ	Ποσοτικός ΔΧ
1. Κολλέγιο	0	0,00	0,00	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
2. Καραμπουρνάκι	31	1,07	2,65	33	1,00	3,43	57	32	1,05	2,51
3. Γυμνάσιο	29	0,99	2,65	30	0,93	3,43	54	30	0,97	2,51
4. Κέντρο	0	0,00	0,00	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
5. Δέρκων-Κατιρλί-Κουρί	0	0,00	0,00	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
6. Αρετσού	0	0,00	0,00	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
7. Νέα Κρήνη	28	0,96	2,94	38	1,16	3,82	42	31	1,02	2,80
8. Άγιος Γεώργιος	0	0,00	0,00	34	1,05	0,92	34	34	1,12	0,68
9. Άγιος Ιωάννης	31	1,05	2,47	0	0,00	0,00	31	31	1,01	2,34
10. Λιμενεργάτες	0	0,00	0,00	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
11. Άγιος Παντελεήμων	0	0,00	0,00	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
12. Βυζάντιο	0	0,00	0,00	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
13. Τέννις	32	1,08	3,06	0	0,00	0,00	32	32	1,04	2,89
14. Κηφισιά	0	0,00	0,00	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
15. Βότση	28	0,97	3,90	32	0,99	5,06	53	30	0,98	3,70
16. Φοίνικας	25	0,86	1,34	0	0,00	0,00	25	25	0,83	1,27
17. Επέκταση	0	0,00	0,00	0	0,00	0,00	0	0	0,00	0,00
Σύνολο Καλαμαριάς	29	1,00	1,00	33	1,00	1,00	45	31	1,00	1,00

ΠΙΝΑΚΑΣ12.11						
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ						
Κατανομή υγειονομικής περίθαλψης ανά Πολεοδομική Ενότητα						
Πολεοδομική Ενότητα	Πληθυσμός 1994	Νοσοκομεία (κρεβάτια)	Ιατρεία ΙΚΑ	Δημοτικά Ιατρεία	Δείκτης χωροθέτησης (ιατρεία ΙΚΑ)	Δείκτης χωροθέτησης (Δημοτικά ιατρεία)
1. Κολλέγιο	3767	0	0	0	0,00	0,00
2. Καραμπουρνάκι	4617	0	0	0	0,00	0,00
3. Γυμνάσιο	6680	0	0	0	0,00	0,00
4. Κέντρο	6539	0	0	1	0,00	0,08
5. Δέρκων -Κατιρλί - Κουρλί	5402	0	0	0	0,00	0,00
6. Αρετσού	4624	0	0	0	0,00	0,00
7. Νέα Κρήνη	4162	253	1	0	0,14	0,00
8. Άγιος Γεώργιος	6664	0	0	0	0,00	0,00
9. Άγιος Ιωάννης	3869	0	0	0	0,00	0,00
10. Λιμενεργάτες	6690	0	0	0	0,00	0,00
11. Άγιος Παντελεήμων	3294	0	0	0	0,00	0,00
12. Βυζάντιο	6974	0	1	0	0,24	0,00
13. Τέννις	3342	0	0	0	0,00	0,00
14. Κηφισιά	4665	0	0	0	0,00	0,00
15. Βότση	5237	200	0	0	0,00	0,00
16. Φοίνικας	3570	0	1	0	0,12	0,00
17. Επέκταση	7021	0	0	0	0,00	0,00
Σύνολο Δήμου Καλαμαριάς	87117	453	3	1	1,00	1,00
Σύνολο Π.Σ.Θ.		4518	27	0		
%ποσοστό Καλ./Υποδομη Π.Σ.Θ.	υποδομής	10,03	11,11	0		
Υπόλοιπο Π.Σ.Θ.		89,97	88,89	0		

υλοποιείται σε ικανοποιητικό βαθμό. Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πλήρης έλλειψη υποδομής σε οποιαδήποτε βαθμίδα στους χώρους επέκτασης του σχεδίου της Καλαμαριάς, οι οποίοι αποτελούν την μεγαλύτερη πολεοδομική ενότητα του Δήμου και είναι ο χώρος στον οποίο εγκαθίστανται οι νέοι κάτοικοι του Δήμου. Αποτελέσμα όλων αυτών, όπως είδαμε και παραπάνω είναι η ανισοκατανομή των σχολικών κτιρίων, ιδιαίτερα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (στη δευτεροβάθμια λόγω της μεγάλης ακτίνας εξυπηρέτησης της υποδομής, αλλά και της μικρής κλίμακας της εργασίας μας, αυτή η ανισοκατανομή δεν είναι ιδιαίτερα αισθητή).

Η έλλειψη υποδομής είναι αυτή που οδηγεί στη συστέγαση και τον διπλό κύκλο, πρόβλημα το οποίο δημιουργεί πολλά περαιτέρω προβλήματα. Πέρα από το είναι τελείως αντεκπαιδευτικό να γίνονται μαθήματα το μεσημέρι, δημιουργούνται και κοινωνικά προβλήματα. Αυτά εντοπίζονται κυρίως στις οικογένειες με εργαζόμενους και τους δύο γονείς, οικογένειες με περισσότερα από ένα παιδιά (όπου μπορεί ένα να είναι σε πρωινό κύκλο, ένα άλλο σε απογευματινό κλπ.). Όταν λοιπόν μιλάμε για συλλογική κατανάλωση και παροχή μέσων συλλογικής κατανάλωσης ιδιαίτερα από το κράτος, προφανώς εννοούμε υπηρεσίες που προσφέρονται με στόχο την κοινωνική αναπαραγωγή και όχι τη δημιουργία κοινωνικών προβλημάτων. Όμως, στην Ελλάδα αυτό δεν φαίνεται να έχει επιτευχθεί. Δυστυχώς και η Καλαμαριά δεν αποτελεί εξαίρεση.

12.3.2. Υγεία / Πρόνοια

12.3.2.1. Υγεία

Ο τομέας της Υγείας στο Π.Σ.Θ. καλύπτεται από τα γενικά και ειδικά νοσοκομεία, τα θεραπευτήρια του ΙΚΑ και τέλος με ιδιωτικές κλινικές. Η περίθαλψη παρουσιάζει ελλείψεις, όπως και επανάληψη έχει γραφτεί στον τοπικό τύπο, που οφείλονται κυρίως σε ποιοτικές, διαρθρωτικές και χωροθετικές αδυναμίες. Ελλιπής εξοπλισμός, άσχημες κτιριολογικές συνθήκες, άνιση κατανομή κλινών ανά ειδικότητα είναι τα σοβαρότερα προβλήματα που παρουσιάζονται. Το σύνολο των οργανικών κλινών στα νοσοκομεία είναι 4518, ποσοστό 62% του συνόλου των κλινών, ενώ οι ιδιωτικές κλινικές καλύπτουν το 38% με 2736 κλίνες.

Στο Δήμο Καλαμαριάς υπάρχουν δύο **θεραπευτήρια** του ΙΚΑ με σύνολο 453 κλινών (10.03% επί του συνόλου). Τρία **ιατρεία** του ΙΚΑ και ένα δημοτικό ιατρείο λειτουργούν στον Δήμο (πίνακας 12.11). Θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι δεν υπάρχουν καθόλου ιδιωτικές κλινικές. Η χωροθέτηση των παραπάνω φαίνεται στον χάρτη Α - 12.3.

Όπως είναι φανερό, ο παραπάνω αριθμός ιατρείων δεν επαρκεί για την κάλυψη των υγειονομικών αναγκών του Δήμου Καλαμαριάς. Αυτό εξάλλου φαίνεται και από τον δείκτη χωροθέτησης (πίνακας 12.11), αλλά και βγαίνει ως συμπέρασμα από τα πολεοδομικά

πρότυπα που απαιτούν ένα ιατρείο για κάθε συνοικία. Όμως, και τα νοσοκομεία δεν επαρκούν, αφού ας μην ξεχνάμε ότι εξυπηρετούν και το υπόλοιπο Π.Σ.Θ. (π.χ. όταν εφημερεύουν). Επίσης, θα πρέπει να αναφέρουμε την πλήρη έλλειψη κέντρων υγείας που θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες πρωτοβάθμιας περίθαλψης στην Καλαμαριά.

12.3.2.2. Πρόνοια

Στο Δήμο Καλαμαριάς λειτουργούν 17 **βρεφονηπιακοί σταθμοί**, από τους οποίους οι 8 είναι δημόσιοι (ποσοστό 47%), οι 6 ιδιωτικοί (ποσοστό 35%) και μόλις τρεις δημοτικοί (ποσοστό 18% - οι οποίοι μάλιστα λειτουργούν για πρώτη φορά φέτος) (διάγραμμα 12.5). Ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό που φαίνεται στον πίνακα 12.12, είναι ότι μόλις τα 627 παιδιά από τα 6981(ποσοστό 9%) εξυπηρετούνται από τους βρεφονηπιακούς σταθμούς. Όσον αφορά την χωροθέτηση παρατηρείται και εδώ το γεγονός (χάρτης Α - 12.3) της ανισοκατανομής μεταξύ των πολεοδομικών ενοτήτων. Αυτό φαίνεται και από τους δείκτες χωροθέτησης (πίνακας 12.12.1). Το πιο αξιοπερίεργο στην χωροθέτηση των σταθμών είναι ότι οι ιδιωτικοί είναι πιο ομοιόμορφα κατανεμημένοι από τους δημόσιους και τους δημοτικούς.

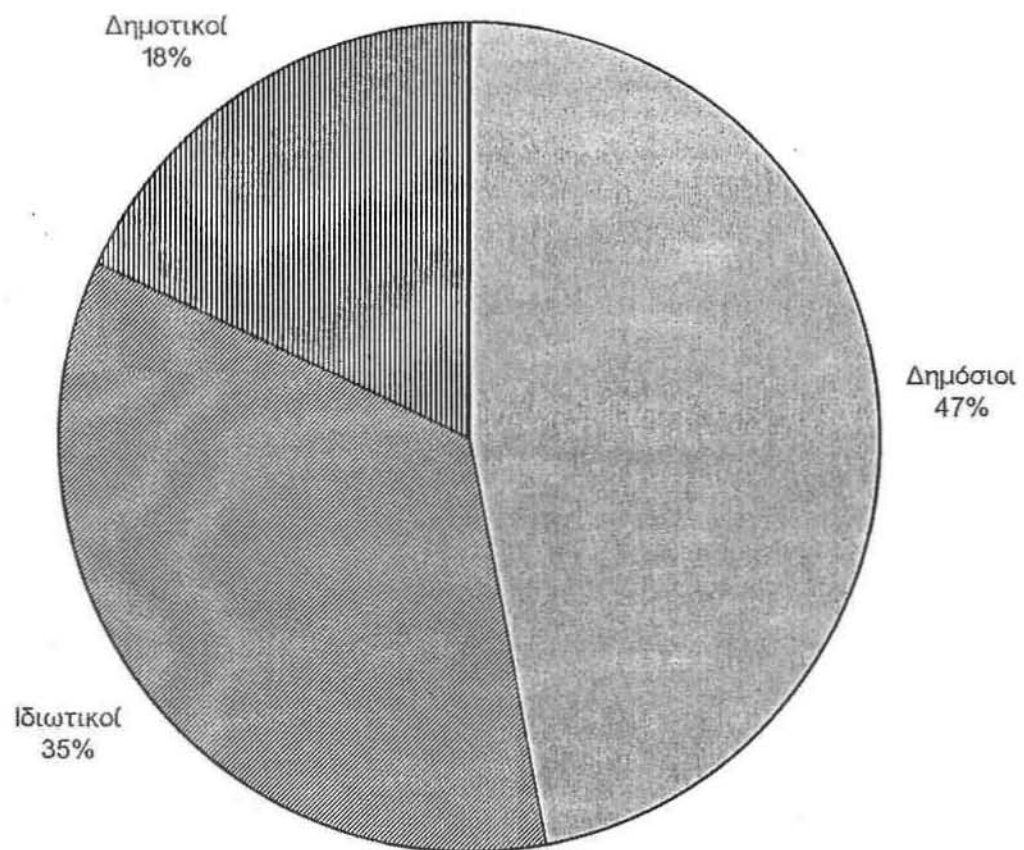
Ακόμη στον χώρο του Δήμου λειτουργούν τρία **ΚΑΠΗ**, που εξυπηρετούν 2050 άτομα και είναι χωροθετημένα ομοιόμορφα. Όμως εξυπηρετούν μόνο το 20% του πληθυσμού πάνω από 65 χρόνων. Συνδυασμένο αυτό το γεγονός με την ανυπαρξία γηροκομείων διαπιστώνουμε την έλλειψη υποδομής και σ' αυτόν τον τομέα (πίνακας 12.13 και χάρτης Α - 12.3). Βέβαια, εδώ δεν είναι επιβεβλημένη η ύπαρξη τέτοιας υποδομής ανά πολεοδομική ενότητα. Όμως, σε ενότητες με όμορφο φυσικό περιβάλλον (π.χ. Καραμπουρνάκι, Αρετσού, Νέα κρήνη), με ελεύθερους χώρους για δημιουργία τέτοιων χώρων, υπάρχει πλήρης έλλειψη.

12.3.2.2. Συμπεράσματα για την υγεία / πρόνοια

Κύριο γενικό συμπέρασμα είναι ότι η τοπική αυτοδιοίκηση στα θέματα υγείας και πρόνοιας έχει αντιφατική πολιτική. Ενώ στην υγεία κάνει μια σοβαρή προσπάθεια να αντιμετωπίσει την πρωτοβάθμια περίθαλψη δημιουργώντας δημοτικά ιατρεία, στην πρόνοια υπάρχει υποτονικότητα και στους βρεφονηπιακούς σταθμούς και στα ΚΑΠΗ. Πέρα όμως, από την ειδική περίπτωση της Καλαμαριάς, πρέπει να τονίσουμε την γενικότερα κακή κατάσταση που παρουσιάζει το Π.Σ.Θ. με το οποίο συμβαδίζει η περιοχή μελέτης μας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12.12									
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ									
Κατανομή υποδομής πρόνοιας ανά Πολεοδομική Ενότητα									
Βρεφονηπιακοί Σταθμοί									
Πολεοδομική Ενότητα	Πληθυσμός (04)	Δημόσιοι - ΠΙΚΠΑ		Ιδιωτικοί		Δημοτικοί		Σύνολο	
		Αριθμός	Εξυπηρετ. πληθυσμός	Αριθμός	Εξυπηρετ. πληθυσμός	Αριθμός	Εξυπηρετ. πληθυσμός	Αριθμός	Εξυπηρετ. πληθυσμός
1. Κολλέγιο	302	1	35	0	0	0	0	1	35
2. Καραμπουρνάκι	370	0	0	1	36	0	0	1	36
3. Γυμνάσιο	535	3	118	0	0	0	0	3	118
4. Κέντρο	524	0	0	0	0	2	70	2	70
5. Δέρκων -Κατιρλί - Κουρί	433	0	0	0	0	0	0	0	0
6. Αρετσου	371	1	37	1	37	0	0	2	74
7. Νέα Κρήνη	334	0	0	0	0	0	0	0	0
8. Άγιος Γεώργιος	534	1	40	1	33	0	0	2	73
9. Άγιος Ιωάννης	310	0	0	1	40	0	0	1	40
10. Λιμενεργάτες	535	0	0	0	0	0	0	0	0
11. Άγιος Παντελεήμων	264	0	0	0	0	0	0	0	0
12. Βυζάντιο	559	0	0	0	0	1	35	1	35
13. Τέννις	268	0	0	1	35	0	0	1	35
14. Κηφισιά	374	0	0	1	35	0	0	1	35
15. Βότση	420	0	0	0	0	0	0	0	0
16. Φοίνικας	286	2	76	0	0	0	0	2	76
17. Επέκταση	562	0	0	0	0	0	0	0	0
Σύνολο Δήμου Καλαμαριάς	6981	8	306	6	216	3	105	17	627
Σύνολο Π.Σ.Θ.	59557	64	2392	46	1610	28	1008	138	5010
%ποσοστό υποδομής Καλ./Υποδομη Π.Σ.Θ.	59557	12,50		13,04		10,71		12,32	
Υπόλοιπο Π.Σ.Θ.		87,50		86,96		89,29		87,68	
%Ποσοστό εξυπηρετούμενων καλ./εξυπηρετούμενων Π.Σ.Θ			12,79				10,42		12,51
Υπόλοιπο Π.Σ.Θ.			87,21				89,58		87,49

Διάγραμμα 12.5: Βρεφονηπιακοί Σταθμοί

ΠΙΝΑΚΑΣ12.13					
ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ					
Κατανομή υποδομής πρόνοιας ανά Πολεοδομική Ενότητα					
ΚΑΠΗ					
Πολεοδομική Ενότητα	Πληθυσμός (64+)	Αριθμός	Εξυηρητ. πληθυσμός	ΠοσοτικόςΔ Χ	Ποιοτικός ΔΧ
1. Κολλέγιο	427	0	0	0,00	0,00
2. Καραμπουρνάκι	523	0	0	0,00	0,00
3. Γυμνάσιο	757	0	0	0,00	0,00
4. Κέντρο	741	1	650	4,44	0,95
5. Δέρκων -Κατιρλι - Κουρλί	612	0	0	0,00	0,00
6. Αρετσού	524	0	0	0,00	0,00
7. Νέα Κρήνη	472	0	0	0,00	0,00
8. Άγιος Γεώργιος	756	1	550	4,35	0,80
9. Άγιος Ιωάννης	439	0	0	0,00	0,00
10. Λιμενεργάτες	758	0	0	0,00	0,00
11. Άγιος Παντελεήμων	373	0	0	0,00	0,00
12. Βυζάντιο	791	0	0	0,00	0,00
13. Τέννις	379	0	0	0,00	0,00
14. Κηφισιά	529	1	850	6,22	1,24
15. Βότση	594	0	0	0,00	0,00
16. Φοίνικας	406	0	0	0,00	0,00
17. Επέκταση	796	0	0	0,00	0,00
Σύνολο Δήμου Καλαμαριάς	9877	3	2050	1,00	1,00
Σύνολο Π.Σ.Θ.	70140	26	30457		
%ποσοστό υποδομής Καλ./Υποδομη Π.Σ.Θ.		11,54			
Υπόλοιπο Π.Σ.Θ.		88,46			
%Ποσοστό εξυηρητούμενων καλ./εξυηρητούμενων Π.Σ.Θ			6,73		
Υπόλοιπο Π.Σ.Θ.			93,27		

12.3.3. Χώροι αναψυχής

Στους χώρους αναψυχής περιλαμβάνονται πολλές δραστηριότητες και αρκετών ειδών εγκαταστάσεις: πράσινο, αθλητισμός, αναψυχή και πολιτιστικές δραστηριότητες.

Οι ελλείψεις σε **χώρους πρασίνου** στο Π.Σ.Θ. είναι μεγάλες ιδιαίτερα στο δυτικό τμήμα, όπου απουσιάζουν τελείως οι ελεύθεροι χώροι κάποιου μεγέθους. Το περιαστικό πράσινο εντοπίζεται κυρίως στο δάσος του Σείχ Σου. Το αστικό πράσινο (πάρκα, άλση, παιδικές χαρές) είναι κατά αρκετά μεγάλο ποσοστό υπερτοπικής λειτουργίας και συγκεντρώνεται στο διαμορφωμένο πάρκο της ΧΑΝΘ - Νέας Παραλίας και στο υπό διαμόρφωση πάρκο (πρώην στρατόπεδο Κόδρα) του Δήμου Καλαμαριάς. Όσον αφορά τον αθλητισμό, την αναψυχή, στο Π.Σ.Θ. παρατηρείται έλλειψη τέτοιων εγκαταστάσεων.

Στο Δήμο Καλαμαριάς είναι έντονη η παρουσία **δραστηριοτήτων αναψυχής** κατά μήκος της παραλίας. Αναπτύσσεται όλο το φάσμα των δραστηριοτήτων, με ιδιαίτερα τονισμένη την κατηγορία του τομέα της διασκέδασης. Το φυσικό περιβάλλον της παραλίας, που είναι μοναδικό στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, συντέλεσε στην έντονη ανάπτυξη αυτής της ζώνης. Τα τελευταία χρόνια, η λειτουργία της αναψυχής άρχισε να επεκτείνεται και κατά μήκος της οδού Σοφούλη (χάρτης Α - 12.4). Σ' αυτό συντέλεσε η έντονη ανοικοδόμηση της περιοχής, η προσφορά καταστημάτων μεγάλου εμβαδού και το σχετικά μεγάλο πλάτος των πεζοδρομίων.

Αρκετοί είναι οι χώροι πρασίνου που εντοπίζονται κυρίως στην παραλιακή ζώνη, ενώ στο κέντρο παρατηρείται το πρόβλημα όλων των ελληνικών πόλεων με την έντονη έλλειψη πρασίνου. Πρέπει να πούμε ότι στις περισσότερες πολεοδομικές ενότητες εμφανίζεται καλή εικόνα από πλευράς πρασίνου. Αυτό οφείλεται κατά κάποιο ποσοστό στην ρυμοτομία της πόλης (η οποία ξεχωρίζει από την υπόλοιπη Θεσσαλονίκη προς το καλύτερο). Μεγάλο είναι επίσης, και το μέγεθος των ελεύθερων χώρων (αδιαμόρφωτοι χώροι πρασίνου) που βρίσκονται στο Δήμο και είναι ιδιοκτησία του δημοσίου (στρατόπεδο Κόδρα, πρώην ιππικός όμιλος). Στην ιδιοκτησία ιδιωτών τέλος, ανήκουν μεγάλοι αδιαμόρφωτοι χώροι στην περιοχή Καραμπουρνάκι και στο κεντρικό τμήμα του οικισμού (επέκταση). Μικρές πλατείες και τοπικά πάρκα υπάρχουν σε ικανοποιητικό βαθμό για την εξυπηρέτηση πολεοδομικών ενότητων γειτονιάς. Στό χάρτη Α - 12.4 φαίνεται καθαρά ο χωρισμός του δήμου σε τρεις ζώνες: (α) την παραλιακή όπου το πράσινο κυριαρχεί (Π.Ε.: Καραμπουρνάκι, Γυμνάσιο, Δέρκων, Νέα Κρήνη, Αρετσού και Άγιος Γεώργιος), (β) το κέντρο και η περιοχή επέκτασης, όπου υπάρχει έλλειψη πρασίνου, τοπικών πάρκων και πλατειών (Π.Ε.: Κέντρο, Κηφισιά, Βότση, Επέκταση, Βυζάντιο, Κολλέγιο, Άγιος Ιωάννης), και (γ) η ζώνη των πολεοδομικών ενότητων με οργανωμένη δόμηση - εργατικές κατοικίες (Φοίνικας, Λιμενεργάτες). Έτσι συγκεντρώνονται περίπου 4,5 Ha για τοπικές πλατείες και 6 Ha για τοπικά πάρκα που καλύπτουν το 55% και το 58% των αντίστοιχων αναγκών. Λιγότερη γη 1.25 Ha

διαθέτουν οι παιδικές χαρές που καλύπτουν μόνο το 23,5% της ανάγκης αυτής (πίνακας 12.13).

Για τον αθλητισμό στον Δήμο Καλαμαριάς χρησιμοποιούνται οι εγκαταστάσεις της Γ.Γ.Α. (αθλητικό κέντρο Μίκρας) με έκταση 6.2 Ha. Το γήπεδο του Απόλλωνα έχει έκταση 3Ha και είναι όμορο του στρατοπέδου Κόδρα. Μικρά γήπεδα ποδοσφαίρου, Μπάσκετ βρίσκονται διάσπαρτα στο Δήμο. Η υπάρχουσα υποδομή καλύπτει μόλις το 13% των αναγκών (πίνακας 12.13).

Τέλος, οι εγκαταστάσεις που χρησιμοποιούνται για πολιτιστικές δραστηριότητες στον Δήμο Καλαμαριάς είναι:

- Πνευματικό Κέντρο του Δήμου επιφάνειας 590 μ2
- Θέατρο (δημοτικό) επιφάνειας 800 μ2
- Διάφορες αίθουσες πολιτιστικών συλλόγων με μικρές βιβλιοθήκες κλπ (πίνακας 12.13).

Πίνακας 12.13 Χώροι αναψυχής	Έκταση (Ha)	Ποσοστό επί των πραγματικών αναγκών
Τοπικές πλατείες	6	58%
Τοπικά Πάρκα	4.5	55%
Παιδικές Χαρές	1.25	23.5%
Αθλητισμός	10	13%
Πολιτιστικές Δραστηριότητες	0.2	33.3%

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13: ΠΡΟΤΑΣΗ

Ένας από τους στόχους της μελέτης είναι να εξασφαλίσει τον απαραίτητο κοινωνικό εξοπλισμό, για την κάλυψη των αναγκών, όχι μόνο των σημερινών αλλά και για μια προοπτική έξι χρόνων (μέχρι το 2000). Οι ανάγκες αυτές θα υπολογιστούν βάσει σταθεροτύπων και πολεοδομικών προτύπων. Για το σκοπό αυτό προτείνεται η δημιουργία νέων χώρων και εγκαταστάσεων και παράλληλα ο εκσυγχρονισμός της υπάρχουσας υποδομής και η βελτίωση της λειτουργίας της, είτε με την απόδοσή τους σε νέες χρήσεις, είτε με τη χρησιμοποίησή τους για πολλαπλές δραστηριότητες. Η χωροθέτηση λειτουργιών κοινωνικής υποδομής ιεραρχείται σε λειτουργίες επιπέδου πόλης και επιπέδου πολεοδομικής ενότητας (γειτονιάς). Θα πρέπει να πούμε ότι στις προτάσεις θα παρουσιαστούν και οι ιδανικές θέσεις χωροθέτησης και οι ρεαλιστικές.

13.1. Εκπαίδευση

Η γενικότερη πολιτική στον τομέα της σχολικής υποδομής είναι η κατάργηση του διπλού κύκλου και η βελτίωση των κτιριακών συνθηκών. Επίσης, επιβάλλεται η μεταφορά των σχολείων που βρίσκονται σε μισθωμένα κτίρια, σε κτίρια που να ανήκουν στον Δήμο ή τον ΟΣΚ και που τηρούν τις προϋποθέσεις καλής λειτουργίας.

13.1.1. Νηπιαγωγεία

Λόγω της μικρής ηλικίας των παιδιών που φοιτούν στα νηπιαγωγεία επιβάλλεται η χωροθέτησή τους σε επίπεδο πολεοδομικής ενότητας. Για την κάλυψη των αναγκών απαιτούνται 6 ακόμη αίθουσες καθώς και διαφορετική χωροθέτηση των υπαρχόντων. Όπως φαίνεται και στον χάρτη Π - 13.1, αλλά και από σχετική διερεύνηση είναι εφικτή η εξυπηρέτηση και πέραν της πολεοδομικής ενότητας. Προβλήματα δημιουργούνται από τους άξονες ταχείας κυκλοφορίας. Έτσι, στην γειτονιά του Τένις προτείνονται διπλές εξυπηρετήσεις αναγκαστικά. Επίσης προτείνεται δημιουργία νέου σχολείου στις περιοχές Γυμνάσιο, Δέρκων και Επέκταση.

13.1.2. Δημοτικά

Για την κάλυψη των αναγκών χρειάζονται ακόμη 38 αίθουσες. Με δεδομένο όμως, ότι ήδη κτίζεται σχολείο 12 αιθουσών σε μια από τις προβληματικές περιοχές το Γυμνάσιο, οι ανάγκες αυτές μειώνονται σε 26. Δύο ακόμη σχολεία 12 και 6 αιθουσών προτείνονται στην περιοχή επέκτασης, τα οποία θα μπορούν να εξυπηρετούν και τον Φοίνικα και τον Άγιο Ιωάννη. Δυσχέρεια εξεύρεσης χώρου υπάρχει στο Βυζάντιο, καθώς η γειτονιά αυτή περιβάλλεται από τις οδούς Ανδριανουπόλεως, Εθνικής Αντίστασης και Αιγαίου που έχουν μεγάλη κυκλοφορία. Έτσι, είναι και αδύνατη η εξυπηρέτησή της από όμορη ενότητα. Έτσι προτείνεται σαν χώρος δημοτικού 8 αιθουσών, έκταση ιδιοκτησίας του ΙΚΑ. Σε ανταλλαγή του χώρου προτείνεται να παραχωρηθεί έκταση στο ΙΚΑ στην γειτονιά της επέκτασης. Επίσης

προβληματική είναι και η Κηφισιά, λόγω πολύ πυκνής δόμησης, η οποία όμως αναγκαστικά θα εξυπηρετηθεί από την όμορη γειτονιά του Βότση.

13.1.3. Γυμνάσια - Λύκεια και γενικά συμπεράσματα

Η χωροθέτηση των εκπαιδευτικών λειτουργιών έγινε με κριτήριο την καλύτερη δυνατή εξυπηρέτηση κάθε γειτονιάς σε δημόσια ή δημοτικά οικόπεδα, σε κενά ιδιωτικά κλπ. ή σε χώρους που θα προκύψουν από εισφορές σε γη. Σε κάθε γειτονιά χωροθετείται ένα νηπιαγωγείο και ένα δημοτικό που θα εξυπηρετεί τα παιδιά της γειτονιάς. Εξαίρεση αποτελεί η Κηφισιά και η Νέα Κρήνη, που είπαμε παραπάνω πως θα εξυπηρετούνται. Τα Γυμνάσια /Λύκεια χωροθετούνται σε 11 από τις 17 γειτονιές με μεγαλύτερη συγκέντρωση στη γειτονία Αρετσού. Για την κάλυψη των αναγκών τους χρειάζονται 70 περίπου αίθουσες. Προτείνεται η δημιουργία σχολικών εγκαταστάσεων 30 αιθουσών στην Αρετσού, 18 αιθουσών στο Βυζάντιο και 22 αιθουσών στην Επέκταση.

13.2. Υγεία / Πρόνοια

Στον τομέα της περίθαλψης προτείνεται η δημιουργία δύο κέντρων υγείας για την κάλυψη των πρωτοβάθμιων αναγκών των κατοίκων. Το ένα θα χωροθετηθεί στην περιοχή της επέκτασης και το δεύτερο στο Κέντρο. Παράλληλα προτείνεται η δημιουργία ενός υγειονομικού σταθμού ή ιατρείου ανά γειτονιά. Πρόταση και του Δήμου αλλά και δικιά μας είναι τα ιατρεία αυτά (όσο το δυνατό περισσότερα να είναι δημοτικά (χάρτης Π - 13.2).

Όσον αφορά την πρόνοια οι 17 σταθμοί πληρούν τις ανάγκες, από πλευράς δυναμικού. Όμως εντοπίστηκε πρόβλημα σε σχέση με τη χωροθέτηση. Έτσι προτείνεται η δημιουργία δύο νέων δημοτικών σταθμών, στην Επέκταση και στο Δέρκων. Ακόμη προτείνεται η δημιουργία 2 νέων ΚΑΠΗ στον Φοίνικα και στον Αγιο Ιωάννη.

13.3. Χώροι αναψυχής

Όπως φάνηκε και από την ανάλυση, σημαντικό ρόλο στην οικιστική ανάπτυξη της Καλαμαριάς έπαιξε η αναψυχή υπερτοπικού χαρακτήρα. Απαιτείται στην συνέχεια η περαιτέρω εξέλιξη του τομέα αυτού οργανωτικά και μεθοδικά, για να δοθεί το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα και συγχρόνως να αποφευχθούν οι αρνητικές επιδράσεις και η αλλοτρίωση των γειτονικών περιοχών αμιγούς κατοικίας. Προτείνονται για την επίτευξη του παραπάνω στόχου ποιοτικές παρεμβάσεις και χωροθέτηση περιοχών ζωνών υπερτοπικού πρασίνου μεταξύ των σημαντικών δραστηριοτήτων αναψυχής που προβλέπονται κατά μήκος του άξονα Πλαστήρα - Σοφούλη, που είναι συνέχεια της παραλίας της Θεσσαλονίκης και καταλήγει στο Αθλητικό κέντρο.

Άλλες ρυθμίσεις που προτείνονται είναι:

- Στο χώρο του στρατοπέδου Κόδρα προτείνεται μετά τον προσδιορισμό των ανασκαφών, η δημιουργία πάρκου και χώρου ποικίλων χρήσεων (έργο που εντάσσεται και στο νέο ΚΠΣ).
- Για την κατοικία του Υπουργού Βορείου Ελλάδος προτείνεται αλλαγή χρήσης του σε κέντρο διεθνών συνεδρίων.
- Στην νότια πλευρά του λιμανιού προτείνεται επίχωση της παραλίας κατά 60 περίπου μέτρα για την δημιουργία χώρων πρασίνου που λείπουν από την περιοχή.

Για τον αθλητισμό στο Δήμο Καλαμαριάς προτείνουμε την αποπεράτωση των έργων στο ολυμπιακών προδιαγραφών αθλητικό κέντρο Μίκρας. Άλλες προτάσεις:

1. Δημιουργία δύο "πυρήνων Β"¹ αθλητικών εγκαταστάσεων. Ένας κοντά στο γήπεδο του Απόλλωνα, όπου με την νέα χάραξη της παραλιακής οδού και τις πεζοδρομήσεις που θα γίνουν ο χώρος μεγαλώνει από 30000 μ² σε 60000. Ο δεύτερος πυρήνας προτείνεται στη περιοχή επέκτασης σε συνδυασμό με το 10ο δημοτικό σχολείο, αλλά και τα σχολεία που προτείνουμε να δημιουργηθούν εκεί, καθώς και με το μελλοντικό να δημιουργηθεί πάρκο στο στρατόπεδο Νταλίπη. Για την εγκατάσταση θα επαρκέσουν 2Ha.
2. Ο ιππικός όμιλος να μεταφερθεί μέσα στην σημερινή έκταση του στρατοπέδου Κόδρα που θα μετατραπεί σε υπερτοπικό πάρκο αναψυχής.
3. Επέκταση των εγκαταστάσεων των Ναυτικών ομίλων Καλαμαριάς και Θεσσαλονίκης.

Έτσι οι εκτάσεις για αθλητικές εγκαταστάσεις στο Δήμο Καλαμαριάς θα ανέλθουν, όπως φαίνεται και στο παρακάτω πίνακα σε:

Ν.Ο.Κ. και Ν.Ο.Θ.	37000 μ ²
Αθλητικό Κέντρο Μίκρας	280000 μ ²
Πυρήνας Β αθλητισμού στο γήπεδο του Απόλλωνα	60000 μ ²
Ιππικός Όμιλος	10000 μ ²
Πυρήνας Β αθλητισμού σε περιοχή επέκτασης	20000 μ ²
Σύνολο	407000 μ ²

Στις εγκαταστάσεις αυτές δεν περιλαμβάνονται μικρές υπάρχουσες εγκαταστάσεις.

Στον τομέα των πολιτιστικών δραστηριοτήτων προτείνεται ένα πνευματικό κέντρο, με βιβλιοθήκη, αίθουσα κινηματογράφου, αίθουσα τελετών επιφάνειας 3000 μ², στο υπερτοπικό πάρκο του

¹ Σύμφωνα με τα πολεοδομικά πρότυπα του ΥΧΟΠ οι αθλητικές εγκαταστάσεις ομαδοποιούνται σε δύο ειδών πυρήνες: τον πυρήνα Α και τον πυρήνα Β που μας ενδιαφέρει στην εργασία (αναφέρεται σε οικισμούς επιπέδου μέχρι κέντρο περιφέρειας). Ο πυρήνας Β περικλείει: Κλειστό γυμναστήριο, κολυμβητήριο με κερκίδες, γήπεδα μπάσκετ και βόλλεϋ, γήπεδα τένις, γήπεδα χάντμπολ και αίθουσα βαρέων αθλημάτων.

στρατόπεδου Κόδρα. Προτείνεται ακόμη να οργανωθούν διάσπαρτες πολιτιστικές δραστηριότητες στις παραλιακές ζώνες αναψυχής στο Καραμπουρνάκι και στην Νέα Κρήνη, στο τοπικό Πάρκο των χαμένων πατρίδων και στη περιοχή επέκτασης κοντά στον Άγιο Ιωάννη.

Τέλος, για το τοπικό πράσινο εξυπηρέτησης γειτονιάς, τοπικές πλατείες, τοπικά πάρκα, παιδικές χαρές, προτείνεται η εξασφάλιση με διατάγματα χώρων ή με εισφορά απόκτηση χώρων στη περιοχή επέκτασης, η δέσμευση οικοπέδων που δεν έχουν οικοδομηθεί, η σωστή οργάνωση των κοινόχρηστων χώρων στις πυκνοδομημένες περιοχές, οι φυτεύσεις με πράσινο κατά μήκος των δρόμων. Έτσι, σύμφωνα με την πρόταση οι ανάγκες για τοπικές πλατείες, τοπικά πάρκα και παιδικές χαρές καλύπτονται κατά 77%, 75% και 63% αντίστοιχα.

13.4. Αλλαγές χρήσεων γής

Η πρότασή μας περιλαμβάνει και κάποιες αλλαγές χρήσεων γής, οι οποίες φαίνονται παρακάτω:

- Παύση της λειτουργίας του νεκροταφείου στη περιοχή επέκτασης και μεταφορά του στο ανατολικό νεκροταφείο Θεσ/νίκης και δημιουργία στην θέση του χώρων πρασίνου.
- Από την απομάκρυνση λοιπών λειτουργιών προκύπτουν χώροι που μπορούν να αξιοποιηθούν για τις ανάγκες κοινωνικής υποδομής.
- Παραχώρηση 80 στρεμμάτων από το στρατόπεδο Νταλίπη. Στην περιοχή αυτή, όπου δεν υπάρχουν δημοτικά οικόπεδα για τις ανάγκες κοινωνικής υποδομής της επέκτασης, μπορούν να δημιουργηθούν: πυροσβεστικός σταθμός, κλειστό γυμναστήριο, βρεφοκομείο, κέντρο νεότητας. Το πάρκο αυτό θα εξυπηρετήσει γειτονικές περιοχές, όπως Βότση, Λιμενεργατικά, Βυζάντιο που στερούνται χώρους πρασίνου. Στην ίδια έκταση προβλέπεται χώρος αθλοπαιδιών για την εξυπηρέτηση των αναγκών των γειτονικών συνοικιών της επέκτασης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14: Γενικά Συμπεράσματα

Όπως είδαμε στο πρώτο μέρος, έχουν κατά καιρούς παρουσιαστεί διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις για το θέμα της συλλογικής κατανάλωσης. Όλες συμφωνούν ότι η συλλογική κατανάλωση είναι ο μοχλός για την κοινωνική αναπαραγωγή, διαμέσου των αγαθών και υπηρεσιών (μέσα συλλογικής κατανάλωσης) που παρέχονται από κάποιους φορείς. Όλη η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το ποιοί θα είναι αυτοί οι φορείς. Το δημόσιο, ο ιδιωτικός τομέας ή κάποια ενδιάμεση μορφή (παροχή από κάποιο ιδιωτικό φορέα με επιδότηση από το κράτος);

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι η σχέση της συλλογικής κατανάλωσης, της κοινωνικής αναπαραγωγής με τον αστικό χώρο. Ο τύπος κοινωνικής αναπαραγωγής οδηγεί στην διαμόρφωση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών στον αστικό χώρο και, παράλληλα, ο διαμορφωμένος αστικός χώρος επιδρά, με τη σειρά του, στη διαμόρφωση του τύπου κοινωνικής αναπαραγωγής. Στην πραγματικότητα όμως, ο τύπος κοινωνικής αναπαραγωγής και η δομή του αστικού χώρου είναι όψεις της ίδιας κοινωνικής διαδικασίας (Θ.Μαλούτας, 1992: 27). Αυτό σημαίνει σε ότι αφορά τον ελληνικό αστικό χώρο ότι η απόκτηση μέσων συλλογικής κατανάλωσης, εκ των υστέρων, είναι ιδιαίτερα προβληματική, λόγω και της δομής του αστικού χώρου. Απόδειξη γι αυτή τη διαπίστωση ο Δήμος Καλαμαριάς. Η άναρχη διαμόρφωση του χώρου και η οριακή αξιοποίησή του μέχρι το σημείο του κορεσμού, δεν αφήνουν περιθώρια χωροθέτησης νέων μέσων συλλογικής κατανάλωσης, χωρίς να χρειάζονται χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες, τεράστιες δαπάνες απαλλωτρίωσης κλπ. Εξάλλου, η πραγματοποίηση κοινωνικών δαπανών σε περιόδους κρίσης, όπου αμφισβητείται η χρησιμότητά τους (γενικά του κράτους πρόνοιας) και επιχειρήται γενική συρρίκνωσή τους, είναι προβληματική. Θεωρητικά βέβαια, σε περιοχές επεκτάσεων (όπως η πολεοδομική ενότητα 17 στον Δήμο Καλαμαριάς) ή σε μη πυκνοδομημένες εντός σχεδίου περιοχές (όπως οι Π.Ε. Αρετσού, Νέα Κρήνη, Άγιος Ιωάννης, Τένις, Βότση, Φοίνικας και Επέκταση), η απόκτηση γης είναι δυνατή μέσω του μηχανισμού εισφοράς γής (Ν. 1337/83). Στην πράξη όμως, οι αντιστάσεις από την πλευρά των μικροιδιοκτητών γης και η περιορισμένη βούληση κράτους και τοπικής αυτοδιοίκησης για την εφαρμογή αυτού του μηχανισμού, αχρηστεύουν τις δυνατότητες που παρέχει αυτό το θεσμικό πλαίσιο.

Η πρόσβαση, η κατανομή και η ποιότητα στα μέσα συλλογικής κατανάλωσης, που διαπιστώνουμε στο χώρο μελέτης μας, δεν είναι ίδιον μόνο αυτής, αλλά είναι το πρότυπο που ακολουθείται σ' όλο τον ελλαδικό χώρο (αστικά κέντρα και επαρχία), το οποίο πηγάζει από το Π.Σ.Π. (Πολεοδομικό Συγκρότημα Πρωτεύουσας). Παρ' όλο που η περιοχή μελέτης μας είναι μικρή, θα μπορούσαμε να ρισκάρουμε την γενίκευση κάποιων συμπερασμάτων. Αυτά συνοψίζονται στα εξής:

- Έχουμε κυριαρχία των κεντρικών αστικών περιοχών στην παροχή κοινωνικής υποδομής από πλευράς του κράτους, γεγονός που σημαίνει ότι η συγκεντρωτική λογική, εκτός από το εθνικό επίπεδο, λειτουργεί και σε επίπεδο αστικού χώρου. Αυτό εν μέρει εμφανίζεται και στον Δήμο Καλαμαριάς (π.χ. οι περισσότεροι βρεφονηπιακοί σταθμοί βρίσκονται στο κέντρο της Καλαμαριάς, ενώ οι περιφερειακές γειτονιές, στερούνται τέτοιων υπηρεσιών). Γι αυτόν ακριβώς τον λόγο στην πρότασή μας για τον Δήμο προτείνουμε περισσότερο δίκαιη και αποκεντρωτική κατανομή.
- Όσον αφορά την ίδρυση και διαχείριση των μέσων συλλογικής κατανάλωσης, παρατηρείται έντονη έλλειψη προγραμματισμού, σχεδιασμού και συντονισμού. Αυτό έγινε ακόμη πιο σαφές από τη διαδικασία συλλογής στοιχείων, αφού η φανερή ή λανθάνουσα κυριαρχία των παραδοσιακών πολιτικών δομών, οδηγεί όχι μόνο σε ένα ανορθολογικό πλέγμα επικαλύψεων αρμοδιοτήτων και ελέγχου, αλλά και στην παραγωγή, κατανομή και διανομή των παρεχόμενων υπηρεσιών χωρίς κανένα προγραμματισμό και συντονισμό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση του Δήμου Καλαμαριάς προτείνεται η ανάπτυξη των μέσων συλλογικής κατανάλωσης από την τοπική αυτοδιοίκηση με βάση έναν μεσοπρόθεσμο προγραμματισμό (μέχρι το 2000) και σχεδιασμό. Έτσι, καταφέρνουμε και λύνουμε και το πρόβλημα του συντονισμού, εφόσον αρμόδια αρχή θα είναι μία, η τοπική αυτοδιοίκηση.
- Από μελέτες που έχουν γίνει στην Ελλάδα διαπιστώθηκε γενικά ότι οι φορείς που παρέχουν τις υπηρεσίες τους μέσω της αγοράς συγκεντρώνονται σε Δήμους υψηλών εισοδημάτων. Κάτι τέτοιο δεν επαληθεύτηκε στην περιοχή μελέτης μας, καθώς είναι καθολική η έλλειψη τέτοιων φορέων σ' αυτήν. Αυτό βέβαια, δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι στον Δήμο Καλαμαριάς δεν κατοικούν υψηλά εισοδηματικά στρώματα. Η Καλαμαριά αποτελεί εξαίρεση, ίσως, λόγω της ιδιάζουσας σύνθεσης του πληθυσμού της (πρόσφυγες, εργάτες, ενώ μόνο την τελευταία δεκαετία έχουν αρχίσει να εγκαθίστανται υψηλά εισοδηματικά στρώματα). Άρα λοιπόν, οι παρατηρούμενες χωρικές κατανομές, αλλά και η σχέση των μέσων συλλογικής κατανάλωσης και των φορέων που τα υποκαθιστούν και αφορούν μορφές εμπορευματοποιημένης κατανάλωσης απαιτούν, περαιτέρω διαχρονική μελέτη.
- Τέλος, σε ότι αφορά την παρουσία μορφών αυτόνομης κατανάλωσης ως λειτουργικών υποκατάστατων των αναγκαίων κρατικών παρεμβάσεων σε αντίστοιχους τομείς της συλλογικής κατανάλωσης, παρατηρούμε ότι η θέση της Καλαμαριάς είναι από μέτρια έως υποβαθμισμένη στους τομείς αυτούς (π.χ. προστασία υπερηλίκων). Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι στην Καλαμαριά (αυτό όμως συμβαίνει και στις περισσότερες ανάλογες περιοχές), αναπαράγονται οι παραδοσιακές εκείνες αξίες που λειτουργούν ως ασφαλιστικές δικλείδες για την κάλυψη των απαιτήσεων προς παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Για να ισορροπήσει κάπως αυτή η κατάσταση, προτείνεται από την παρούσα μελέτη η περαιτέρω ανάπτυξη των κρατικών μορφών συλλογικής κατανάλωσης (μέσω της τοπικής αυτοδιοίκησης), ώστε να μην υπάρχει συνεχώς αυτή η οπισθοδρόμηση/παλινδρόμηση στις παραδοσιακές αξίες.

Η λύση για την παροχή μέσων συλλογικής κατανάλωσης φαίνεται να προέρχεται από την τοπική αυτοδιοίκηση. Το τοπικό κράτος αναδύθηκε μέσα από την αναζήτηση τρόπων αντιμετώπισης κρίσιμων προβλημάτων του σύγχρονου κράτους. Ένα από αυτά τα προβλήματα είναι η παροχή κοινωνικής υποδομής. Όπως φάνηκε και από τον Δήμο Καλαμαριάς, όπου η τοπική αυτοδιοίκηση πήρε πρωτοβουλίες (π.χ. δημιουργία δημοτικών ιατρείων), αρκετά προβλήματα διευθετήθηκαν. Αυτό όμως, δεν σημαίνει ότι οι συνθήκες μέσα στις οποίες η τοπική αυτοδιοίκηση καλείται να δώσει λύσεις είναι ευνοϊκές. Θα πρέπει αρχικά να απαγκιστρωθεί από τον έλεγχο και την εξάρτηση από το κεντρικό κράτος (τα οποία είναι ιδιαίτερα έντονα στην Ελλάδα) από την μια μεριά, ενώ από την άλλη θα πρέπει να αναπτυχθεί πιο δυνατή βούληση για αξιοποίηση των δυνατοτήτων που της δίνει το θεσμικό πλαίσιο. Το πιο δύσκολο είναι το πρώτο, γιατί είναι αυτό που προϋποθέτει εκσυγχρονισμό του πολιτικού και διοικητικού μας συστήματος. Κάτι τέτοιο όμως, θα διευκόλυνε την παραγωγή μέσων συλλογικής κατανάλωσης. Παράλληλα όμως, η αναγκαιότητα περιορισμού των σημαντικών ελλειμάτων του δημόσιου τομέα, καθώς και οι πολιτικές περιορισμού των επενδύσεων σε κοινωνικό εξοπλισμό εμφανίζονται ως τα πιο σοβαρά εμπόδια. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο οργανωτικός εκσυγχρονισμός παρουσιάζεται ως η καλύτερη λύση με το σκεπτικό ότι η αυξημένη αποδοτικότητα των διαφόρων φορέων θα εξασφάλιζε (κυρίως μέσω της δραστηκής μείωσης των λειτουργικών τους εξόδων) κάποιες πιστώσεις για τη διατήρηση ή αύξηση της παραγωγής και της ποιότητας των μέσων συλλογικής κατανάλωσης. Μένει να διαπιστώσουμε πως η πολιτική ηγεσία θα δώσει μια τέτοια δυνατότητα θέσπισης, αλλά κυρίως εφαρμογής τέτοιων μέτρων εκσυγχρονισμού.

Τέλος, σαν γενικό συμπέρασμα από αυτή την εργασία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το κράτος πρόνοιας στην Ελλάδα υστερούσε και υστερεί και ότι είναι τόσο ιδιάζουσες οι συνθήκες που μάλλον δεν μας επιτρέπει να μιλάμε για συλλογική κατανάλωση στην Ελλάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανανιάδου,Μ. κ.α. (1976): ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΧΩΡΟΙ ΚΑΙ ΠΡΑΣΙΝΟ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ. Θεσσαλονίκη: ΤΕΕ.
- Αραβαντινός,Α. (1986): ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ. Αθήνα: Ε.Μ.Π.
- Γετίμης,Π (1988): "Η συγκρότηση του τοπικού κράτους στην Ελλάδα". Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ) Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Χωρικές και τομεακές προσεγγίσεις. Αθήνα: Εξάντας. (σελ. 149 - 182).
- Γετίμης,Π. (1993): "Κοινωνικές Πολιτικές και Τοπικό Κράτος". Στο Γετίμης,Π. και Γράβαρης,Δ. (επιμ.) Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική. Αθήνα: Θεμέλιο. (σελ. 91 - 121).
- Γετίμης,Π. και Καυκαλάς,Γ. (1990): Τοπική Ανάπτυξη και Μορφές Κρατικής Ρύθμισης στην Ελλάδα. Τόπος, τεύχος 1. Αθήνα: ΑΠΑΠ. (σελ. 3 - 20).
- Γκόρτσος,Κ. (1992): Η χωρική κατανομή της κοινωνικής πρόνοιας. Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ.): Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. (σελ. 325 -344).
- Γράβαρης,Δ. (1993): "Στοιχεία για μια Κριτική Θεωρία της Κοινωνικής Πολιτικής". Στο Γετίμης,Π. και Γράβαρης,Δ. (επιμ.) Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική. Αθήνα: Θεμέλιο. (σελ. 29 -72).
- Δέφνερ,Α. (1992): Πολιτιστικές δραστηριότητες και ελεύθερος χρόνος: Κοινωνικές και γεωγραφικές διαστάσεις. Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ.): Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. (σελ. 377 - 437).
- Δήμος Θεσσαλονίκης, Δ/ση Αρχιτεκτονικού - Σχέδιο Πόλεως. (1992): ΟΔΗΓΟΣ ΠΟΛΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Θεσσαλονίκη: Δήμος Θεσσαλονίκης
- Δήμος Καλαμαριάς. (1992): ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΑΤΛΑΝΤΑΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ. Υπηρεσίες, εκπαίδευση, πολιτισμός, αθλητισμός, υγεία, διασκέδαση. Θεσσαλονίκη: Δήμος Καλαμαριάς.
- Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Θεσ/νίκης. (1989): Πίνακες σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Νομού Θεσ/νίκης. Στατιστικά στοιχεία σχολικού έτους 1989-90. Θεσσαλονίκη: Δ.Π.Ε.Ν.Θ.
- Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Θεσ/νίκης. (1993): Πίνακες σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης Νομού Θεσ/νίκης. Στατιστικά στοιχεία σχολικού έτους 1993-94. Θεσσαλονίκη: Δ.Π.Ε.Ν.Θ.
- Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Θεσ/νίκης. (1989): Πίνακες σχολείων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης Νομού

Θεσ/νίκης. Στατιστικά στοιχεία σχολικού έτους 1993-94.
Θεσσαλονίκη: Δ.Δ.Ε.Ν.Θ.

• Greenpeace - Ελευθεροτυπία. (1994): ΠΡΟΤΑΣΗ ΖΩΗΣ. Η ΒΙΩΣΙΜΗ ΠΟΛΗ. Στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία. Αριθμός Φύλλου 5763 της 21/9/1994. Αθήνα: Τεγόπουλος.

• ΕΣΥΕ. (1991): Προσωρινά αποτελέσματα της απογραφής της 17ης Μαρτίου του 1991. Αθήνα: ΕΣΥΕ.

• ΕΣΥΕ. (1989): Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού κατοικιών της 5ης Απριλίου 1981. Τόμος V - Τεύχος 2. Αθήνα: ΕΣΥΕ.

• ΕΣΥΕ. (1994): Πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδας κατά την απογραφή της 17ης Μαρτίου 1991. Αθήνα: ΕΣΥΕ.

• Folin, M. (1981): "The production of the general conditions of social production and role of the state. Στο Harloe, M and Lebas, E. (επιμ.), City, Class and Capital. London: E. Arnold. (σελ. 51 - 60)

• Gough, I. (1979): The Political Economy of the Welfare State. London: Macmillan.

• Harvey, D. (1978): "The urban process under capitalism: a framework for analysis". Στο International Journal of Urban and Regional Research, vol. 2.

• Ίλιτς, I. (1988): Περιορισμοί στην Ιατρική. Ιατρική Νέμεση. Η Απαλλοτρίωση της Υγείας. Θεσσαλονίκη: Εκδοτική Ομάδα.

• Καμούτση, Π. (1992): Η υποδομή της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: Κοινωνικές και χωρικές ανισότητες. Στο Μαλούτας, Θ και Οικονόμου, Δ. (επιμ.): Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. (σελ. 265 - 303).

• Καυκαλάς, Γ. (1992): ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

• Καυκαλάς, Γ. κ.α. (1993): ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Εισηγητική έκθεση προς την περιφέρεια κεντρικής Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. και ΑΠΑΠ.

• Καραγιωργας, Δ. (1979): Δημόσια Οικονομική 1 - Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους. Αθήνα: Παπαζήσης.

• Κόνσολας, Ν. (1990): Πολιτιστική Δραστηριότητα και Κρατική Πολιτική. Η Περιφερειακή Διάσταση. Αθήνα: Παπαζήσης.

• Λαμπρινίδης, Μ. και Πάκος, Θ. (1990): Η Δημοσιονομική κρίση στην Ελλάδα. Στο ΙΣΚ: Οι Λειτουργίες του Κράτους σε Περίόδους Κρίσης. Αθήνα: ΙΣΚ.

• Lefebvre, H. (1972): Ο χώρος, η παραγωγή του χώρου, η πολιτική οικονομία του χώρου. Στο Καυκαλάς, Γ και Γιαουτζή, Μ (επιμ.) Η Πόλη στο Κεφαλαιοκρατικό Σύστημα. Αθήνα. Οδυσσεάς. (σελ. 222 - 249).

• Lipietz, A. (1990): ΑΥΤΑΠΑΤΕΣ ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΤΑ. Προβλήματα του περιφερειακού φορντισμού. Αθήνα: Εξάντας.

• Λοζκίν, Ζ. (1972): "Συνεισφορά σε μια Μαρξιστική θεωρία της καπιταλιστικής αστικοποίησης". Στο Καυκαλάς, Γ και Γιαουτζή, Μ

(επιμ.) Η Πόλη στο Κεφαλαιοκρατικό Σύστημα. Αθήνα: Οδυσσεάς. (σελ. 140 - 169).

• Μαλούτας,Θ. (1986): ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ. Προβλήματα της έρευνας στον ελληνικό χώρο. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 62. (σελ. 124 - 142).

• Μαλούτας,Θ. (1988): "Χωρική δομή και κοινωνική διαδικασία στην (υπ)ανάπτυξη του ελληνικού κράτους πρόνοιας". Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ) Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Χωρικές και τομεακές προσεγγίσεις. Αθήνα: Εξάντας. (σελ. 273 - 325).

• Μαλούτας,Θ. (1992): Κοινωνικός διαχωρισμός στην Αθήνα. Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ.): Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. (σελ. 67 - 141).

• Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (1992): Συλλογική κατανάλωση: Σύγχρονες εξελίξεις και επιπτώσεις στον αστικό χώρο. Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ.): Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. (σελ. 13 - 33).

• Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (1988): "Κράτος Πρόνοιας: το πρότυπο και η ελληνική εκδοχή του". Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ) Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Χωρικές και τομεακές προσεγγίσεις. Αθήνα: Εξάντας. (σελ. 13 - 55).

• Μηλιός,Γ. (1993): Εκπαίδευση και Εξουσία. 4η Έκδοση. Αθήνα: Κριτική.

• Offe,C. (1984): Contradictions of the welfare state. London: Hutchinson.

• Οικονόμου,Δ. (1992): Ο κοινωνικός εξοπλισμός στον Αθηναϊκό χώρο. Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ.): Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. (σελ. 189 - 265).

• O'Connor,J. (1977): Οικονομική Κρίση του Κράτους. Αθήνα: Παπαζήσης.

• Parker,S. (1976): The Sociology of Leisure. London: George Allen and Unwin.

✓ Πετμεζίδου-Τσουλουβή,Μ. (1987): Κοινωνικές τάξεις και μηχανισμοί κοινωνικής αναπαραγωγής. Αθήνα: Εξάντας.

▼ Πετμεζίδου-Τσουλουβή,Μ. (1992): Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική πολιτική. Αθήνα: Εξάντας.

• Pinch,S. (1985): Cities and Services - The Geography of Collective Consumption. London: Routledge & Kegan Paul.

• Π.Ο.Υ.. (1985): Targets for Health for all 2000. Targets in support of the EURO strategy for Health for all. Copenhagen.

• Preteceille,E. (1981): "Collective consumption, the state and the crisis of capitalist society". Στο Harloe,M and Lebas,E. (επιμ.), City, Class and Capital. London: E. Arnold. (σελ. 1 - 16).

• Roberts,K. (1981): Leisure. London: Longman.

- Σαγιάς,Ι. και Σπουρδαλάκης,Μ. (1992): Συλλογική κατανάλωση, κράτος, κοινωνική αναπαραγωγή. Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ.): Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. (σελ. 33 - 67).
- Saunders,P. (1981): Social Theory and the Urban Question. London: Hutchinson.
- Σταμάτης,Γ. (1984): Μη αναπαραγωγικές δαπάνες, κρατικές δαπάνες, κοινωνική αναπαραγωγή και κερδοφορία του κεφαλαίου. Στο Θέσεις, Νο 6. Αθήνα: Μηλιός.
- Τάτσος,Ν. (1991): Τα Δημόσια Οικονομικά στην Ελλάδα. Αθήνα: Σμπίλιας.
- ΤΕΕ. (1985): ΣΧΟΛΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Ανάγκες και Προοπτικές. Θεσσαλονίκη: ΤΕΕ.
- ΤΕΕ (1981): Μελέτη Οικιστικής Ανάπτυξης Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: ΤΕΕ.
- Τεπέρογλου,Α. κ.α. (1990): Αξιολόγηση της Προσφοράς των Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Τσουκαλάς,Κ. (1987): ΚΡΑΤΟΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΕΡΓΑΣΙΑ στη μεταπολεμική Ελλάδα. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Τσουκαλάς,Κ. (1992): ΕΞΑΡΤΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1830-1922). Αθήνα: Θεμέλιο.
- ΥΠ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. - Δ.Ο.Θ.. (1987): ΓΕΝΙΚΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Δήμος Καλαμαριάς. Θεσσαλονίκη: ΥΠ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.
- ΥΠ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. - Δ.Ο.Θ.. (1987): ΓΕΝΙΚΟ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. Δήμος Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: ΥΠ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.
- Υφαντόπουλος,Γ. (1988): Ο προγραμματισμός του τομέα υγείας στην Ελλάδα. Οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- ✓ Υφαντόπουλος,Γ. (1988): Οικονομική ύφεση και υγειονομική υπανάπτυξη. Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ.): Κοινωνική Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. (σελ. 221 - 239).
- Υφαντόπουλος,Γ. (1993): Η εξέλιξη των δαπανών υγείας στην Ελλάδα και στις χώρες της νότιας Ευρώπης. Στο Γετίμης,Π. και Γράβαρης,Δ. (επιμ.) Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική. Αθήνα: Θεμέλιο. (σελ. 253 - 270).
- ΥΧΟΠ. (1983): Επιχείρηση πολεοδομική ανασυγκρότηση 1982-84. Αθήνα: ΥΧΟΠ.
- ΥΧΟΠ. (1984): Επιχείρηση πολεοδομική ανασυγκρότηση. Πολεοδομικά Πρότυπα. Αθήνα: ΥΧΟΠ.
- Χαραλάμπης,Δ. (1985): Στρατός και Πολιτική Εξουσία: η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα. Αθήνα: Εξάντας.
- Χριστοφιλοπούλου,Π. (1992): Δημόσια πολιτική, διοικητική οργάνωση και μέσα συλλογικής κατανάλωσης: Μια πρώτη προσέγγιση. Στο Μαλούτας,Θ και Οικονόμου,Δ. (επιμ.): Κοινωνική

Δομή και Πολεοδομική Οργάνωση στην Αθήνα. Θεσσαλονίκη:
Παρατηρητής. (σελ. 141 - 163).

• Ψυχοπαίδης,Κ. και Γετίμης,Π. (1989): Ρυθμίσεις Τοπικών
Προβλημάτων. Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ΝΗΠΙΟΓΕΙΑ
- ΔΗΜΟΤΙΚΑ
- ΓΥΜΝΑΣΙΑ
- ΛΥΚΕΙΑ
- ΥΠΟ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΣΧΟΛΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
 ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
 ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
 ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ
 ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ.
 ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ

Μελετητής - Φοιτητής: Μπάκης Γιώργος

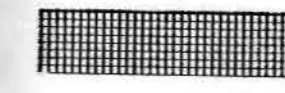

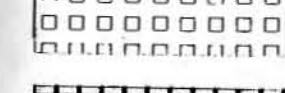
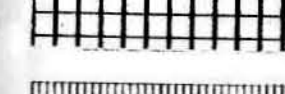

ΦΑΣΗ 1η Υπάρχουσα Κατάσταση
 ΧΑΡΤΗΣ Π - 12.2 ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ
 ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ
 ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
 ΚΛΙΜΑΚΑ 1:4000

ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ

ΚΛΙΜΑΚΑ 1:4000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ
- ΙΑΤΡΕΙΑΚΑ
- ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΙΑΤΡΕΙΑ
- ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ-ΠΙΚΠΑ
- ΙΔΙΩΤΙΚΟΙ ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ
- ΔΗΜΟΤΙΚΟΙ ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ
- ΚΑΠΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
 ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
 ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
 ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ
 ΕΞΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ.
 ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ

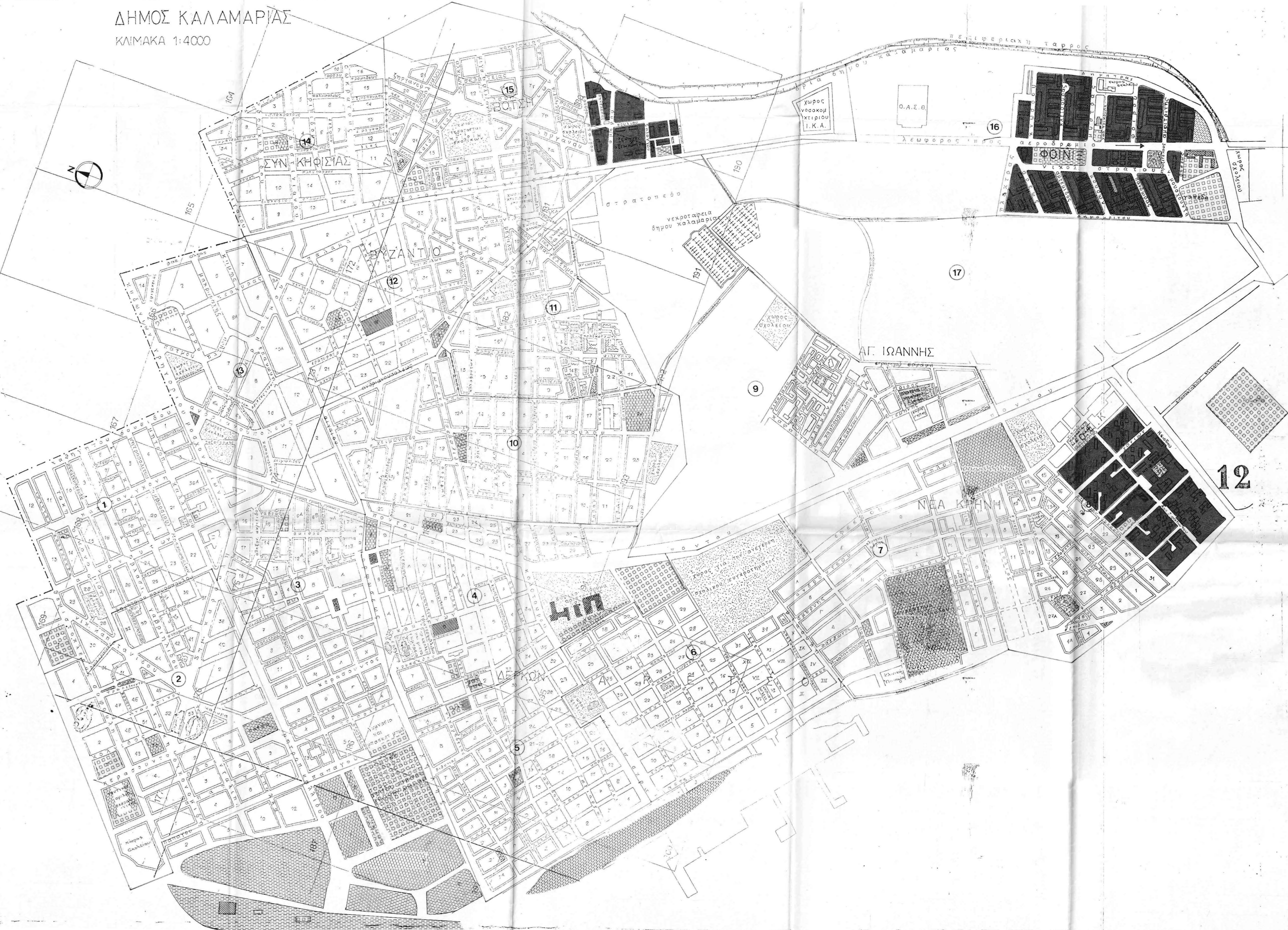
Μελετητής - Φοιτητής: Μπάκης Γιώργος

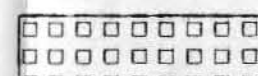

ΦΑΣΗ 1η Υπάρχουσα Κατάσταση

ΧΑΡΤΗΣ Π - 12.3 ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ
ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ΚΛΙΜΑΚΑ 1:4000

ΒΟΛΟΣ, ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1994

- ΥΠΟΜΝΗΜΑ**
- ΠΡΑΣΙΝΟ
 - ΑΝΑΨΥΧΗ - ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ
 - ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΗΡΙΟΤΗΤΕΙ
 - ΜΙΚΤΗ ΧΡΗΣΗ ΠΡΑΣΙΝΟΥ - ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
 ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
 ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ &
 ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
 ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ
 ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ.
 ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ

Μελετητής - Φοιτητής: Μπάκης Γιώργος

ΦΑΣΗ 1η Υπάρχουσα Κατάσταση
 ΧΑΡΤΗΣ Π - 12.4 ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΧΩΡΩΝ ΑΝΑΨΥΧΗΣ
 ΚΛΙΜΑΚΑ 1:4000

ΒΟΛΟΣ, ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1994

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

(N)	ΙΔΑΝΙΚΗ ΧΩΡΟΘΕΤΗΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ
N	ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΧΩΡΟΘΕΤΗΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ
(Δ)	ΙΔΑΝΙΚΗ ΧΩΡΟΘΕΤΗΗ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ
Δ	ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΧΩΡΟΘΕΤΗΗ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ
(Γ-Λ)	ΙΔΑΝΙΚΗ ΧΩΡΟΘΕΤΗΗ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ-ΛΥΚΕΙΟΥ
Γ-Λ	ΡΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΧΩΡΟΘΕΤΗΗ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ-ΛΥΚΕΙΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ

Μελετητής - Φοιτητής: Μπάκης Γιώργος

ΦΑΣΗ 2η Πρόταση
 ΧΑΡΤΗΣ Π - 13.1 ΧΩΡΟΘΕΤΗΗ ΥΠΟΔΟΜΗΣ Α-ΒΑΘΜΙΑΣ ΚΑΙ Β-ΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
 ΚΛΙΜΑΚΑ 1:4000

ΒΟΛΟΣ, ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1994

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Κ.Υ.	ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΚΕΝΤΡΟΥ ΥΓΕΙΑΣ
Β.Σ.	ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΒΡΕΦΟΝΗΠΙΑΚΟΥ ΣΤΑΘΜΟΥ
Κ	ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΚΑΤΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ

Μελετητής - Φοιτητής: Μπάκης Γιώργος

ΦΑΣΗ 2η Πρόταση

ΧΑΡΤΗΣ ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΥΠΟΔΟΜΗΣ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑΣ Π - 13.2

ΚΛΙΜΑΚΑ 1:4000

ΒΟΛΟΣ, ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1994